

Alekszej Andrejev: 12+1 haiku (versek) 3
Julian Barnes: Éberségek (esszé) 5

Dukay Barnabás versei 12
Szegedi Szabó Béla: Zwei mannern (vers) 15
Gál Ferenc versei 16

Kodolányi Judit: „A helyzet tisztázását kérem tőled”
(Örley István szerepe a Magyar Csillag szerkesztésében) 18
Fenyő Dániel: Egy kísérteties utópia (A vészidő emlékezete és az avantgárd utópikussága Erdély Miklós művészetében)
(tanulmány) 32

Mohai V. Lajos: Sokszor álmodom a kéziratról (próza) 49
Karamán Hunor: A felhők alatt a Kánaán (próza) 55
Zsidó Ferenc: Domi (próza) 59
Belényesi Pál: Egyre melegebb a nyár (próza) 64

Endrey-Nagy Ágoston: Hüllőkör (vers) 68
Szabó Márton István: Savanyú jövő (vers) 70

Hocza-Szabó Marcell: A belénk épült diszharmónia
(Szabó Márton István: *Betonszféra*) 71
Fekete J. József: „A diófán ült a halál” (Mohai V. Lajos művészetéről) 76

Kovács Melinda: Török László (esszé) 90
Jász Attila: A várakozás idején túl (Török László és munkássága) 92

Paul Bowles versei 94

A borítón és a lapzárókon Török László fotói.

E számunk szerzői:

Andrejev, Alekszej orosz költő, haikulógus (Szentpétervár), Barnes, Julian angol író és esszéista (London), Belényesi Pál író (Brüsszel/Budapest), Bowles, Paul amerikai költő (1910–1999), Dukay Barnabás zeneszerző (Bp.), Endrey-Nagy Ágoston költő (Bp.), Fekete J. József kritikus (Zombor), Fenyő Dániel irodalomtörténész (Pécs), Gál Ferenc költő (Szentendre), Hocza-Szabó Marcell kritikus (Debrecen), Jász Attila művészeti író (Csömör), Kakuk Tamás költő (Tatabánya), Karamán Hunor író (Bécs), Kodolányi Judit irodalomtörténész (Bp.), Kovács Melinda fotográfus (Kékkút), Mohai V. Lajos író (Bp.), Szabó Márton István költő, kritikus (Bp.), Szegedi Szabó Béla költő (Bp.), Szilágyi Mihály műfordító (Bp.), Zsidó Ferenc író (Székelykeresztúr)

*Most segíts, Basó!
Békák hadától csobog,
zeng az öreg tó.¹*

Alekszej Andrejev 3

12+1 HAIKU

- 1
hullócsillag száll
nincs idő kívánságra
csak nevet mondok
- 2
elállt az eső
nyitott esernyők alól
lesik mosolyom
- 3
szélcsendes idő
csak akkor száll a sárkány
ha fut a fiú
- 4
bizarr májusfa
daruroncs tetejére
fészkel a gólya
- 5
A diótörő² –
kisfiú nagy zacskóból
szotyolát eszik
- 6
goromba szél fúj
ráng a manóken ajka
plakáthasadék

7
futásnak ered
aprópénz és kulcsosomó
4 összezördül most

8
szomorkás pincér
lesöpri asztalomról
a beröppent ősz

9
bronzlovas³ fején
előbb galamb árnyéka
majd potyadéka

10
téli ébredés
színes függönyszárnyak közt
szürke ég csíkja

11
holdtalan égbolt
tegnapi csészém alján
citromkarika

12
befagyott tócsa
lábnyomok keretezte
ragyogó kék ég

Szilágyi Mihály fordításai

Andrejev, Alekszej Valerjevics (sz. Novgorod, 1971) orosz költő, haikulógus.

¹ utalás Macuo Basó műfajteremtő haikujára

² utalás Pjotr Csajkovszkij A diótörő című, E. T. A. Hoffmann meséje nyomán írott balettjére

³ utalás Alekszandr Puskin A bronzlovas című elbeszélő költeményére

Kihozhatott volna egy széket a lakásból. De idegességében úgyszólván maradt volna. És nagyon időtlen lett volna a lift előtt ücsörögni.

Az egész, mondta magában, pontosan 1936. január 28-án délelőtt kezdődött az arhangelszki vasútállomáson. Nem – elkezdett az agya – semmi nem kezdődik csak úgy,

egy bizonyos időpontban, egy bizonyos helyen. Több helyen kezdődött, több időpontban, részben még a születésed előtt, idegen országokban, a mások agyában.

És azután, történjék bármi, az ugyanígy fog folytatódni, más helyszíneken és a mások agyában.

Mindig az éjszaka közepén jönnek érted. Ezért, hogy ne pizsamában rángassák ki a lakásból, vagy egy megvetően szenttelen NKVD¹-s előtt kelljen ruhába bújni, inkább teljesen felöltözve a takaró tetejére feküdt, egy már megpakolt táskát az ágy mellé készítve.

Nemigen aludt, csak hevert a legrosszabb dolgokra gondolva, amit ember elképzelhet. De a nyugtalansága a feleségét sem hagyta aludni. Ott feküdtek mindketten, és úgy tettek, mintha nem hallanák és éreznék a másik rettegését. Egyik visszatérő rémlátomása az volt, hogy a fogdmegek elviszik a lányát, és – ha szerencséje van – bedugják egy olyan árvaházba, ahol a nép ellenségeinek gyermekeit tartják elkülönítve. Ahol aztán új nevet kap, és átnevelik; szovjet mintalény lesz belőle, egy napraforgócska, mely arcával mindig a fényességes Sztálin felé fordul.

Ezért úgy határozott, hogy e kényszerűen álmatlan órákat a lift előtt, a lépcsőházban tölti. A neje jobban szerette volna, ha együtt, egymás mellett maradnak talán utolsó éjszakájukon. De ez ama ritka viták egyike volt, mely a férj javára dőlt el.

Szóval, az egész pontosan 1936. január 28-án délelőtt kezdődött Arhangelszkban. A helyi zenekar meghívta, hogy adja elő velük 1. zongoraversenyét Viktor Kubatszki vezényletével; ők ketten az új csellószonátáját is eljátszották. Jól sikerült. Másnap délelőtt kiment a vasútállomásra egy Pravdáért. Átnézte a címlapot, majd a következő két oldalt. Ez volt, ahogy később megfogalmazta, élete legmeghatározóbb napja. És egy olyan dátum, amelyről haláláig minden évben megemlékezett.

Julian Barnes 5

ÉBERSÉGEK

Csakhogy – ellenkezett az agya mindannyiszor – soha semmi nem kezdődik ennyire pontosan. Több helyről és több agyból ered. Valójában a hírneve indíthatta el a dolgot. Vagy az operája. Vagy Sztálin tehet mindenről, hiszen teljhatalmú. Vagy egy olyan egyszerű valami, mint a zenekar 6 ülésrendje. Tényleg, talán a legjobb erre visszavezetni: egy zeneszerzőt előbb megvádolnak és megaláznak, aztán letartóztatnak és lelőnek – egy zenekar ülésrendje miatt.

Máshol kezdődött, mások agyában fogant, és akkor talán Shakespeare-t okolhatja, amiért megírta a Macbethet. Vagy Leszkovot, amiért Kisvárosi Lady Macbetht² oroszosította regényével. Nem, egyik sem. Nyilvánvalóan a saját hibája volt. Hogy megkomponálta a művet, amely sértőnek találtatott. Az operája a hibás, mert akkora sikere lett – otthon és külföldön egyaránt –, hogy felkeltette a Kreml kíváncsiságát. Sztálin a hibás, mert ő sugallhatta és hagyhatta jóvá a Pravda névtelen cikkét – sőt, talán ő maga írta; elég nyelvi pontatlanság volt benne ahhoz, hogy olyasvalaki tollára utaljon, akinek a hibáit soha nem lehet kijavítani. Sztálin hibája volt az is, hogy a művészetek nagy értőjének és pártolójának képzelte magát. Köztudott volt, hogy a Borisz Godunov egyetlen Bolsojbeli³ előadását sem hagyta ki. Legalább ennyire kedvelte az Igor herceget és Rimszkij-Korszakov Szadkó-ját is. Miért pont az ő elhíresült Lady Macbethjét⁴ ne akarta volna meghallgatni?

Így hát felkérést kapott, hogy legyen ott operája 1936. január 26-i moszkvai előadásán. Jelen volt Sztálin elvtárs, ahogyan Molotov, Mikojan és Zsdanov elvtárs is. A színpad melletti kormánypáholyban foglaltak helyet, sajnos a rézfúvósok és az ütősök fölött. Közel két olyan hangszercsoporthoz, amely nem éppen visszafogottan, a háttérből nyilvánul meg operájában.

Emlékszik, mit figyelt meg a szemközti igazgatósági páholyból. Sztálint kis függöny takarta. A többi fontos elvtárs aláztos pillantásokat vetett felé; tudták, hogy őket is figyeli rejtekéből. A karmester és a zenekar is érthetően ideges volt abban a közegben. A Katyerina esküvőjét megelőző zenekari közjátékban a fa- és rézfúvósok hirtelen önállósultak és hangosabban kezdtek játszani a kottában előírtnál. Ami aztán ragályként terjedt át a többi hangszercsoportra. Ha észlelte is a karmester, nem tudott mit tenni. Egyre hangosabb lett a zenekar, és ahányszor a rézfúvós és az ütőhangszerek elsőprő erővel szóltak, Mikojan és Zsdanov feltűnően méltatlankodott, és a függöny mögötti alak felé fordulva megjegyzéseket tett. Az utolsó felvonás kezdetén a közönség látta, hogy a kormányzati páholy üres maradt.

Az előadás után, fogta a táskáját, és egyenesen az Északi pályaudvarra ment, hogy elérje az Arhangelszka induló vonatot. Eszébe jutott, hogy a kormánypáholyba acéllemezek vannak beépítve merénylet ellen. Nem úgy az igazgatóságiba. És ő még harminc sem volt, a felesége pedig öthónapos terhes.

1936. Mindig babonásan viszonyult a szökőévekhez. Többekhez hasonlóan úgy hitte, hogy szerencsétlenséget hoznak.

Megmordult a felvonó. Amikor úgy hallotta, hogy elhagyta a negyediket, felkapta és magához szorította a táskáját. A liftajtó kinyílását, egyenruhák látványát várta, nyugtázó bólintást, felé nyúló karokat és szorítást a csuklóján. Ez utóbbit feleslegesnek tartotta, mert készségesen elmegy velük, csak hogy minél messzebb tudja őket a lakásától, a feleségétől, a gyermekétől.

Aztán kinyílt a liftajtó, és az egyik szomszéd jött. Másféle, szándékosan semmitmondó bólintással, egy kicsit sem elképedve azon, hogy ilyen késői órán akar lemenni. Válaszul biccentett, beszállt a liftbe, találmra megnyomott egy gombot, és lejjebb ment két-három emelettel, majd várt néhány percet, aztán visszament az ötödikre, ott kiszállt, és tovább virrasztott. Ez már korábban is megtörtént, ugyanígy. Soha egyetlen szó sem hangzott el, mert a szavak veszélyesek. Legfeljebb úgy látszott, hogy éjszakánként kidobja a neje, vagy ő szakít vele, és aztán mindig visszamegy. De valószínűleg pontosan annak látszott, ami volt: egy férfinak, aki – mint szerte a városban többszáz másik – a letartóztatását várja éjszakánként.

Évekkel korábban, az előző évszázad emberöltőnyi messzeségében, az anyja Irkutszkban, az Úrilányok Intézetében két társával eltáncolta a koronahercegnek – a majdani II. Miklós cárnak – az Életünket a cárért mazurkáját. Glinka operája a Szovjetunióban persze nem volt előadható, még akkor sem, ha a témája – egy szegény paraszt példamutóan életét áldozza a nagy vezetőért – tetszhetett Sztálinnak. Vajon tudott-e erről a táncról az NKVD? – tűnődött. A régi időkben a gyermek büntethető volt az apja vagy az anyja bűnéért. Most, itt – a földkerekség legfejlettebb társadalmában – a gyermek bűnéért a szülő büntethető, s vele együtt bácsika, nénike, unokatestvér, após, anyós, barát, kolléga is. Sőt, aki hajnali háromkor a liftből kilépve önkéntelenül rád mosolyodott, még az is. Nagyot fejlődött a megtorlás rendszere, és sokkal átfogóbb lett.

Az anyja volt az erő a szülei házasságában. Éppúgy, mint a felesége az övében. Az apja szelíd, szüksézáví ember volt, aki keményen dolgozott, a fizetését hazaadta, és csak egy kis cigipénzt tartott meg. Szép tenorhangja volt, és jó társ a zongoránál a négykezesben. Cigány románcokat énekelt; olyanokat, mint az Ó, nem téged szeretlek én olyan szenvedéllyel és a Rég elhervadtak a kertben a krizantémok. Imádta a játékokat és a detektívtörténeteket. Egy újmódi öngyújtó vagy egy ördöglakat órákig elszórakoztatta. Közvetve

viszonyult az élethez. Külön csináltatott egy pecsétet, azzal ütötte be könyvtára minden kötetébe bíbor színben: Ezt a könyvet D. B. Sosztakovicstól lopták el.

Egy pszichiáter, aki a kreativitás lélektanát kutatta, egyszer az apjáról kérdezte. Azt válaszolta, hogy „teljesen normális ember volt”.

8 Nem lekicsinylő megállapítás volt: irigylésre méltó képesség normális embernek lenni és minden reggel mosolyogva ébredni. Az apja is fiatalon halt meg – a negyvenes évei végén. Katasztrófa volt a családnak és azoknak, akik szerették, de önmagának talán nem. Ha tovább él, tanúja lett volna, hogyan vált a forradalom epéssé, eszelőssé és vérszomjassá. Nem mintha különösebben érdekelt volna a forradalom. Ez volt a másik erénye. Halálakor az özvegye jövedelem nélkül maradt két lányával és zeneileg koraérett tizenöt éves fiával. Hogy eltartsa őket, kénytelen-kelletlen munkát vállalt. Gépiróként dolgozott a Szabványügyi Hivatalban, amellet zongoraleckéket adott.

Néha elgondolkodott, nem az apja halálával kezdődött-e minden szorongása. Nem szívesen hitte, mert közel került volna ahhoz, hogy hibáztassa. Talán helyesebb úgy fogalmazni: attól kezdve kétszer annyit szorongott. Hányszor bölintott rá erre a komor ösztönzésre: Mostantól neked kell a férfinek lenni a családban! Olyan elvárásokkal és kötelességtudattal terhelte meg, melyeknek nem tudott megfelelni. És az egészsége mindig ingatag volt: túlságosan ismerősek voltak neki az orvoslás velejárói: a tapintás, a kopogtatás, a sztetoszkóp, a szonda, a szike, a szanatórium. Egyre várta, hogy kifejlődjék benne az a bizonyos férfiség. De tudta, hogy könnyen elterelődik a figyelme, és inkább volt elszánt, mint kitaró.

Az anyja rugalmatlan nő volt, mind vérmérséklete, mind elvárásai okán. Óvta a fiát, dolgozott érte, minden reményét belefektette. Ő, természetesen, szerette – hogy is ne tudta volna? –, de voltak... nehézségek. Az erős nem tud nem ütközni, a kevésbé erős nem tud nem kitérni. Az apja mindig konfliktuskerülő volt, a humorhoz és közvetett megoldásokhoz folyamodott az étellel és a feleségével szemben. Ezért a fiú, noha elszántabbnak tartotta magát az apjánál, ritkán szállt szembe az anyja tekintélyével.

De tudta róla, hogy olvassa a naplóját. Ezért szándékosan egy héttel előbbre beírta: Öngyilkosság, vagy ritkábban: Nősülés.

Az anyja is tudta őt fenyegetni. Valahányszor el akart költözni otthonról, jól hallhatóan kijelentette – másoknak, de a fia jelenlétében: Ahhoz előbb át kell lépnie a holttestemen.

Egyikük sem tudta biztosan a másíkról, hogy mennyire gondolja komolyan.

Csalódottan állt a kulisszák mögött a Konzervatórium Kistermében, és sajnálta magát. Még diák volt, és zenéjének első nyilvános előadása Moszkvában

nem sikerült jól: a közönségnek egyértelműen Sebalin⁵ műve tetszett jobban. Akkor vigasztaló szavakkal odalépett hozzá egy katonai egyenruhás férfi: így kezdődött a barátsága Tuhacsevszkij⁶ marsallal. A marsall a pártfogója lett, és anyagi támogatást szerzett neki a leningrádi katonai körzet parancsnokától. Segítőkéz volt és hűséges. Minden ismerősének elmondta, hogy szerinte A mcenszki járás Lady Machbethje az első klasszikus szovjet opera.

9

Addig csak egyszer vallott kudarcot. Tuhacsevszkijnek meggyőződése volt, hogy pártfogoltja szakmai előmenetelét az gyorsítaná fel legjobban, ha Moszkvába költözne, és megígérte, hogy elintézi ezt a váltást. Az anyja, természetesen, ellenezte: a fia túl érzékeny, törekeny. Ki gondoskodik róla, hogy megigya a tejet, megegye a kását, ha ő nincs ott. Tuhacsevszkijnek megvolt a hatalma, a befolyása, a pénzügyi forrása, de még az anyánál volt egyetlen fia lelkének a kulcsa. Így aztán maradt Leningrádban.

Új Forrás 2023/7 – Julian Barnes: Éberségek

Lánytestvéreihez hasonlóan őt is kilencéves korában ültették zongorához. Ekkor nyílt meg előtte a világ. Vagy legalábbis egy része – eléggé ahhoz, hogy egy életen át erőt adjon neki. A zongora és a zene értése könnyen ment – legalábbis más dolgok megértéséhez képest. És keményen dolgozott, mert könnyűnek érezte a kemény munkát. És így a sorsa elől sem volt menekvése. És ahogy teltek az évek, ez mind csodálatosabb lett, mert odáig jutott, hogy támogatni tudta az anyját és a nővéreit. Nem volt szokványos férfi, s az övéi sem voltak szokványosak, és mégis. Néha, egy-egy sikeres koncertje után, tapssal és pénzzel elismerten, szinte képesnek érezte magát, hogy azzá a nehezen meghatározható valakivé váljon, aki a férfi a családban. Máskor – pedig már elköltözött otthonról, megnősült és apa lett – még mindig képes volt elveszett fiúnak érezni magát.

Akik nem ismerték őt, vagy távolabbról kísérték figyelemmel a zenéjét, azt gondolhatták, ez volt az első kudarca, hogy e briliáns tizenkilencéves – akinek 1926-ban bemutatott 1. szimfóniáját hamar műsorra tűzte Bruno Walter, aztán Toscanini és Klemperer is – egy egész évtizednyi sikerszériára tekinthet vissza. Az ilyenek, talán abban a tudatban, hogy a hírnév sokakat hiúvá és önhitté tesz, a Pravdát kinyitva egyetérthettek azzal, hogy egy zeneszerző hajlamos lehet másféle zenét írni, mint amelyet az emberek hallani szeretnének. És ha olyat írt – minthogy minden zeneszerzőt az állam javadalmaz –, az államnak kötelessége intézkedni és nagyobb összhangba hozni őt a közönségével. Ez teljesen észszerűen hangzik, nemde?

Már a konzervatóriumban fenték rá a karmaikat. Egy szélsőséges csoportosulás megpróbálta kirúgatni, és megvonatni az ösztöndíját.

A Proletár Muzsikusok és más hasonló szervezetek kezdettől fogva támadták, amit képviselt; pontosabban, amit hittek, hogy képvisel. Eltökélték, hogy megszabadítják a művészeteket a polgári befolyástól. Állították, hogy a munkásokból kell komponistákat képezni, és nyomban minden zene 10 érthető és élvezhető lesz a tömegek számára. Csajkovszkij dekadens, és minden kísérletezés káros „formalizmus”.

Már 1929-ben megvádolták azzal, hogy zenéje „eltér a szovjet művészet fő irányvonalától”, és kitették a Koreográfiai Intézetből. És még ugyanabban az évben 1. szimfóniájának dedikáltja, Mihail Kvadri⁷ lett az első, akit barátai és munkatársai közül letartóztattak, majd agyonlőttek.

1932-ben pedig, amikor a Párt feloszlatta a független szervezeteket, és minden kulturális ügyben átvette az irányítást, ez nem a gőg, az elvakultság és a tudatlanság visszaszorításához, hanem ezek módszeres központosításához vezetett. És ha a terv, hogy némelyik szénbányászból szimfóniaszerzőt faragjanak, nem is valósult meg, történt valami ellentétes. Attól kezdve a komponistától éppúgy elvárták, hogy növelje teljesítményét, mint egy vándort; és hogy a zenéje éppúgy átfűtse a szíveket, mint a szénfűtés a testet. A bürokraták, ahogy másban, a zenében is megszabták a teljesítményt; normák lettek – és eltérések.

Amikor az arhangelszki vasútállomáson fázós ujjaival kinyitotta a Pravdát, a harmadik oldalon egy súlyos elhajlást azonosító és elítélő címre bukkant: ZENE HELYETT ZAGYVALÉK. Úgy döntött, azonnal hazamegy, és útközben Moszkvában megáll tanácsot kérni. A vonaton, a fagyos táj mellett elhaladva, ötödször és hatodszor is elolvasta a cikket. Először legalább annyira féltette az operáját, mint saját magát; egy ilyen vádirat után a mcenszki eljárás Lady Macbethje nem maradhat a Bolsoj műsorán. Az elmúlt két évben mindenhol megtapsolták: New Yorktól Clevelandig, Svédországtól Argentínáig. Moszkvában és Leningrádban nemcsak a közönségnek és a kritikusoknak, hanem a politikai komisszároknak is tetszett. Előadásait a XVII. pártkongresszus idején kimagasló teljesítményei közé sorolta a Moszkvai terület, mely a donbaszi szénbányászok termelési eredményeivel kívánt versenyezni.

De mindez már nem számított: operájából hirtelen a gazdáját meugatató kutya lett, melyet el kell tenni láb alól. A lehető legtisztább fejjel megpróbálta kielemezni a támadás egyes elemeit. Először is az opera sikerét fordították ellene, különösen a külföldit. Alig néhány hónapja a Pravda hazafias büszkeséggel számolt be a Met⁸-ben elhangzott amerikai bemutatójáról. Most ugyanez a lap úgy tudta, hogy a mcenszki eljárás Lady Macbethje csak azért volt sikeres a Szovjetunió kívül, mert „apolitikus és felkavaró”, és mert „a torz burzsoá ízlést biszsergeti nyugtalan, izgága zenéjével”.

A másik, amit magában proscénium-kritikának⁹ nevezett, azoknak a grimaszoknak, ásításoknak és a Sztálinra vetett alázatos pillantásoknak

a megfogalmazása volt, melyeket a kormányzati páholyban látott. Ezért azt olvasta, hogy a zenéje „vartyog, morog és hörög”; hogy „ideges, görcsös és rángatózó” természete a jazzből ered; hogy az éneklést „sikoltozással” helyettesíti. Az operát nyilván azon „eltompultak” kedvéért vetették pápírra, akikből minden „egészséges zenei ízlés” kiveszett, és ezért a 11 „hangok zavaros áradatát” részesítik előnyben. Ami a librettót illeti, az szándékosan Leszkov regényének legmocskosabb részeire koncentrált: az eredmény „durva, primitív és közönséges” lett.

De politikai bűnököt is elkövetett. Ezért az ismeretlen elemző – aki annyit ért a zenéhez, mint tyúk az ábécéhez – az ismerős megbélyegző szavakat puffogtatta: „kispolgári, formalista, meyerholdista¹⁰, erőltetett”. A komponista nem operát, hanem anti-operát írt, a zenét szándékosan kiforgatva. Abból a mérgezett kútból merített, amely már „veszedelmes torzulásokat okozott a festészetben, a költészetben, az oktatásban és a tudományban”. És ha már ki kell mondani – és mindig ki kellett – a mesterkéltég „nem igazi művészet, nem igazi tudomány, nem igazi irodalom”.

Akinek van füle, úgylis hallja – szerette mindig mondani. De a ZENE HELYETT ZAGYVALÉK-ből még a töksüket is képes kihallani az üzenetet és kitalálni annak lehetséges következményeit. Volt benne három mondat, amely felfogásbeli tévedései mellett őt magát is célba vette. „A zeneszerző nyilván soha nem törődött azzal, hogy a szovjet közönség mit vár és igényel a zenétől.” Ez elég ahhoz, hogy kizárják a Zeneszerzők Szövetségéből. „Világos, hogy ez az irány mekkora vesztély a szovjet zenére.” Ez elég ahhoz, hogy megfosszák a komponálás és az előadás lehetőségétől. És legvégül: „E fortélyos ügyeskedésnek nagyon rossz vége lehet.” Ez pedig ahhoz, hogy elvegyék az életét.

Fordította és jegyzetekkel ellátta: Szilágyi Mihály

¹ NKVD [orosz mozaikszó]: Belügyi Népbiztonság, az egyik szovjet államvédelmi hatóság.

² Nyikolaj Leszkov: *Kisvárosi Lady Macbeth* (Európa Könyvkiadó, Budapest, 1970; ford. Gyöngyi László)

³ Bolsoj: a Moszkvai Nagyszínház közkeletű rövid neve.

⁴ *A mcenszki járás Lady Macbethje* – opera négy felvonásban. Zenéjét Dmitrij Sosztakovics, szövegét Nyikolaj Leszkov regénye nyomán Anton Preis és Dmitrij Sosztakovics írta. Ősbemutató: Leningrád, 1934. A zeneszerző később átdolgozta. Az új változat, melyet csak sokára, 1962-ben Moszkvában mutattak be, a *Katyerina Izmajlova* címet kapta.

⁵ Visszarion Sebalin (1902–1963) zeneszerző, 1942–48 között a Moszkvai Csajkovszkij Konzervatórium igazgatója. Sosztakovics, barátságuk egyik jeleként, neki ajánlotta 2. *vonásnégyesét*.

⁶ Mihail Tuhaecsevszkij (1893–1937), a Szovjetunió marsallja, katonai zseni. A külföldi sajtó Vörös Napóleon néven emlegette. Több nyelven beszélt, diplomáciai feladatokat is teljesített. Koholt vádak alapján elítélték és kivégezték.

⁷ Mihail Kvadrí (1897–1929), a félig tréfásan „Maroknyi titán”-nak nevezett ifjú zeneszerzői csoport tagja.

⁸ Met: A New York-i Metropolitan Opera közkeletű rövid neve.

⁹ proscéniumpáholy: a színpad bal és jobb oldalához legközelebb levő két földszinti páholy.

¹⁰ Vsevolod Meyerhold (1874–1940), nemzetközileg elismert színházi teoretikus, rendező és színész. Sosztakovics barátja és támogatója. A sztálini „nagy tisztogatás” idején őt is kivégezték.

apró minden

kis tata
 NAGY TATA őshelye
 baj szőlőhegye
 hölgytársi békeidő
 vállalva utat erényt
 nem veszve ösvényt
 reményt szavakban
 kívül kisfejú nagyfejűn
 hol cseppekben hulla hó
 pelyhekben esik eső
 mivégre élegy ember
 szenvedni feltámadni
 majd vásárnap
 hajnaltájt mikor máskor
 szólnak mag dalai
 hol van
 had temetem tisztességben
 MÁRIA
 MESTER
 még nem mentem fel
szeretet feltétel nincs
 párbeszéd csak ketten
 boldog meglepetten
 lehet egyben örökké
 mivégre halt ok
 hegy széljárta oldalán
 nyugat hanyatló fokán
 várni harangot
 akiért szól
 keresve találva
 végtelenbe rejtőzni
 ölelni egy más
 szent önkívület

Mesterünk a kultusz évi idején!

gondoltam köszönetképp e pár szót

feledve szószárt

nagy lelked esetleges, ilyen iránbóli felüdültetésére

mulandó lélektől

múlhatatlantiszi lelke dig küldöm.

Öllek Katával

magam és társam neviben

14 téli telihold
köd elcsúszik ijedten
némán felkiált

újholdkor nyáron
ezercsillagragyogás
hangban hallgatás

Nap kelet nyugat	
zúg sziklák között a szél	É
ősz tavaszt mutat	T
kijárat valahonnan	E
bejárat valahova	R

hosszú szelesen
széles tán olyan utca
találkozásház
falombárnyékülésen
csöndbeszédet tartanak

templom csiga lép
kicsi régi orgona
ég út föl oda

dukay barnabás

ZWEI MANNERN

Op. 44.

Már csak ez járt az eszükben –
vajon hány nap,
meddig tarthat még ki
Rügenben ez az ódivatú,
régi világ
az elhervadt virágok szemétdobján?

De ahogy sáros, szakadt, vásári csizmáikban
észrevétlen haladtak tova az alkonyi
erdőségek vasszürke kapui felé,
a horizonton feltündökölt az a
szavak nélküli birodalom,
ahová mindig is vágytak –
a szakadék préselt árnyai közé,
mint szürkületkor a denevérek.

1819. Rügen

JÁRÓFÖLD

*A szerencsesüteményeket
már megsütöttem. Papírcsíkon
bennük, félkövér betűkkel,
hogy kószálnak még ilyen alakok
a világban, és gyeptéglázhatnak is
ennyi erővel. Hogy a jósbarlang
az álom megszálló jellegére felcserélve,
a romkert virágai illatoznak,
és mindez olcsó másolatban terjed.
A tálkában maradt viszont,
hogy a zárt rendszerre jellemző
nyomásra összébb szorulnak
a semmitmondó részletek,
és csupán rajtam áll,
hogy ruganyosan útra kelek-e
a kitűzött irányba. Rágódva
a cirkuszban szokásos füttyögésen,
a parkőr szöges botja épp mire irányul.
Tapasztalatból tudva, hogy a macska
kísérőjelenségként a lábamhoz telepszik
és a fénypázmába piszkál,
ha az egyensúlyi állapot beáll,
az a fémes íz csak egy a sok közül
a szájban.*

Az írásban oly bizonytalan
illatokra visszatérve: az utat
egy irányban fellocsolták,
térdig párafoszlányokban álltam.
Korán volt még beülni a pultba,
hogy a bábura vigyázzak.
Megszokjam a beszüremelő fényben,
az előző ruhámban, kiadjam az ablakon,
amikor rám csörögnek, és bezárjak,
ahogy évek óta mindig.
Legjobb, ha e néhány órára
a katalógusszekrény oldalának dőlök,
bízva belső szerveimben, ráadásnak
lesimítva éjfekete zoknim.
Rákészülve, hogy a meghirdetett
esemény után kitérom a tolózárás ajtót,
és az érzékelők vezérelte fénybe lépek.
Mélyet szippantok a lőpor szagából,
ami az évkönyv lapjairól majd hiányzik,
a macskakövek fölött fikarcnyit se gyengül.

„Kívülről jött ember, Ludovikát végzett, tüzér hadnagy, de kiugrott, mert csak az irodalom érdekli. Kítűnő fiú [...]. Szobájába lépve, csak egy íróasztal fölé hajló, sima, sötét hajú fejet láttam. Fölnézett, és nyomban fölpattant: magas,

18 Kodolányi Judit

„A HELYZET TISZTÁZÁSÁT KÉREM TŐLED”

Örley István szerepe a Magyar

Csillag szerkesztésében

azt azonban már hitetlenül hallgattam volna, ha valaki fölvilágosít róla, hogy milyen kítűnő kritikus és novellista készülődik benne.”¹

Így mutatja be Örley Istvánt Vas István *Nehéz szerelem* című önéletrajzi művében. A 20. századi magyar irodalom e talányos figurája köré azóta legenda épült, imponáló alakja itt-ott feltűnik kortársai visszaemlékezéseiben és regényeiben. Örley István életének utolsó éveiben többek között az Illyés Gyula által szerkesztett Magyar Csillag folyóirat munkatársa is volt, e működéséről vallanak az Illyés Gyula hagyatékában található levelek,² amelyek alapján a fiatalon elhunyt író működésének néhány részletére, személyiségének jellegzetes vonásaira derül fény. Az Illyésből, Schöpflin Aladárból, Gellért Oszkáról és Keresztury Dezsőből álló Magyar Csillag-szerkesztőséghez Örley István valamikor 1943 elején csatlakozott. A dokumentumok alapján feltételezhető, hogy feladata, ahogy Kereszturyé is, a megjelentetendő művekre való javaslattétel, a már kiválasztott kéziratok javítása, korrektúrája, a szerzőkkel való egyeztetés lehetett.

A lap szerkesztői között egyedülként a Nyugat harmadik nemzedékéhez sorolható, 1913-ban született fiatal író feltehetően Cs. Szabó László ajánlotta Illyés figyelmébe. Örley István Cs. Szabó mellett a Magyar Rádió irodalmi osztályának lektora volt, ők tehát már azelőtt is együtt dolgoztak, hogy Örley a lapnál szerkesztői funkcióba került volna. Ez utóbbiról legkorábban 1943 elejéről van adatuk, de Örley már a Magyar Csillag indulásakor Illyés látókörében lehetett, ugyanis Babits Mihály halála után Illyés az általa szerkesztett *Babits Emlékkönyvhöz* – számos más kortárs szerző között – tőle is kért írást. Azonban Örley ezt a felkérést udvarias, távolságtartó hangnemben visszautasította:

daliás testalkat fölött csinos, kreolos arc, barna, megnyerő magyar szemmel mosolygott rám – de hiába, ha egyszer jól szabott civil ruhájában is félreérthetetlenül katonás volt a tartása, mozgása. [...] Modoruk, az van – méltányoltam magamban a lépcsőn lefelé menet,

„Kedves Barátom!

Megtisztelő leveledre, melyben a Babits-évkönyv [sic!] számára cikket kérsz tőlem, legnagyobb sajnálatomra nem tudok igenlő választ adni. Ennek az oka egyszerűen az, hogy a rendelkezésre álló idő alatt nem tudnék egy olyan megemlékezést írni Babitsról, mely méltó lenne a halotthoz s az emlékkönyv előreláthatólag magas színvonalához. 19

Abban a reményben, hogy indokaimat teljes megértéssel fogadod őszinte nagyrabecsüléssel üdvözöl tisztelő híved:

Örley István³

Illyés visszaemlékezése szerint Örley a későbbiekben is, bár meglett volna rá a lehetősége, önmagával szembeni túlzott igényessége miatt nehezen adta ki a kezéből műveit; a Nyugatban mindössze egyetlen írása jelent meg, éppen a folyóirat utolsó számában,⁴ a Magyar Csillagban pedig két novellája⁵ és összesen tizenhárom kritikája, noha később belső munkatársa lett a lapnak.

Ha az Illyés Gyula-hagyaték alapján szeretnénk kutatni a két író kapcsolatának alakulását, azt találjuk, hogy az 1941 és 1944 közötti évekből Örleytől három dokumentum található az Illyés Gyula-hagyaték levelezésanyagában: egy novellakéziratot küldő levél, egy postai levelezőlap, és egy üzenet, amelyben Örley az apja halálakor kapott részvétnyilvánítást köszöni meg Illyésnek. Ha az Illyés Gyula-hagyaték alapján szeretnénk kutatni a két író kapcsolatának alakulását, azt találjuk, hogy az 1941 és 1944 közötti évekből Örleytől egy novellakéziratot küldő levél, egy Illyésnek Örley apja halálakor küldött kondoleálását megköszönő üzenet és egy postai levelezőlap található az Illyés Gyula-hagyaték levelezésanyagában. Az utóbbi feltehetően egy meghívást – talán Illyés családjának tihanyi nyaralójába való invitálást – hárít el a következő indoklással: „Sajnos szombatig semmikép[p] nem tudok menni; nem a gyomromat félttem, de nyakig vagyok munkában. Szabó Zoltánnal és Kereszturyval minden este telefonálok.”⁶ Ez az utalás már jelzi, hogy 1943 közepén, Illyés nyári távolléte alatt a Magyar Csillag folyóirat szerkesztője Keresztury Dezső, a lapban gyakran szereplő falukutató Szabó Zoltán, a Magyar Nemzet irodalmi szerkesztője⁷ és Örley István valamilyen közös – talán éppen szerkesztési – munkán dolgoztak együtt.

Illyés leveleiben és feljegyzéseiben nem található utalás arra, mikor kezdődött Örley szerkesztői munkája a Magyar Csillagnál, de Illyés későbbi emlékező írásában annyit jegyzett meg erről, hogy „rég csinálta, mikor neve fölkerült a lapra.”⁸ Néhány más szerzőtől származó szórványos megjegyzés

Új Forrás 2023/7 – Kodolányi Judit: „A helyzet tisztázását kérem tőled”
Örley István szerepe a Magyar Csillag szerkesztésében

már 1943 folyamán segédszerkesztőként említi Örleyt. Ortutay Gyula naplójában például 1943. május 19-i dátummal megjegyzi: „Örley Pista ma igen kelletlenül előáll (segédszerkesztő a Magyar Csillagnál), hogy a Tömörkényről szóló kis cikkem vissza kell adnia, mert Illyés nem találja jónak. Pista szokott mindent elolvasni, s ő nagyon jónak találta.”⁹ Gellért Oszkár ugyanebben az évben, 1943 nyarán Illyésnek írt levelében részletesen összegzi, hogy az esedékes következő számba milyen írások kerülnek, kéziratokat csatol, majd így folytatja: „Mellékelem Grandpierre disputáját is. Telefonált, hogy Örley törléseit nem vállalja s kéri, hogy a cikkét változatlanul közöljük. Megmondom Örleynek. Kérlek, olvasd el s küldd vissza ezt is.”¹⁰ Gellért néhány nappal későbbi levelében is említi a közös munkát: „A számot Örleyvel összeállítottuk.”¹¹

Vas István *Azután* című önéletrajzi művében többször is feltűnik Örley István, mint az irodalmi körök és a baráti társaság szereplője. Egy nagyjából 1943 második felének eseményeit megörökítő részletben olvashatjuk:

„[Illyés] helyettesével, Örley Istvánnal, a *Magyar Csillag* segédszerkesztőjével nem találkoztam személyesen, amióta a rádió irodalmi osztályán Cs. Szabó bemutatott bennünket egymásnak, de telefonon többször is beszélünk, hol rádiós, hol szerkesztőségi ügyekben. Utoljára, mikor a Marikáról írott szonettjeimet beküldtem a lapnak – ezeket ő üdvözölte. Nagyon örültem persze, mikor a *Boldog híradás*¹² megjelent a *Magyar Csillagban* [...].”¹³

A *Boldog híradás* című szonett az 1943. szeptember 1-jei lapszámban jelent meg – tehát Vas megjegyzése is alátámasztja, hogy Örley szerkesztővé válása már az 1943-as év első felére tehető. Elképzelhető, hogy Illyés egészségi állapotának romlásával, az ő részleges tehermentesítésének a szándékával vált szükségessé még egy ember bevonása a munkába, és így esett a választásuk utánpótlásként a fiatal Örley Istvánra. A folyóirat négy-, majd Örleyvel kiegészülve öttagú szerkesztősége a visszaemlékezések szerint keddenként, leggyakrabban a Vilmos Császár úti szerkesztőséggel szembeni Parlament kávéházban tartotta a megbeszéléseket. Mint a mindennapi élet természetesnek vett szokásairól általában, ezekről az összejöveletekről is nagyon kevés dokumentum tudósít, a szerkesztőségi ülések helyét, idejét, módját egy-egy véletlen fennmaradt üzenetből vagy megjegyzésből ismerhetjük. Így például a következő rövid levéből, amelyben Illyés a szokásos találkozóóról való elmaradása miatt exkuzálja magát egy postai levelezőlapon:

„Kedves Oszkár,

Kedre nem tudok Pesten lenni. Kérj bocsánatot nevemben Dezsőtől s különösen Örley Pistától, akinek nem tudván címét – nem tudtam írni. (Kereszturyinak írtam)

Szeretettel. I. Gyula¹⁴

21

Az 1943-ban kelt levélből az is kikövetkeztethető, hogy Örley István ebben az időben már a szerkesztőség tagja volt, valamint, hogy a viszonya Illyéssel (még) nem volt igazán közvetlen, hiszen Illyés nem ismerte Örleynek semmilyen elérhetőségét. Ugyancsak ebben a kávéházban játszódhatott le – ahogy később látni fogjuk – a Magyar Csillag történetének egyik utolsó jelenete, amikor a német megszállás kezdete után néhány nappal Illyés – talán csak névlegesen – Örley Istvánra ruházta át a felelős szerkesztői feladatokat.

Illyés *Örley István* című, először Örley posztumusz kiadott kötete, *A Flocsek bukása* előszavaként közölt emlékezésében szigorúan kritikus és önkritikus szerzőként jellemezte a barátai és ismerősei által egyaránt kitűnő embernek ismert fiatal író.¹⁵ Illyésnek ebben az írásában is történik utalás Örley segédszerkesztőségére, jó kritikai érzékére, munkabíráására, a Magyar Csillag szellemiségéhez és igényességéhez méltó munkamódszerére:

„Örley István nemcsak tollal a kezében volt biztos ítéletű bíráló. Megvolt az a nem mindennapi tulajdonsága, hogy azon melegében, első olvasás után megérezte egy alkotás izom- és csontvázrendszerét: vilámgyorsan fölfogta, melyik művel érdemes törődni, melyikkel nem. S élvezte, egy vadász szenvedélyével, a kéziratok rengetegében cserkészni.

Az a jellemalkat volt, aki eszményeihez öntudatlanul hű, akiből tehát a próbák alatt a hűség természetesen zavartalanul: – megnyugtatóan árad. Bátor is ilyen öntudatlanul: megnyugtatóan volt.

Elsősorban szorgalmáért, megbízhatóságáért szerettük. Utólag hátratekintve azokra a földlökéses esztendőkre, hajlamos volnék megvádolni magam, hogy a szerkesztőségi teendők megosztásakor vajon nem vettem-e számba Örley Istvánnak azt a képességét is: szükség esetén még párbajozni is tud. Nem. A munkájával került oda. Rég csinálta, mikor neve fölkerült a lapra.

A Magyar Csillag legriadtabb heteit mégis ő hozta ránk.”¹⁶

Ez az említett válságos-riadt időszak egy Darvas Szilárd-vers¹⁷ megjelentetése miatt következett be. Az eset szemléletes képet ad arról, hogy a háborús

cenzára és a zsidótörvények, a zsidóüldözés idején milyen nehézségekkel kellett a szerkesztés napi munkájában is szembenézni, és milyen éles, a folyóiratot és a szerzőket fenyegető situációt okozhatott néhány nem kellően megfontolt szó.¹⁸ Az 1943. augusztus 1-jei Magyar Csillagban ugyanis Darvas Szilárd költő és humorista néhány verse jelent meg, amit – feltehetően Illyés nyári távolléte miatt – Örley István véglegesített.

„A verseket általában én láttam először – írja Illyés Örleyről szóló eszékéjében. – Belőlük már csak a közlésre szántak kerültek Örleyhez, a lapban való elhelyezés, a szerzővel való érintkezés végett.”¹⁹ Gellért Oszkár úgy emlékezik az esetre,²⁰ hogy Illyés a keleti hadszíntéren katonai szolgálatot teljesítő, zsidó származású Darvas Szilárd verseit adta át Örleynek átnézésre, aki több másik között a *Katakomba – Két keresztény beszélget* című, elkeseredett hangvételű verset választotta ki belőle közlésre. A vers, amely az ókori keresztényüldözések idejéből idézi meg két keresztény párbeszédét, kitartásra és hitre biztatva az üldözötteket, a korabeli olvasó számára egyértelműen aktuális jelentéssel bírt. Ráadásul, bár néhány hónappal korábban keletkezett, megjelenésének ideje egybeesett Olaszország megszállásával, így a kortársak értelmezése szerint a „császár” figurája Mussolinivel volt párhuzamba állítható. Örley István – Illyés emlékezése szerint – nem elégedett meg a vers egyértelmű üzenetével, néhány szót – a szerző tudtával, de a főszerkesztő tudta nélkül – megváltoztatott.²¹ Sajnos a vers eredeti változata nem ismert, azonban a költemény egészének elkeseredett és lázadó hangvétele is elegendő lehetett a retorzióhoz: „átkot hiába szór a szánk, / késért hiába kapkodunk, / mi holnap megdögölhetünk / s száz évig él majd zsarnokunk... / – A várost át- meg átrohand / s meséld: a császár megrohadt” – írja Darvas már az első szakaszban is, majd a feszültséget tovább fokozza a vers végéig, amely a mártírhalál brutalitásával és a megdicsőüléssel fejeződik be. Minthogy Darvas Szilárd szolgálatot teljesített, és személye a katonai adminisztráció alapján könnyedén visszakereshető volt, bűnvádi eljárás indult ellene, és számolnia kellett a hadbíróóság ítéletével, de a folyóirat főszerkesztője is idézést kapott. Gellért emlékezése szerint az ügyet egy ismerős, baloldali érzelmű bíró segítségével sikerült eltussolni,²² de még 1944-ben is folyt a tárgyalás, ahogy ezt Gellért Oszkárnak egy az Illyés Gyula-hagyatékban található levele is bizonyítja: „Darvas Szilárd ügyében tegnap egy idézést kellett átvennünk, mely tanúkihallgatásodra vonatkozik. Mellékelem az idézést és kérlek, ne feledkezz meg a dátumról; elég távol van még, szept. 2-án lesz a tárgyalás.”²³ – Végül, ahogy Illyés emlékezik, sikerült addig halogatni az eljárást, „amíg el nem következett a mindezeknél nagyobb baj: mindenben a hadak bíraskodása.”²⁴

A fenti dokumentumok alapján látható, hogy Örley István a szerkesztés adminisztratív feladataiban (kéziratok küldése, nyomdába adása, egyeztetés a szerzőkkel), valamint elméleti felkészültséget és esztétikai érzéket

kívánó munkafolyamataiban (művek olvasása, válogatása, korrektúra készítése) egyaránt részt vett, de munkáját részben önállóan végezte, ezért is csúsztatott bele olyan, aprónak látszó, de jelentőssé váló „hiba”, mint Darvas Szilárd ügyében. Bár a Darvas-vers keltette botrány szinte azonnal kipattant, nincs a birtokunkban dokumentum arra vonatkozóan, hogy 23 ennek következtében Örley szerepe a szerkesztésben megváltozott volna, vagy hogy a főszerkesztő visszavett volna a ráruházott felelősségből. Illyés, Gellért és a szerkesztőség többi tagja feltehetően diszkrétan vitatta meg az ügyet és a bizalom körébe vont személyek szóbeli instrukciókat adhattak Örleynek a későbbiekre nézve. És bár Örley tovább folytatta munkáját a lapnál, elképzelhető, hogy ennek az incidensnek is szerepe volt a következő vele kapcsolatos konfliktus kialakulásában. Ezt az esetet egyedül egy 1943. december 22-én kelt levél dokumentálja, melyben Örley István Illyés Gyulának címezve, tizenhat kéziratos oldalon részletezi a lap szerkesztési gyakorlatával és az ő abban betöltött helyével kapcsolatos problémáit, majd Örley egyúttal a segéd-szerkesztői feladatról való lemondását is bejelenti.

Indoklásában kifejti, azért érez elégedetlenséget, mert szerepe túl kevés és kevésbé felelősségteljes feladat hárul rá, holott szívesen dolgozna sokkal odaadóbban. Megemlíti még, hogy úgy érzi, Keresztury Dezső tevékenysége miatt sem tarthatja a saját szerepét egyértelműnek és kellően fontosnak. A Magyar Telefonhírdomdó és Rádió Rt. Igazgatóság fejléces papírján küldött levél Örleynek a szokottnál zaklatottabb, rá nem jellemző módon helyenként nehezen olvasható kézírásával íródott. A visszafogott, mégis indulatos, sok tekintetben ambivalens, közvetlen hangú levél plasztikus lenyomatát adja a fiatal író személyiségének és lelki állapotának:

„Kedves Gyuszi!

Végeredményben hosszú vívódás után írom ezt a levelet. De nem bírom tovább a helyzetet. Legjobb, ha tisztázzuk az első pillanattól kezdve.

Én nem akartam a M[agyar] Cs[illag] segédszerkesztője lenni. Helyesebben: legtávolabbi álmaimban sem tápláltam ilyen reményeket. Ezek után bizalmatok megtisztelt. Azon a bizonyos délutánon ilyen kijelentések hangzottak el: »aki hajlandó öt évet feláldozni az életéből«. Első megbeszéléseink olyan értelemben estek meg, hogy komoly szerepem lesz a lapnál. Már most ez vagy elfelejtődött – vagy csalódtatok bennem. Az utóbbi nagyon elképzelhető. Tétélezzük fel a jobbik esetet: az emberben nem csalódtatok, a szerkesztőben igen. Zavaros, hebehurgya, fölényeskedő; félő, hogy sokakkal összevész; nem eléggé hajlékony, nem tart számon minden jelenséget stb. Tehát: mert igen

jóindulatúak vagytok, ezt nem hoztátok tudomásomra, csak csendesen takarodót fújtatok. Ez gesztusnak megható, de egyáltalán nem tisztázza a helyzetet.

Először hadd térjek ki ezekre az önmagam ellen is emelt vádakra. Való igaz, hogy én nem vagyok megelégedve a Csillagnál való viselkedésemmel. Mentségül a következőket hozhatom fel. Hamarosan nem éreztem magam segédszerkesztőnek, legfeljebb valami külső munkatársnak. Hogy legyen az embernek felelősségérzése, ha egyszerűen nincs felelőssége. Mert egyre kevesebb volt. Így jutott előtérbe a némileg kiskorú lényem. Igazában egy hurokban hánykolódtam, kötözötten, mintha csak félig-meddig ellenedben lettem volna. Szájaltam, ugyanúgy. Mert egész más az a kritika, amit mint magánember végigszenvedek, s amit egy lap részleges irányításánál esetleg gyakorlok. Éppen az, hogy szégyenkezni kell kiskorú gesztusaim miatt, de nem bírom tovább.

Nem bírom a tisztázatlan helyzeteket, életemben mindegyikből ki is vágtam magam. S akkor már inkább én is emigrálok, a magam szerény módján. Szeretnék tiszta lélekkel járni az utcán. Ez mindennél fontosabb nekem.

Hogyan képzeltem el a Cs[illag] szerkesztését? Egyáltalán nem úgy, hogy én valami »nagy szerkesztő« leszek. Ellenben úgy, hogy részint Te egyedül döntesz, részint én előterjesztek s Te teljesen függetlenül döntesz. Katona voltam; lehet, hogy onnan maradtak efféle elképzelések bennem.

A Csillag ma »létrejön«. Bevallom, általában jól jön létre. Éppen csak az az érzésem, hogy nélkülem ugyanígy jönne létre. Akkor miért vagyok én a lapnál?

Beszéljünk tisztán: *csak azért*, hogy rossz kéziratokat olvassak, semmi esetre sem. Minden tiszteletem és lelkességem a magyar irodalomé, de első-sorban mégis csak a jó irodalomé. Természetesen készségesen olvasok rossz kéziratokat is, akkor, ha másként érzem, hogy egyáltalán valamit csinálok. 165 P[engő] nem sok pénz, de még mindig több mint amennyi dolgom van ma. Ezt különben csak azért említem, hogy éreztessem a lelkiállapotomat. Mert adott esetben még az a 165 P[engő] is meg van.

Tisztázzuk a helyzetet: dolgozni akarok, vagy semmit sem akarok csinálni. Vádoltam magamat »mohósággal« is. Azóta eleget gondolkoztam ezen – és inkább fel kellett mentenem magamat. Úristen, hová jutottam, soha senkihez sem törekedtem, mindenhová kértek – s már vagy két hónapja úgy érzem, hogy a Csillaghoz »tapadok«. Mert mégis csak előnyös; előnyös gyakorlatilag, s ha úgy tetszik, az önérzetemet is dagasztthatom vele. Dagaszthatnám, ha nem lennék kegyetlenül tisztánlátó.

Most jön az afféle »szög a zsákból« – íme, kibújik. Igen: vagy én vagyok a Cs[illag]-nál segédszerkesztő, vagy K[eresztury] Dezső? Készségesen átadom neki ezt a helyet. De hát miért nem gondoltatok rögtön rá? Miért ez

a jelzés, egyébként jóhízemű jelzés, velem? Teljesen elképzelhetetlenek, helyesebben abszolúte fölöslegesnek érzem, hogy a Cs[illag]-ot négyen szerkesszék. Én háromszor annyi munkát is nyugodtan el tudnék végezni, mint amennyit ma végzek; de a már satnya maradékban bizony már nincs kedvem. Maholnap a markodba nevethetsz, hogy akár tusakodunk egy-egy árva kézirat felett – ő húzza meg, vagy én. Itt kénytelen-kelletlen tiszta helyzet teremtését kérem Tőled. Ha elegendők vagyunk hárman, akkor kérném, hogy hárman legyünk jelen a szerkesztői megbeszélésen – természetesen vendégek mindig jöhetnek. Általában, ne hidd hogy én valami nagyképű vagy akár különleges aktív lény vagyok. Nem, de dolgozni tiszta körülmények közt szeretek. Ahogy mondtam: én megmondom ezután is előtted a véleményemet s Ti teljesen függetlenül döntötök. Ilyen esetben semmiféle sérelmem nem lenne. Adott esetben van.

Kicsit mulatok is magamon. Nekem végeredményben a segéd-szerkesztői cím sem kell – vagy nagyon mellékesen kell. De az a jó érzés, hogy csinálok valamit, igenis kell.

Dezső ellen más kifogásom voltaképp nincs – vagy ő fölösleges vagy én. Az íróról, kritikusról és költőről való vélekedésemet ismered. Az írásai a lapnak végeredményben javára vannak – kivéve a versei.

Cseppet sem sértődöm meg, ha őt választjátok. Értsd meg, hogy ez nem egy pökhendi levél, de mennyire nem az. Ha valaki rokonszenves nekem, Te az vagy. Mint kritikust, körülbelül 75%-ban elismerlek, – elolvastam újra a Márait, kitarok ítéletem mellett –, mint írórt majdnem teljesen. »Minden ember más« – Te mondtad. Igazad van, de előtted készségesen deferálok.

Hajszálynit sem sértődöm meg egyébként sem, ha Dezsőt választjátok. Az elképzelhető legkellemetlenebb helyzet elé állítottatok. Ez a helyzet mégsem olyan nehéz; mert egyik oldal felé valójában már el van intézve. Elegendő egy levelezőlap a legrövidebb szöveggel – s kérlek, ne is terheld magad hosszú levéllel – s én már jövő kedden nem jelenek meg. A folyamatban levő dolgokat – Ady, stb. – még elintézem. S ugyanúgy foglak Téged tisztelni, mint azelőtt.

Bevallom, hosszú ideje undorodom magamtól. Efféle mellékgondolataim vannak: bírd ki minden héten csak a keddet, a helyzet végeredményben előnyös. Előnyösebb, mint bármely kortársadé. Hát ezzel az alamuszi oppor-tunistával le kell számolnom magamban. Egész életemben leszámoltam az ilyen »lapulásokkal«. Félesztendeje most érzem magamat először tisztának, e levél megírása után.

Meleg szeretettel üdvözlök:

Örley István

Ui. Még valamit. Szeretném, ha egészen tisztán látnál. Ennek a levélnek csakugyan az a tartalma, amit írtam. Tehát készségesen vállalnék a Cs[illag]nál háromszor annyi munkát is pénz és mindennemű cím nélkül; ha az csakugyan munka. Miért írom ezt ide? Mert még az is elképzelhető, hogy valami-
26 lyen gyanú vetül rám. De a Cs[illag] – akár ingyen is – sokkal fontosabb, mint bármi más. Szóval nem akarok nemes külszín alatt »visszavonulni«. Mert erről is lehetne szó. Sejtelmem sincs, hogy lehetséges-e, de hallottál valami filmdramaturgiai állásról. Igenis, valahol szeretnék pénzt keresni, egyébként igen jó szándékokkal. Úgy festhetne a dolog, mintha a Cs[illag] ez esetben teher volna nekem. Erről aztán szó sincs. Bármiről pillanatok alatt lemondok a Cs[illag] kedvéért. Ezt még ide kellett írnom. Élni akarok, tisztességesen – s nem meggazdagodni, vagy mi [.....]²⁵ – s emellett ilyesmi munkát végezni.”²⁶

A levélből néhány, a folyóirat szerkesztésére vonatkozó alapvető információt is megtudhatunk. Bizonyítottak láthatjuk, hogy Örley István 1943 végén már hivatalosan is segédszerkesztő volt, Keresztury Dezső pedig hivatalosan talán nem – de mindketten hasonló munkát végeztek. A szűkebb szerkesztőség négy tagja – Illyés, Gellért, Keresztury és Örley – keddenként ült össze megbeszélésre; Örley nagyjából már fél éve végezte ezt a munkát, mégpedig havi 165 pengő díjazásért. Ezen információk regisztrálásán túl viszont az érzellel telített, rendkívül szubjektív szöveg értelmezési keretének megtalálása már nehezebb feladat.

Dokumentumok hiányában nem tudjuk, milyen konkrét események vezették Örleyt e levél megírásához, az okokat leginkább csak utalásértékű megjegyzéseiből következtethetjük ki. Nyilvánvaló, hogy az ő felvételekor a szerkesztők tisztázták, hogy milyen küldetésre vállalkoztak a lap szerkesztésével – „aki hajlandó öt évet feláldozni az életéből” –, és ebbe teljes jogú résztvevőként vonták be Örleyt, aki ezek után joggal érezhette fontosnak a feladatát. A következő hónapok alatt viszont csaldódott a Magyar Csillagnál végzett munkájában. Az ennek nyomán felgyült feszültség és az ezen túl felmerülő kisebb konfliktusok sora vezetett a döntéshez. Hogy milyen természetű volt a probléma? Örley egy-egy elejtett mondata a szerkesztők közötti szakmai vitára is utal – „mint kritikust, körülbelül 75%-ban elismerlek, [...] mint író-t majdnem teljesen” – írja Illyésnek, viszont nem ezt tartja a szóban forgó konfliktus kiváltó okának. A probléma, úgy tűnik, egy ennél sokkal kevésbé megfogható, szubjektív és érzelmi szinten zajlott, erre utalnak Örley magát minősítő, lelki világát feltáró mondatai.

Nehezen dönthető el, hogy Örley saját alkalmatlanságával kapcsolatos szorongásai és önreflexiói fejeződnek-e ki a levélben, vagy a szerkesztőség tagjainak visszajelzései és az ő munkája objektív eredményei miatt fogalmaz

úgy: „való igaz, hogy én nem vagyok megelégedve a Csillagnál való viselkedéssel.” A saját magával kapcsolatban felsorolt negatív jelzőkből arra következtethetünk, hogy úgy érezte, a szerkesztői munka és a kollégákkal való együttműködés önréztével össze nem férő megnyilvánulásokat váltott ki belőle. Így tehát levele nem csak burkolt bocsánatkérés a saját maga által helytelennek ítélt viselkedés miatt, hanem egyben vádak érzékel-
tetése is a szerkesztőség (vagy annak egyes tagjai) ellen, akik olyan helyzetbe hozták, amelyben nem tudott saját elvárásainak megfelelően viselkedni. A levélből továbbá kiderül, hogy Örley valójában feleslegesnek érzi magát a lapnál, cselekvési terét korlátozottnak, döntéseit súlytalannak tartja. Ennek alapján – és ismerve Illyés megengedő szerkesztési/szervezési gyakorlatát – elképzelhető az is, hogy a szerkesztőségben belül nem voltak megfelelően tisztázva és felosztva a feladatok, ami a felelősség és kötelezettségek képlékeny válását, akár a szerkesztők közti rivalizálást eredményezhette. Örley önmagát avatott szerkesztőnek tekintette, ezért sértette ez a bizonytalanság. Mérlegelve a levélből kitűnő problémákat, megalapozottnak érezhetjük Örleynek azt a kívánságát, hogy követhetőbb működési mechanizmust szeretett volna a lapnál. „A Csillag ma »létrejön«. Bevallom, általában jól jön létre” – írja Örley, aki nem csak feleslegesnek érezte magát az események bonyolításában, de talán arra is utal, hogy a lap szerkesztése az általa vártnál kevésbé céltudatosan történt, és hiányolta azt a felelősségtudatot és koncepciózusságot, amelyet Illyés egyébként sokat hangoztatott.

Így „a helyzet tisztázását” kéri Illyéstől – ezzel tulajdonképpen feltételelessé alakítja saját lemondását –, válasszon két segédszerkesztője, közte és Keresztury között, mert kettőjük számára sem hely, sem ele-
gendő munka nincs a lapnál. Valójában nehéz elképzelni, hogy ne lett volna elég segédszerkesztői munka kettőjüknek, hiszen Illyés és Örley is panaszkodott arról, hogy idejük nagy részét (rossz) kéziratok olvasásával kénytelenek tölteni. Inkább az a valószínű, hogy bár a folyóirat elbírta négy szerkesztőt, Örley és Keresztury összeférhetetlenségük miatt nem tudtak együtt dolgozni. Ennek hátterében lehetett akár személyes ellentét, rivalizálás, talán a lapnál régebb óta szerepet vállaló, agilis Keresztury esetleges túlzásai is zavarhatták a visszafogottabb modorú Örleyt, aki meglehetősen egyértelműséggel ítélt: „Dezső ellen más kifogásom voltaképp nincs – vagy ő fölösleges vagy én.”

Örley hosszú, ismétlésektől sem mentes, és helyenként a kívülálló számára homályos levelét olvasva tehát lényegében két fontos konklúzióra juthatunk. Egyrészt, hogy a magára és a munkájára különösen igényes Örley önnön bizonytalanságai jutottak itt felszínre, amihez hozzájárult az a már-már hiúságnak nevezhető önréztesség, amellyel a fiatal szerkesztő a saját magáról alkotott képet és mások véleményét figyelembe vette, és talán túl is dimenzionálta.

Másrészt azt is megállapíthatjuk, hogy a folyóirat szerkesztése nem volt szigorúan szervezett, az is előfordult, hogy a főszerkesztő nem látta egy szöveg végleges verzióját, megtörtént, hogy az egyik segédszerkesztő a másik „térfelére átnyúlva” cselekedett, vagy hogy nem volt egyértelmű, kinek mi a feladata. Annak, hogy Illyés a szűken vett szerkesztőségben belül demokratikusabban, lazábban, a szerkesztők egyéni döntéseinek nagyobb teret engedve állította össze a lapot, egyes szereplők személyes térnyerése lett a következménye. Ez elsősorban a segédszerkesztőket érintette, hiszen Schöpflin Aladárnak és Gellért Oszkárnak biztos helye és feladata volt a lapnál, viszont Keresztury Dezső és Örley István a szerkesztőség formálódó erőviszonyai és érdekerületei között, úgy tűnik, rivális helyzetbe kerültek.

Ugyanakkor általunk nem ismert egyszeri események is közrejátszhattak a konfliktusban. Megtörténhet például, hogy a Darvas Szilárd versével történt eset után Illyés és Gellért valóban úgy döntöttek, hogy jobban odafigyelnek Örley munkájára, és ellenőrzik a döntéseit – akár a legnagyobb jóindulattal és segítő szándékkal –, azonban a szenitív Örley megérezte ezt, és sértőnek találta, vagy a saját alkalmatlansága bizonyítékeként értelmezte a „gyámkodást”.

Feltételezhetjük, hogy a levél nem maradt válasz nélkül, azonban az erre utaló dokumentumokból – jelen tudásunk szerint – semmi nem maradt fenn. Mindenesetre a konfliktust vagy elsimíthatták a szerkesztők, vagy más problémákkal küzdve felülemelkedtek rajta, hiszen hamarosan elérkezett a Magyar Csillag életének utolsó, csonka éve, 1944. A szerkesztőség összetételében végül nem történt változás, tehát Örley és Keresztury is a helyén maradt, de elképzelhető, hogy eleget téve a fiatal segédszerkesztő kérésének, a feladatok elosztását és a felelősség kérdését is tisztázták a továbbiakban. Ez utóbbit bizonyíthatja az a tény, hogy Örley István nevét az 1944. február 15-i számtól kezdve mint segédszerkesztőét tüntették fel az impreszumban, Keresztury neve azonban továbbra sem szerepelt a lapon.

Illyés később *A Nyugat vége* című írásának két sorában teszi egyértelművé, hogy Örley Istvánnak ez a feladata egészen a lap megszűnéséig tartott. 1944 márciusában, egy nem sokkal a Magyar Csillag betiltása előtti válságos pillanatban a szűkebben vett szerkesztőség tagjaival találkozott Illyés: „Gellért Oszkár és a két segédszerkesztő: Örley István és Keresztury Dezső a szerkesztőséghez legközelebb eső kávéházban, a Parlamentben várt rám.²⁷ Ott volt az Arany János utca s az akkori Vilmos császár út sarkán. A pályaudvarról egyenest odamentem.”²⁸ Ezt követően Illyés – egy alább idézett levél tanúsága szerint – lemondott a szerkesztésről, és Örleyre bízta a felelős szerkesztői feladatokat. Illyés lemondását feltehetően az tette szükségessé, hogy a német megszállás kezdetén tartania kellett a letartóztatástól, ami nem

csak az ő saját életét, de a folyóirat fennállását is veszélyeztette. Illyés – több más, még megmaradt ellenzéki sajtóorgánium szerkesztőivel ellentétben – nem akarta a Magyar Csillagot önként megszüntetni, hanem meg akarta várni annak betiltását. Ezt a döntést a szerkesztőség tagjai szóban egyeztethették – talán éppen a fent említett találkozók alkalmával –, azonban az Örleynek címezett, a Magyar Csillag fejléces papírján íródott, félig hivatalosnak tűnő írásos megbízáson kívül nem ismerünk a szerkesztés átadásáról szóló dokumentumot: 29

„Mint már szóbelileg közöltem, a Magyar Csillag április 1-i számának anyagát még nyomdába adtam, közben azonban súlyos betegségem kiújult s így képtelen vagyok a Magyar Csillag szerkesztői teendőit a jövőben ellátni. Minthogy a magyar irodalom és elsősorban a magyar írók érdeke, hogy a Magyar Csillag továbbra is zavartalanul megjelenhessék, kérlek járj el, mint a Magyar Csillag ezidőszerinti segédszerkesztője, hogy a felelős kiadásomban megjelenő Magyar Csillag felelős szerkesztői teendőit ezentúl Te végezhesd, vagyis hogy a folyóirat felelős szerkesztőjeként a Te neved kerüljön a lapra.

Tisztelő igaz híved
Illyés Gyula²⁹

Bár a levél címzettje Örley, a hivatalos kifejezések használata, maga a levél létrejötté arra utal, hogy Illyés igazolásnak is szánta arra az esetre, ha Örleynek bizonyítania kellene valamely hivatalos szerv előtt vagy praktikus helyzetben, hogy jogszerűen jár el a folyóirat ügyében. Elképzelhető, hogy Illyés a sietség miatt nem írt formális lemondó nyilatkozatot, de a fennálló helyzetben, a német megszállás kezdete után néhány nappal, amikor a korábban bejárt utak bizonytalanná váltak, és az ismert, megbízható emberek pozíciója is megingott, nem lehetett tudni, hogy kinek és hova érdemes egy ilyen nyilatkozatot címezni, hogy az célját elérje. A levél talán ezt a bizonytalan helyzetet hivatott áthidalni. Végül a Magyar Csillag utolsó forgalomba került száma az április 1-jei volt, a következő, április 15-i számot, bár részben kinyomtatták, már nem kézbesítették a kereskedőknek és az előfizetőknek. Ennek az utolsó, április 15-i számnak az impresszumában Örley már valóban szerkesztőként van feltüntetve, azonban a felelős szerkesztői és kiadói címet még mindig Illyés viszi.³⁰ Illyés még április folyamán vidékre utazott, Örley azonban Pesten maradt, többek között a folyóirat hivatalos ügyeit intézni. Illyés egy 1944. április 25-én kelt nyilatkozatát Illés Endrével együtt ő ellenjegyezte.³¹ Ebben a Magyar Csillagra mint már megszűnt lapra hivatkoznak, holt a folyóiratot csak 1944. május 1-jén tiltották be hivatalosan.³²

A következő hónapokat már a német megszállás, majd az ostrom eseményei határozták meg, amelyek során feltehetően Örleynek, mint félig-meddig katonaszökevénynek sem volt tanácsos nyíltan mutatkoznia. Vas István, akivel Örley az 1944-es bujkálás alatt kötött szorosabb barátságot, így emlékezett ezekre a nyomasztó időkre:

„[...] gyakran kerültem olyan helyzetbe, a rejtőzés, a bujkálás állapotába, mikor jobb volt, ha az emberek nem tudnak rólam. Ez a jelképes állapot 1944-ben vaskos valósággá vált [...]. Ottlik Gézánál éltem-rejtőztem. Ez az egész olyan volt, mint egy ködfátyol, ami rám ereszkedett. Még azt hadd tegyem hozzá, hogy sokszor ott volt Ottlik legjobb barátja, és akkor nekem is jó barátom, Örley István, a tehetséges, kitűnően induló novellista, kritikus, a Magyar Csillag segédszerkesztője, akit később bomba ölt meg. Gyakran voltunk együtt, és neki volt kedvenc nótája egy, mondjuk, úri betyárdal, benne ezekkel a sorokkal:

*Nekem már a rongyos is jó,
nem lát benne, csak a tarló,
eltűnök a lombohullásban,
köd előttem, köd utánam.*

Én tőle tanultam ezt a nótát, azokban az időkben nagyon időszerűen hangzott, én is szívből dúdoltam.”³³

Örley Istvánnak, aki a második világháború és a német megszállás alatt az ellenállásnak is tevékeny tagja volt, nem adatott több lehetőség az irodalmi életben való szereplése. 1945. január 16-án Budapest ostroma során veszítette életét.

¹ Vas István, *Mért vijjog a saskeselyű?*, Bp., Szépirodalmi, 1981, 490–491.

² Az alább hivatkozott levelek és dokumentumok jelentős része a család tulajdonában álló hagyaték-részben található. A továbbiakban: Illyés Gyula-hagyaték.

³ Örley István – Illyés Gyulának, [Budapest?, 1941. augusztus 21.]. K: Illyés Gyula-hagyaték

⁴ Örley István, *A Márai-mű új állomásai: Kassai újrátérés – Mágia*, Nyugat, 1941. augusztus 1., 529–534.

⁵ Örley István, *Az első ebéd*, Magyar Csillag, 1942. augusztus 1., 84–91.; Örley István, *Szegények*, Magyar Csillag, 1944. február 15., 197–202.

⁶ Örley István – Illyés Gyulának, [Budapest, 1943. augusztus 10.]. K: Illyés Gyula-hagyaték.

⁷ Szabó Zoltán (1912–1984) író, szerkesztő.

⁸ Illyés Gyula, *Örley István = I. Gy., Iránytűvel*, Bp., Szépirodalmi, 1975, II, 553. Örley István neve a Magyar Csillag 1944-es évfolyamának február 15-i számától kezdve szerepelt a lap impresszumában mint segédszerkesztő. Ezt megelőzően az impresszumban csak Illyés nevént tüntették fel mint felelős szerkesztőt és felelős kiadót. A címlapon ezzel szemben minden szám esetében Illyés szerepelt mint szerkesztő és Schöpflin Aladár mint társszerkesztő. Örley neve végül csak az utolsó kinyomatott, de forgalomba nem hozott számban volt szerkesztőként megjelenve.

- ⁹ ORTUTAY Gyula, *Napló (1938–1954)*, Bp., Alexandra, 2009, I, 341. A bejegyzés kelte: 1943. május 19.
- ¹⁰ Gellért Oszkár – Illyés Gyulának, [Budapest, 1943. július 30.]. K: Illyés Gyula-hagyaték.
- ¹¹ Gellért Oszkár – Illyés Gyulának, [Budapest, 1943. augusztus 6.]. K: Illyés Gyula-hagyaték.
- ¹² Vas István, *Boldog híradás*, Magyar Csillag, 1943. szeptember 1., 260.
- ¹³ Vas István, *Azután*, Bp., Szépirodalmi, 1990, II, 82.
- ¹⁴ Illyés Gyula – Gellért Oszkárnak, [Ozora, 1943. június 15.]. K: PIM V. 3195/742.
- ¹⁵ ILLYÉS, *Örley István, i. m.*
- ¹⁶ *Uo.*, 7–8.
- ¹⁷ Darvas Szilárd (1909–1961) költő, humorista; szóban forgó verse: DARVAS Szilárd, *Katakomba*, Magyar Csillag, 1943. augusztus 1., 123.
- ¹⁸ Illyés Gyulának mint a Magyar Csillag szerkesztőjének zsidó származású írókkal való kapcsolatáról, levelezésükről lásd: HORVÁTH István, *Szerkesztő a vészorkorokban*, Bp., Múlt és Jövő, 2014; HORVÁTH István, *Szerkesztő a vészorkorokban 2.: Levelek Illyés Gyulához 1935–1945*, Bp., Múlt és Jövő, 2016.
- ¹⁹ ILLYÉS, *Örley István, i. m.*, 553.
- ²⁰ GELLÉRT Oszkár, *Kortársaim*, Bp., Művelt Nép, 1954, 341–342.
- ²¹ „Darvas Szilárdtól – épp, mert teljesen ismeretlen volt – egyszerre négy-öt verset közölt a *Magyar Csillag*. Rákövetkezően pedig rögtön az *Új Magyarország* közölt vezércikket, magának a főszerkesztőnek a tollából Darvas egyik verse ellen olyat, mely az akkor divó hangnemenk is mesterdarabja volt a gyűlölködés és a – följelentés dolgában. Teljes eredménnyel. A Hadbíróóság azonnal fölfigyelt és intézkedett. A megtámadott vers alatt ott volt kinyomatva ugyanis a tábori postaszám. *Két keresztény beszélget*, ez volt annak a versnek az alcíme. Tartalma pedig, hogy a néri üldöztetés alatt egy keresztény arra biztatja társát: hirdesse az ügy föltámadását annak ellenére is, hogy végleg elveszettnek látszik; mert ez a hit – ez a csoda – valóban föltámaszthatja. A vers kiáltoán, védermesztően egyértelmű volt. Magam is megdöbbentem; első olvasása alapján más volt az emlékem róla. Igen, mert [Örley] István közben átcsereelt egy-két jelzőt. Igaz, a szerző jóváhagyásával.” (ILLYÉS, *Örley István, i. m.*, 554.) Minthogy a Magyar Csillag szerkesztésének legtöbb dokumentuma, így a kefelevonatok, és a kéziratok jó része is, elvesztek, ma már nem tudjuk rekonstruálni sem Darvas eredeti szövegét, sem Örley változtatási javaslatait.
- ²² Darvas Szilárd esetéről részletesebben lásd még: HORVÁTH István, *Szerkesztő a vészorkorokban, i. m.*, 123–128., BUDA Attila, *A Nyugat Kiadó története*, Bp., Borda Antikvárium, 2000, 145–146., GELLÉRT Oszkár, *i. m.*, 341–342.
- ²³ Gellért Oszkár – Illyés Gyulának, [Budapest ?, 1944. június 21.]. K: PIM V. 5486/17.
- ²⁴ ILLYÉS, *Örley István, i. m.*, 554.
- ²⁵ Olvashatatlan szó.
- ²⁶ Örley István – Illyés Gyulának, [Budapest, 1943. december 22.]. K: Illyés Gyula-hagyaték.
- ²⁷ A Parlament kávéház a Vilmos császár út 21., a Magyar Csillag szerkesztősége a Vilmos császár út 34. szám alatt volt.
- ²⁸ ILLYÉS Gyula, *A Nyugat vége* = I. Gy., *Iránytűvel, i. m.*, II, 177.
- ²⁹ Illyés Gyula – Örley Istvánnak, [H. n., 1944. március 24.]. K: PIM V. 3196/6e.
- ³⁰ Az 1944. április 15-i Magyar Csillag impresszuma: „Szerkeszti: Örley István. Társzerkesztő: Schöpflin Aladár. Felelős szerkesztő és felelős kiadó: Illyés Gyula”. E szám címlapjáról hiányzik a tartalomjegyzék.
- ³¹ ILLYÉS Gyula *Nyilatkozata*, [Budapest, 1944. április 25.]. K: Illyés Gyula-hagyaték. A nyilatkozatot Illyés az Idegenforgalmi Beszerzési és Szállítási Rt. (IBUSZ) részére állította ki, amelynek feladata többek között a hírlapok, könyvek és dohányárúk vidéki értékesítése volt. Egyedül ők árusíthatták ezen cikkeket az állomásokon, és a különféle lapok vidéki terjesztésére is monopóliumuk volt. Az idézett nyilatkozatot feltehetően azért kérte az IBUSZ, mert a Magyar Csillag terjesztéséről is ők gondoskodtak.
- ³² Budapest Székesfőváros Polgármester véghatározata: a Magyar Csillag című időszaki lap további kiadásának megtiltása, [Budapest, 1944. május 1.]. K: Illyés Gyula-hagyaték.
- ³³ Vas István, *Mindig előre: Igen is, nem is*, Bp., Szépirodalmi, 1987, 282–283.

Erdély Miklós művészetéről aligha lehetséges annak jövőorientáltsága, vagy a vészorszakhoz való viszonyának figyelembevétele nélkül beszélni.¹ A mondatbéli kötőszót azonban szó szerint kell venni. A művészet utópikus funkciójának és a vészorszak

32 Fenyő Dániel

EGY KÍSÉRTETIES UTÓPIA

A vészorszak emlékezete

és az avantgárd utópikussága

Erdély Miklós művészetében

esztétikai, poétikai vonatkozásainak együttes értelmezésének lehetősége kívül esik az Erdély-kutatás figyelmén. Ennek okai túlmutatnak a recepción, sokkal inkább magában a holokausztművészet értelmezési kontextusában keresendők. Az utóbbi évtizedben magyar nyelven is történtek kísérletek

a holokausztirodalom kánonjának újraértékelésére és árnyalására az adott szövegtörzset saját kulturális kontextusát figyelembe vevő elemzéseken keresztül, a holokausztirodalom értelmezését ugyanakkor nagyon erősen befolyásolja a mű elsődleges kontextusát részben elfedő transznacionális perspektíva, amely az egyediség, tanúság és a kifejezhetetlen kifejezésének problémájára fókuszál.² Ennek a beszédmódnak az etikai horizontjában nincs helye az utópia kérdésének, amennyiben az maga is a népiértékek ideológiai alapjaként, vagy a múlttal való megbékélés hamis látszataként tűnik fel.

Dolgozatomban arra keresem a választ, hogy Erdély művészeti gondolkodásának jövőorientáltsága miként egyeztethető össze vészorszak-reprezentációjának technikáival. Mindehhez olyan megközelítési módot választottam, amely a holokauszt értelmezésének transznacionális perspektívája helyett Erdély Miklós alkotói tevékenységének elsődleges kontextusára³ koncentrálna az adott művet saját kulturális közegén belül, az őt körülvevő diszkurzív renddel való érintkezésén keresztül ragadja meg. A dolgozat elemzésének tárgya Erdély Miklós *Aranyfasisztáim* című írásának előadása, amelyet 1985-ben tartott a Magyar Írószövetség székházában.⁴ Elsődleges célom nem az, hogy rávilágítsak azokra a pontokra, amelyekben a neoavantgárd művészet a korabeli hatalmi berendezkedés emlékezetpolitikájának kritikájaként jelenik meg – noha ez az aspektus sem választható le az elemzésről. Sokkal inkább az foglalkoztat, hogy megragadjam, Erdély művészetében az utópiáról való gondolkodás és a vészorszak tapasztalata nem zárja ki egymást, hanem – önellentmondásokkal terhelten ugyan, de – összekapcsolódnak. Az *Aranyfasisztáim* a vészorszak emlékezetének olyan alternatív útját jelöli ki, amely ellentart az államszocialista időszak emlékezetpolitikájának, amely a fasizmus

elleni harc narratívájába helyezte az áldozatok emlékét, ugyanakkor megjelenik benne annak az igénye, hogy felderítse, az európai kultúra egyik legnagyobb törésévé váló eseménysorozata után a művészet miképpen őrizheti meg jövőorientáltságát. Az *Aranyfasisztáim* azért tűnik számomra e kérdésben kiemelkedőnek, mert az utópiát sajátosan gondolja el, mégpedig a kivonulás és a kiűzetés negatív képein keresztül.

33

A vészkorszak olvashatósága

A vészkorszak emlékezetének megjelenésével Müllner András foglalkozott behatóan Erdély Miklós életében egyedül megjelent, *Kollapszus orv.* című verseskötetét vizsgálva. Müllner könyve nem csak azért fontos, mert szinte az egyetlen olyan átfogó munka, amely az addig leginkább képzőművészetéről, akcióiról és filmjeiről ismert Erdély Miklós költészetével vet számot, hanem mert irodalomtudományi és irodalomtörténeti szempontokat érvényesítve a legendáriumba tartozó anekdotákon és a metafizikus kereteken átlépve kinyitotta e költészetet a neoavantgárd kultikus értelmezői közösségén kívüli olvasók számára. A könyv egyik legfontosabb állítása, hogy Erdély verseskötete a „holokauszt-irodalom avantgárd reprezentánsaként” értelmezhető.⁵ Ebből a perspektívából tekintve Müllner Erdély költészetének vizsgálata közben pontosan érzékeli azt a feszültséget, amely a vészkorszak traumatikus tapasztalatának nyelvivé tétele (művészeti gyakorlata) és az Erdély művészeti gondolkodását meghatározó jövőorientáltság között fennáll: „Tulajdonképpen eufemisztikusnak mondható módon a montázs »forradalmiságának«, »utópikusságának«, a montázs által generált és garantált kreatív »állapotkommunikációnak« a retorikájába öltözteti azt a nyelvi gyakorlatot, amely a forradalomból kevésbé az eljövendő szabadságot, sokkal inkább a guillotine színpadát juttatja az olvasó eszébe, továbbá az utópia helyett sokkal inkább a nem-helyeket, a kommunikáció helyett pedig a szavak működésképtelenségét, sőt halált okozó pantagrueli természetét.”⁶

Müllner Erdély Miklós montázsra épülő művészeti gondolkodásának utópikusságát retorikai alakzatként érti, amely szerinte elfedi a kötet verseinek traumaköltészeti vonatkozásait. A *Kollapszus orv.* valóban elbeszélhető a traumaköltészet sajátos avantgárd megoldásaként, amelyben „a trauma beburkolódik a szójátékba”,⁷ vagyis a történelmi események és emlékek a jelentés totalitását felfüggesztő nyelvjátékon keresztüli töredékességben jelennek meg. Az utópia zárójelbe tétele azonban éppen attól a vetületétől fosztja meg Erdély művészetét, amely számomra a leginkább zavarba ejtő benne. Az új iránti vágy, sőt a humor árnyalja ennek az életműnek az elhelyezhetőségét

Új Forrás 2023/7 – Fenyő Dániel: Egy kísérteties utópia – A vészkorszak emlékezte és az avantgárd utópikussága Erdély Miklós művészetében

a traumaművészet keretei között.⁸ Erdély esetében a művészet utópikussága nem valamiféle látszat volt, hanem művészeti gondolkodásának egyik legfontosabb eleme, amely kihatott tényleges művészeti gyakorlatára. Nem arról van szó, hogy az utópia és a traumatikus emlékezet kizárná egymást, 34 hogy egyik a másiknak pusztán kamuflázsa lenne. Az Erdély művészete előtt álló kihívás az volt, hogy miképpen lehetséges megemlékezni a múlt eseményeiről anélkül, hogy az egy olyan katasztrófa-tudatot rögzítsen, amely Erdély szerint – ahogyan egy Beke Lászlóval készült beszélgetés során fogalmazott – nem jelentene mást, mint lemondást a jövő lehetőségéről.⁹

Erdély 1968-ban Altorjay Sándorral állított ki Nürnbergben. A kiállítás után íródott a *Nürnberg – Beuys* esszé, amelyben – nem függetlenül a hely szellemétől – Erdély önmagát az avantgárd és a náciizmus utópizmusának ket-tős présében helyezte el: „[A] jövőalakítás életveszélyes foglalkozás, nem jó, ha valaki valamely racionálisnak látszó szélsőségbe túlságosan belelovallja magát. Tagadhatatlan, minden avantgardista mozgolódás magán viseli a ná-cizmushoz való hasonlóság bélyegét; miképpen tud ebben egy szíve szerint avantgardizmusra hajló zsidó igazságot tenni.”¹⁰ Erdély elképzelésében jól láthatóan összeütközik az avantgárd jövőorientáltsága a bizonyos módon szintén jövőorientált náciizmussal, amely nem hagyta érintetlenül Erdély személyes, családi viszonyait sem; a vészorszak idején négy testvére közül hármat elveszített.

Az utópia és a katasztrófa együttállásának gondolata nem volt idegen azoktól a filozófusoktól, vagy legalább e filozófusok magyarországi recepció-jától sem, akik Erdély gondolkodását meghatározták. Az *emberjele* című írá-sában Erdély ezt írja: „egy teljes mélységében átélt pesszimista világkép művészileg adhat lelkesítőt, és [...] előbb talál rá a bizakodás rejtett kiútja-ira, mint valamely cinizmus”.¹¹ Ez a típusú negativitás, a „csupán a remény-telenség okából adatott számunkra a remény” paradigmája,¹² valamint a műalkotás szépségében rejlő felszabadító erő schilleri elgondolásának a visszhangja az, amely akár Ernst Bloch, akár Adorno filozófiájában Erdély számára vonzó lehetett. Az etikai állásfoglalás Erdély műveinek retorikai, po-étikai szintjére is leér, amelynek eredménye, hogy az utópia és a trauma ket-tősét egymással való kölcsönhatásukban, felcserélődésükben vizsgálhatjuk, a pesszimizmust és traumatikus emlékképeket mindig a „bizakodás rejtett kiútjain” keresztül pillanthatjuk meg és viszont¹³ – ahogyan ez a következő pél-dából is látszik.

Erdély *Váratlan kantáta*¹⁴ című műve kapcsán például Müllner Paul Celan költészetével párhuzamot vonva az ásás és a sötétség motívumainak alapos értelmezésén keresztül bontja ki a gyászmunka működését a szöveg-ben. Kiemeli, hogy a szövegbéli ásóként, a múlt kutatójaként megjelenített

szubjektum távolságot tart a különféle társadalmi rítusokkal szemben, amelyek nem alkalmasak a traumatikus emlékek elbeszélésére, ahogy ez a szövegben is megjelenik: „[e]lőadásokon, istentiszteleteken megjelenik és mikor a szertartás kezdetét veszi, távozik”. A kollektív emlékezeti formák helyett a *Váratlan kantátában* az egyéni önreflexió és „a kisajátításon alapuló, ismétléskényszerként ható, traumával telített képek” sokasodnak meg.¹⁵ A szövegben a társadalmi rítusok mellett azonban az egyéni kutatótevékenység is lehetetlennek bizonyul, ezért a kutató arra kényszerül, hogy megadja magát a sötétségnek: „Fölsimeri ekkor, hogy a kutatás, mint létének értelme méltatlan környezetbe került, jelentkezik magasra tartva üres kezeit, mint eredményei lobogóját”. Az ásás és a sötétség főbb motívumainak, valamint a kutató feladatának számbavétele és e kutatás ellehetetlenülésének kinyilvánításához képest azonban egészen eltérő modalitásban zárul a szöveg, közeledve közben a bibliai regiszterhez is: „Utoljára kedvtelenséggel, kénytelenségből újra a halottakhoz fordul, barna arcukat idézi, kirottosodott szájukat, a tökéletes rászedettség fekete szemgödreit. Különös módon irtózat és felháborodás helyett levelet hajt benne a szájalom, a zokogó szerelem pihenése. Az ártalmatlanság új életre ringatja benne az örömet, mely fényt nem kíván, fénnel nem világít, mely nem ütközik és meg nem reked, melyet átjár az idő, mint huzatos palotát, a kegyelem áldó tenyere alatt is fürgén elsiklik, a könnyörtelen bölcsesség hosszúfülű szobrai kerülgeti mint a szél, mivel könnyű neki és nem sietős.”

Erdély írása 1959-re datált, a Pilinszkyvel kötött barátság kezdetének évére.¹⁶ Mindez azért is lehet érdekes, mert a *Váratlan kantátában* Pilinszky költészetének és publicisztikájának jellegzetességeihez hasonlóan az emlékezetből fakadó apokaliptikus látomás összeér az áldozatokkal való részvételi szenvedésen keresztül létrejövő üdvtörténeti narratívával. Müllner korábbi megállapításával összhangban valóban elmondható, hogy itt az üdvtörténet negativitásként jelenik meg: a feltámadás kísértetjárássá válik, az üdvösség képéhez pedig a fény helyett a sötétség társul. Mindez azonban nem az üdvtörténet teljes felszámolását jelenti, inkább annak eltérítését: a traumatikus emlékezet elválaszthatatlanná válik a jövőorientáltságtól, a hiány éppen a kifordított üdvtörténeti perspektíva felől válik láthatóvá. A szövegből olyan, a korai Pilinszkyéhez hasonló etikai alapállás bontakozik ki, amelynek középpontjában a mindig csupán külsődleges és passzív perspektívát nyújtó felháborodás helyett a szenvedés emlékének elevenen tartása és a halottak részvételi megidézése áll az apokaliptikus eszkatológia¹⁷ jegyében. A *Váratlan kantátában*, mint Pilinszky *Apokrifjában*, a kezdeti apokaliptikus hangoltságot felváltja az eszkatologikus szemlélet,

amely azonban továbbra is megőrzi az emlékezés traumatikus nyomait – ahogy ezt Schein Gábor Pilinszky költészete kapcsán jelezte: „a vers, illetve a megszólaló hang csak saját létét kockáztathatja és nem törekedhet hatalomra, a sötétségbe kell hívnia látásának tanúit, mert minden más 36 ön maga és mások becsapása lenne”.¹⁸ Az utópikus illúzió tehát reménnyel telíti a jelenbéli állapotot, ez a remény azonban a valóság tükörképeként maga is csak saját negativitásán keresztül jelenik meg.

Az 1959-es *Váratlan kantáta* távol áll Erdély későbbi, a jelentéseket felüggesztő és eltérítő avantgárd írásmódjától, hiszen a vers mögött még nem található meg az a művészi koncepció, amelynek kidolgozása a hatvanas évek második felétől, a *Montázs-éhség* és a *Pop-tanulmány* című írásokkal kezdődik. A *Váratlan kantáta* Pilinszky korai költészetéhez áll közelebb, ugyanakkor ez a szöveg is bír néhány olyan jellemzővel, amely visszaköszön az 1985-ös *Aranyfasisztáimban*. Ilyen például az emlékezés társadalmi gyakorlatainak elhagyása, illetve az utópia és a vészorszak emlékezetének önelentmondásokkal terhelt összekapcsolódása, egymással való kiasztikus felcserélődése. Amíg azonban az 1959-es szöveg az apokaliptikus eszkatológia képével zárul, addig Erdély montázselméletének kidolgozása után egy másfajta, az üresség, a szépség és a szabadság fogalmai által meghatározott koncepció jelenik meg.

Erdély vélhetően ezzel a váltással számolta fel azt az utat, amely a korabeli kultúra keretei között Pilinszky számára költőként szűken, de még járható lehetett. Amíg Pilinszky „nem beszélt a holokausztról, a zsidók megbélyegzéséről, az antiszemitizmusról, a diktatúráról, az antihumanizmus gyakorlatától, a szabadság fájdalmas hiányáról, a magyar hagyományok erőszakos megtöréséről”,¹⁹ addig Erdély figyelmét a hetvenes évektől sokszor éppen ezek kötötték le, mindez pedig együtt járt az irodalomtól való eltávolodással a performatív művészeti ágak felé.²⁰ A hatvanas évek elején készült filmnovellája, a *Varga Anna dicsérete* egy kivégzést beszél el, amelynek már nyitómondata is jelzi („Emléket állítani, akinek még nincs”), hogy önmagát tanúságtételként határozza meg. A szöveg pályázatra íródott, és bár nem készült el a film, a novella számos olyan elemet tartalmaz, amely a korabeli emlékezetpolitika számára – az antifasiszta elbeszélői fogások miatt – nem lehetett kifejezetten irritáló: a kivégzők mondatait tolmácsolni kell a magyar anyanyelvű kivégzetteknek; a címben szereplő Varga Anna, a tollfosztó üzem dolgozója, „falusi kislány” hősként jelenik meg, aki „gondolkodás nélkül veti utána magát a vízbe fúló igazságnak”; és még a szerelemfáltésból a bujkálókat besúgó férfi is feloldozást nyer bűnössége alól, amiért tanúként végignézi a kivégzést.²¹ Ezzel szemben a hetvenes években Erdély már olyan munkákat tervezett, amelyek nem hagyják érintetlenül a társadalom népiirtásban való bűnrészességének kérdését, például a *Szelídség medencéje* (1970),²² vagy az

Isten-Isten (1973–1974) című akció.²³ Utóbbi esetében Erdély terve szerint az elpusztított testvéreiért kapott kártalanítási összegből vásárolt alkohollal koccintott volna a kiállításra érkező látogatókkal. Előbbi miatt bezárták a kiállítást, utóbbit ki sem állíhatta.

37

Az utópia szabadsága és negativitása

Erdély Miklós esetében az utópia fogalma annak klasszikus hagyományával szemben határozható meg. Bár Erdély írásaiban előszeretettel használta az utópia kifejezést, saját művészetéről beszélve alatta leginkább a művészet emancipatorikus erejébe vetett hitet és a tudat forradalmasításának művészetben keresztüli lehetőségét értette, ahogy ezt Hornyik Sándor összefoglalta Erdély művészetpedagógiai munkáját elemző tanulmányában: „ismeretelméleti alapokon kritizálta az utópiák elméleteit Platóntól Herbert Marcuséig, és fogalmazta meg (Hegel és Marcuse alapján) előadásának – és egyúttal életművének egyik alap- téziséit: Nem a társadalmat kell felszabadítani, illetve forradalmasítani, hanem az emberi tudatot.”²⁴ Hornyik Sándor itt Erdély Miklós *Remény és lehetőség* című előadására utal.²⁵ Az előadás kritikája a klasszikus utópiákkal szemben, hogy azok saját koruk természettudományi felismeréseiből táplálkoztak; ahogy pedig a fizikai világ leírhatóvá és megérthetővé vált, úgy az utópiák a természeti rend mintájára a társadalomban rejlő esetlegességek kizárására törekedtek. Ami különösen érdekessé teszi a szöveget, hogy ez a gondolat analógiaként jelenik meg a nyelv használatának módjával: „[A] nyelv tradicionális szerkezete nem teszi lehetővé a lényeges új tartalmak megfogalmazását. Ezért kell róluk hallgatni. A nyelv mikor képes arra, hogy leírja azt a valóságot, amellyel együtt alakult, képtelen megragadni azt a más minőségű valóságot, ami mint lehetőség nyugszik a meg nem valósultság tengerében. Azt is túlzás állítani, hogy a valóságot képes leírni. A valóságnak a nyelv pusztán azt az értelmezését nyújtja, amelyre képes. Így a nyelv végül is önmagát meséli. Ha utópiát szerkeszt, akkor is. Ha a nyelv és így a gondolkodás felépítmény jellege a termelési viszonyokkal való dialektikus kölcsönhatása, csuka fogta róka helyzete inkább egy megszoruló csomó képzetét kelti, mint a haladásét. Innen származik Adorno rezignált negatív dialektikája.”

A szövegrészlet elején felismerhető Wittgenstein elhíresült idézete, amely azonban éppen annak ellentétéként, a hallgatás kritikájaként tűnik fel, ahogy a *Marly tézisek mellé* című kommentárjának jegyzetében is olvasható: „Amiről nem lehet beszélni, arról beszélni kell”; „Tekinethető a műv[észeti] tevékenység a kimondhatatlanról való beszéd stratégiájának”.²⁶ Erdély számára a hallgatás a „nyelv tradicionális szerkezetének” elégtelenségéből fakad.

Új Forrás 2023/7 – Fenyő Dániel: Egy kísérteties utópia – A Veszakország emlékezete és az avantgárd utópiaklasszusa Erdély Miklós művészetében

A nyelv önmagában véve ideologikus, amennyiben a materiális termelői viszonyok határozzák meg, ennek megfelelően az utópia sikertelensége is abban rejlik, hogy mindig magában hordozza és továbbörökíti azokat az egyenlőtlen-
38   tusában jelen vannak. Erdély tehát eltávolodik az utópia klasszikus hagyományától, amely determinisztikus módon az utópiát úgy gondolja el, mint amelynek konkrét megvalósulási formái lennének lehetségesek. Helyette *utópikus tudat* kialakítását célozza művészetével, amely a montázs alkalmazása révén a rögzült jelentések és gondolati sémák feloldásán, a tudat megzavarásán túl a „semmit”, olyan üres helyet jelöl ki, amelyből hiányzik a megvalósulás bármiféle konkrétuma, helyette az új körvonalazhatatlan lehetőségét rejt magában. Mindezt kompakt módon foglalta össze Kóhalmi Péter Erdély Miklós művészeti gondolkodásának körültekintő feltárását elvégző, hiánypótló monográfiájában az 1980-as *Marly tézisek* jelentéskiolttás-konceptiója kapcsán: „A műalkotás helyet készít elő, helyzetbe lendít, a szabadság minden szükségszerűségtől mentes helyzetébe. A műalkotás a »hirtelen látás« előkészítése, a szabadság utópisztikus terhéhez vezető út felkínálása. Itt, a jelentés béklyóitól már megszabadult térben érhető el a szabadság semmire és mindenre vonatkozó állapota. A szép a szabadság állapotának jelzése”.²⁷

Erdély utópikus gondolkodása kapcsán az egyik legtöbbet idézett szövegrész *A kalocsai előadásból* származik: „Mondjuk énhozzám legközelebb álló, [...] ez a bizonyos *Ernst Bloch-féle elmélet*, ami egy utópikus funkciót tulajdonít a szépségnek és a művészi munkának. Ami egy még meg nem levőre [vonatkozik], valami távoli jövőben majd megvalósuló dolognak az üzenete a szépség.”²⁸ Az expresszionizmus és a montázs apológétájaként is számon-tartott Bloch bizonyára közelinek érződhetett Erdély saját elképzeléseivel.²⁹ A néhány ismertetést, tanulmányt, illetve Bloch pár szövegrészletét magában foglaló magyarországi Bloch-recepció fókuszában az utópia és a remény kérdése állt. Amit ebből Erdély Miklós érzékelhetett, hogy Bloch remény-filozófiája a vallástól megfosztott messianisztikus gondolkodásként értelmezhető, amelyben a művészet mint „testet öltött utópia”³⁰ anticipáló tulajdonsággal bír, és a még-nem-létrejött reményét hordozza: az utópia „maga is a remény körébe tartozik s a még-nem-létrejöttnek mint még-jóvá-nem-válnak tárgyszerű sejtésébe. [...] Az utópikus funkció azért érti meg azt, ami robbantani képes, mivel ő maga sűrített módon az”.³¹ Bár Erdély előadásában affirmatív-
van hivatkozik Blochra, kéziratban maradt feljegyzései alapján észlelhető eltérés kettejük között. Bloch az utópiát olyan anticipáló folyamatként értette, amely a későbbiekben valósággá, konkrét utópiává alakulhat. Erdély azonban az utópikus gondolkodást a soha nem rögzülő, folyamatos teremtődés állapotaként gondolta el, vagyis a művészet reményteli utópiáját nem abban jelölte ki, hogy valami olyan hordozójaként működik, amely egyszer valóban

létrejöhet, hanem abban, hogy a folytonos változás lehetőségét biztosítja: „A remény szó maga is változás érzékenység kifejezője, reménye magára a változásra vonatkozik, és nem mint E. Bloch állítja, a még-meg-nem való-sultra. Mert mondjuk ki, amit mi ezzel a csúf szóval, hogy változás 39 jelölünk, nem más, mint egy permanens teremtés, finomabban és csúnyábban, teremtődés.”³² Emellett Erdély Blochhoz hasonlóan a szépséget a szabadsághoz vezető út feltételeként értette,³³ abban azonban már különbség mutatkozik kettejük között, hogy mit is jelent számukra e kettő viszonya. Bloch számára – tisztességes utópistaként – ezek teljesülése az ember világban való otthonosságának megtalálását eredményezik.³⁴ Erdély a szépség és a szabadság fogalmával inkább egy olyan *megismerési folyamat* kiindulópontját jelölte ki, amelyben jövőorientáltság, a szabadság elnyerése a megismerésen keresztül, éppen az otthonosság elvesztésén, a hiány különböző alakzatain át lehetséges.

A kivonulás utópiája

Az *Aranyfasisztáim* Erdély Miklós irodalmi estjén hangzott el 1985-ben a Magyar Írószövetség székházában az *Azonosításméleti vizsgálatok*, a *Tavaszi kivégzés* és a *Kitüntetéseimről* című írások felolvasása mellett. Az *Aranyfasisztáim* előadása azonban túlmutat az klasszikus felolvasás keretein. Maga az előadás Erdély több szövegét tartalmazta, amelyek külön darabokként jelentek meg a *Második kötet* című posztumusz gyűjteményben.³⁵ Ezen az eseményen azonban a szövegek egy koherens koncepciót alkottak. Az előadás a következőképp nézett ki: először Erdély felolvasta az *Aranyfasisztáim* című szövegét, amelynek szakaszai között Györe Balázs olvasta fel a szövegben montázsselemként használt újságcikkek egy-egy részletét. Ezután került sor *A véletlen története* című kategorikus költemény szakaszainak a felolvasására. Ezt egy akció szakította meg: Györe Balázs a *Jób könyvéből* idézett, (UF Jób 40:15– 41:5), közben kintről becsomagolt havat hoztak be, amelyet aztán az ablakon keresztül kidobtak. Ezután Erdély tovább olvasta *A véletlen története* részleteit, az előadás végén pedig Györe Balázs ismét a *Jób könyvéből* olvasott fel (UF Jób 42:1–42:6). Az előadás mozaikosságának megfelelően az *Aranyfasisztáim* (mint a szövegek felolvasását és az akciót magában foglaló előadás) számos értelmezői perspektívát enged meg, az elemzés fő fókuszában azonban annak a működésnek a vizsgálata áll, hogy bár az *Aranyfasisztáim* az ironia és a montázs alkalmazásán keresztül eltávolodik a messiásvárás hagyományától, nem mond le a jövőorientált gondolkodásról; azt egyfajta negativitásként hozza létre, melyben a kivonulás és a kiűzetés képei a tudat felszabadításának utópikus lehetőségeként jelennek meg.

A nyitószakasz Erdélytől nem idegen szójátékkal kezdődik: „A Magyar Nemzet jobb, mint az élet, mint az Élet és Irodalom”. Figyelembe véve, hogy a szöveg szóban hangzott el, ez a rekurzív szerkezet elbizonytalanítja a szavak referencialitását, a jelentés köznyelvi és tulajdonnévi változat között 40 ozzillál, létrehozva egy ironikus, ellentéző szerkezetet, amely a magyar nemzet és az élet (és irodalom) között kizáró értékhierarchiát teremt.

Az első egység a montázs kialakításáról szóló önreflexióként is értelmezhető. A szöveg két cikket említ („Egy cikk a türelemről. Az egyszerű türelemről. A melanézek türelméről. Egy cikk az akaratról. Az alávetett akaratról.”), amelyeknek önazonossága – a montázs működését imitálva – felfüggesztődik és véletlenszerű, aleatorikus sorozatba rendeződnek: „A szuggesztiónak alávetett akaratról, ami a türelemnek, a melanézek türelmének, az alávetett melanézek szuggesztiójának, a másik cikkben alávetett, a másik cikknek alávetett kargó-kultusz, a versbéli félálom-logikának alávetett kultusz.” Ami különösen fontos, hogy az említett két cikk valóban megtalálható a Magyar Nemzetben,³⁶ az előadás során Györe Balázs olvasta fel őket. A *kargó-kultusz* az óceániai népek különös messiáshitét tárgyalja. A melanézek messianisztikus hite a cikk szerint a gyarmatosítás idején alakult ki. Az óceániai szigetek körül közlekedő hajók rakományainak láttán a melanézek úgy gondolták, hogy ősi isteneik majd a hatalmas hajókon bőséges rakománnyal érkeznek hozzájuk, és számukra is elhozzák a vágyott, de addig el nem ért jólétet. A cikkben két fontos gondolat van, amely előreutal az *Aranyfasisztáim* további részeire. Az egyik egy vulgár-kolonializmuskritika, miszerint a gyarmatosítók – akikben az őslakosok isteneiket látták – a hiszékenységet kihasználva kizsákmányolták a melanézeket. E gondolat megjelenése elvezethetne a transzkulturális emlékezetkutatás felé, amelynek egyik fontos kérdésiránya, hogy a gyarmatosítás és a holokauszt emlékezetének kölcsönhatása – a versengő áldozatiság keretein túllépve – miként képes létrehozni a szolidaritás új formáit.³⁷ Az *Aranyfasisztáim* esetében a melanézekkel való szolidaritás nyomaira mégsem lenne könnyű rátalálni; a tropologikus kisajátítás műveletei azonban – figyelembe véve a korabeli kontextust – különösen érdekesek. A melanézek történetének funkciója a Magyar Nemzetben, eredeti kontextusában a kis színészek szórakoztató feladatán túl az volt, hogy bemutassa a nyugati imperializmus cinizmusát, emellett pedig a messianisztikus utópia irreálisát. Erdély az *Aranyfasisztáim* következő szakaszában azonban kettős kisajátítást végez. Egyfelől a melanézek esetét a vészorszak történéseinek allegóriájaként használja, a cikk egy szöveghelyének megfelelően pedig („a melanézek sohasem tettek különbséget az élők-holtak országa között. Hitük szerint az elhunytak ott élnek köztük, és aktívan részt vesznek életükben.”) ez az allegorizáló emlékezés betör a jelen idősíkjára. Tehát mind

az imperializmus erőszakossága, mind a vészorszak brutalitása – melyeket az akkori emlékezetpolitika igyekezett önmagától eltávolítani – érvényesként jelenik meg a korabeli társadalmi gyakorlatokban is.

A második szakasz a neoavantgárd holokauszt-reprezentációjának egyik iskolapéldája is lehetne:

41

„Most, hogy negyven év után első felháborodásomból felocsúdtam,
most, hogy a természetes és mesterséges hullahegyek mérete kiegyenlítődni látszik,
most, hogy a »fasiszta itt minden« gyanúja kezd belém fészkelődni,
hogy az anyaméhbe egyenként bevagin bevaginozott, bewagonírozott lelkeket számlállok,
csak munkára viszik, levegőre, vidékre, szebbnél-szebb hegyes-völgyes vidékre,
hogy a kórházak a rokonokat, barátokat, elmenyelésítik,
hogy csak a túlvilágra viszik őket dolgozni, túlvilágra friss levegőre, hogy a túlvilág egészséges, de üzenni onnan tilos,
hogy munkaerőre odaát is szükség van,
vagy ha nem is, valamire csak jó, aki egyszer már élt és dolgozott,
mert ahogy a németek, úgy odaát sem estek a fejük lágyára.
A jóhiszemű nyuszik nem a semmibe gázolnak el.

Hiszem a jót, mint egy melanéz.”

Ezt a szövegegységet megelőzve Györe Balázs felolvasta az *Azt teszem, amit akarsz?* cikk egy részletét: „az ember a hipnotikus állapotban nem veszti el teljesen az uralmát maga felett, és ha olyan szuggesztíót kap, ami elveivel összeegyeztethetetlen, azt hipnotikus állapotban sem hajtja végre. Tudatunk mélyén ugyanis mindig őrködnek bizonyos »őrszemek«, amelyek azért valahol, azzal együtt, hogy a hipnózisban megszűnik a közvetlen realitásvizsgálat, mégiscsak ellenőrzik az eseményeket.” A Györe által felolvasott szövegrész megalapozza ennek a szakasznak a beszédhelyzetét, amely álomszerű, „poszt-hipnotikus” állapotként mutatkozik meg. Ez az álomszerűség azonban nem a valóság elfedését szolgálja, hanem a valóság illuzórikusságának leleplezését. A szöveg beszélője a cikk által „őrszemnek” nevezett szubjektumként értelmezhető, aki a társadalom működése mögötti mélyszerkezetre lát rá. A cikk mindentudó, megbízható, a rejtett dolgokat látó szubjektumot tételez, az *Aranyfasisztáim* e szakaszában azonban éppen a jelentések szóródásával találkozunk, amelyben a vészorszak emlékezete szójátékokon keresztül jelenik

meg: a szülés a deportálás nyelvi nyomaival kapcsolódik össze („az anyaméhbe egyenként bevagin bevaginozott, / bewagonírozott lelkeket számlállok”), a kényszermunka a jutalomutazás képeivel társul.

42 Nem az a meglepő, hogy Erdély a vészkorszakot lezáratlan, jelenbéli eseményként, az elfojtott kísérteties visszatéréseként ábrázolja, hanem hogy mindezt ironikusan állítja elének. A szubjektum egyszerre tűnik naiv „melanéznek”, aki szerint a lelkeket „csak munkára viszik, levegőre, vidékre, szebbnél- / szebb hegyes-völgyes vidékre”, és „őrszemnek”, aki a nyelv kisiklásával felfüggeszti ezt a naivitást, helyébe pedig a múlt kísértetiességét állítja. Az ironia a szöveg szerkezetében is érzékelhető. Voltaképpen az egész egy összetett mondat. A „most, hogy” grammatikai szerkezet hosszú enumerációvá válik, amely a beszélő által megjelenített világ ironikus-apokaliptikus jellegéről ad hírt. A másik tagmondat azonban csak késleltetve, az utolsó sorban szerepel: „Hiszem a jót, mint egy melanéz.” A késleltetett önreflexió kijátssza az olvasói elvárásokat azáltal, hogy a felsorolásban szereplő nyilvánvaló borzalmak ellenére a szubjektum a melanéznek megbékélését, a gondviselésre való ráhagyatkozást választja, az emlékezet felforgató erejét tehát a naiv megbékélés fedi el. Ahogy a következő szakasz is jelzi, mindez azonban csak látszólagos. A szöveg negyedik szakasza válik az *Aranyfasisztáim* súlypontjává, amely a Jób-történet ironikus reflexióját tartalmazza:

„Csakhogy ez egy feldíszített tábor, ahol valóban csodaszép a víziló és a krokodil. S ha Jób csak ezek látványától törik meg, engem már megtértit egyetlen szent őszibarack.

A rendetlen véletlen szimmetriába ülepedik le. Mert nincs törvény, amely eltorzítaná. Nincs semmilyen törvény, sem szabályosság: ez a nagyszámok törvénye.

A semmi is csak úgy tud igazán semmi lenni, ha magát folyamatosan újratermeli; akárcsak a valami.

Aranyfasisztáim kicsit besegítenek.

Hej, ezért van valami és ezért nincs inkább semmi, degger.”

A szöveg *Jób könyvének* azt a részét idézi, amelyben az Úr megfeddi Jóbot a kételkedéséért, mindenhatóságát a teremtés fenségességével magyarázza, melynek lényege, hogy az embernek nem megértenie kell a rá kiszabott csapásokat, hiszen emberi természete miatt nem is képes rá, hanem el kell fogadnia azokat egy felsőbb hatalom kiszámított és tudatos mesterterveként. A beszélő csakúgy, mint az előző szakasz végén, látszólag elfogadja a felfoghatatlan rend tökéletességét, a „nagy számok törvényét”. A megbékélést azonban a szöveg ironikus hangoltsága felszámolja. A Jób-történet megidézése

a vészorkorszak emlékezetpolitikájának allegóriájaként működik, amely a felejtés és a gondviselésre való ráhagyatkozás példájaként tűnik fel. Erdély azonban az engedelmesség képét kifordítja: „Csakhogy ez egy feldíszített tábor, ahol valóban csodaszép a víziló és a krokodil. S ha Jób csak ezek látványától török meg, engem már megtérít egyetlen szent őszibarack.” A „szent őszibarack” kifejezés az édenkert gyümölcsének ironikus, dadaista metaforájaként értelmezhető, a tudás fájának gyümölcse pedig éppen a gondviseléssel való szembeszegülés, a tudás bűnébe esés képeként jelenik meg. A szent őszibarack általi megváltás tehát éppen önmaga ellentétévé válik: a tudás, amely megtöri a nem-tudás naiv konformitását, olyan utópia záloga lesz, amely az otthonosság elvesztésén keresztül a látzat-paradicsomi állapotból való kiűzetésként, egyúttal – a megismerés által – az ember saját maga fölötti uralmának megszerzéseként valósul meg.

Ez a gondolat nem idegen a háború utáni Jób-értelmezésektől sem. Jób története azt a teodíceai kérdést járja körül, hogy a világban jelenlévő, ártatlanokat sújtó gonoszság miként egyeztethető össze az isteni jósággal és mindenhatósággal. Bár a hagyományos értelmezés szerint Jób lázadása ellenére végül bünbánatot tart, a vészorkorszak eseményei után tarthatatlanná vált Jób türelmessége, valamint az erre alapozott istenkép. Ernst Blochnak 1983-ban, egy évvel az *Aranyfasisztáim* előtt jelent meg a Medvetáncban egy írása a *Jób könyvéről*, amelynek gondolatvezetése több ponton érintkezik Erdélyével. Bloch a *Jób könyvének* olvasásakor annak vélt apokrif szövegváltozatát keresi, a türelmes karakterrel szemben Jóbot bibliai Prométheusként mutatja be, aki az Úr által felsorolt teremtmények hallatán nem bünbánatot gyakorol, hanem függetleníti magát a zsarnokként megmutatkozó Istentől: „Egy ember fölébe kerekedik Istenének, sőt túlargyogja őt – ez volt és ez maradt a logikája Jób könyvének, annak ellenére, hogy végül is állítólag megadja magát. A kivonulás ősi kategóriája működik itt tovább, bár nagyon átalakult. Miután Izráel kivonult Egyiptomból, miután Jahve kivonult Izráelből, most Jób vonul ki Jahvéból: csakhogy: hová?”³⁸ Ez az a kérdés, amelyre Erdély, csakúgy, mint Bloch, a dialektikából tautológiába hajló „kivonulás a kivonulásba” formulával,³⁹ a gondolkodás stabil struktúráinak permanens megakasztását végző szövegszervező gyakorlatokkal tud válaszolni.

A szövegrész utolsó sora („Hej, ezért van valami és ezért nincs inkább semmi, degger.”) Heidegger *Mi a metafizika?* című írásának utolsó mondatát parafrázálja.⁴⁰ Ez a mondat átvezet az előadás további szövegeire, amelyek Erdély kategorikus költészet-koncepciójába illeszkedve a semmi fogalmát járják körül. Kóhalmi Péter monográfiájában a semmi Erdély-féle fogalmát számos irányból mutatja be: feltárja az Erdély gondolkodása mögött húzódó kabbalisztikus hagyományt, amelyben a semmi a világ teremtettsége előtti, lehetőségekkel és reményekkel teli állapotot jelzi; bemutatja, hogy miként

kötődik ez a fogalom a német idealizmus abszolútumához; ugyanakkor kitér arra is, hogy olykor a semmi Erdélynél a halál képzetkörén belül értelmeződik.⁴¹ Ami különösen nehézé teszi a semmi fogalmának szétszalazását,

44 hogy Erdély az *Aranyfasisztáim* előadásában mindhárom értelmezői perspektíva felé nyitott marad, a Heidegger-parafraíz mégis irányítja az értelmezést. Heidegger írásából két gondolat emelendő ki az *Aranyfasisztáim* kapcsán. Az egyik, hogy Heidegger a semmit a lét tagadásaként gondolta el: „Hiszen csak [a logika] segítségével tudjuk a semmit egyáltalán meghatározni és – bár önmagát felemészítő – problémaként magunk elé tűzni. Mert a semmi a létező egyetemességének tagadása, a tisztára nem-létező.”⁴² Az emésztés, a létező tagadása Erdélynél is megtalálható, számára a semmi – legalábbis az *Aranyfasisztáimban* – negatív konnotációkkal töltődik fel, a lét elnyelésének, a pusztításnak a képeivel kapcsolódik össze:

„Ha a semmi nem képes olyan abszolút érvényű lenni, hogy a nemlétezőt mint lehetőséget is lehetetlenné tegye – nem csak úgy, hogy: semmi sincs, ami lehetne, hanem annyira, hogy az összes lehetőség végleges akadálya is legyen –, úgy kénytelen fölfalni, elemészteni, magával átjární, elkeverni, eldögleszteni.

Hogy még eléggé gonosz is legyen, nem képes tulajdonság nélküli semmi maradni, mert úgy instabil. Hanem időbefekvő, pusztító, önmagát újratermelő gonosz tud csak lenni, mint a nemlévők általában.”

A Mi a metafizika? másik, itt lényeges eleme, hogy Heidegger szerint a semmi elgondolásának kísérlete nélkül nem alakulhat ki reflexív viszonyulás a létünkre. A tudományos megismeréssel szembeni kritikája ebből kiindulva az, hogy a tudomány saját objektivitásigényét fenntartva nem vesz tudomást az azt megkérdőjelező semmiről: „A tudomány a semmit fölényes kézlegyintéssel szeretné elutasítani. [...] A tudomány vélt józansága és fölénye, ha a semmit nem veszi komolyan, nevetségessé válik.”⁴³ Erdély voltaképpen ezt a gondolatot adaptálja a vészorszak emlékezetére azáltal, hogy egymásba játsszatja a fasiszmust, a létet tagadó semmit, és a semmi létét tagadó tudományt. Erdély felolvasását a következő mondat zárja: „Annak a tudata, hogy nincs mit tudni; az vagy te! Fasiszta!” A fasiszmus sajátos kettősségben jelenik meg: egyszerre válik a pusztítás (a létet tagadó semmi) és e pusztítás tagadásának (a semmi létét tagadó tudomány) az alakzatává. A szöveg egészen a zárlatig nem élt az aposztrófé lehetőségével, a megszólítás nyomatékosága azonban jelzi annak az emlékezetpolitikai szerződésnek a felbontását, amely '56 után a társadalmi béke érdekében nem kérdezett rá a háború alatt történetekre.

Az előadás vége a szövegben rejlő kritikai potenciált egy ironikus gesztussal újra zárójelbe teszi: lázárásként Györe Balázs *Jób könyvének* azt

a passzusát olvasta fel, amelyben Jób bűnbánatot gyakorol (UF Jób 42:1–42:6). Ezzel az *Aranyfasisztám* előadás az ironiát nem nélkülözve megismétli a *Jób könyvének* szerkezetét. A borzalmak naiv percepciója („most, hogy a »fasiszta itt minden« gyanúja kezd / belém fészkelődni...”) után következő szakasz egyfajta istenkísértésnéként, lázadásként, félelem nélküli beszédként (parrhészia) olvasható,⁴⁴ végül mégis az ártatlanság szemben elkövetett igazságtalanság elfogadásával zárul. Erdélynek a '80-as években egyre fontosabbá vált a titok kérdése,⁴⁵ amely a *szabadság* jelentésével telítődött. Az *Avantgarde az tudjuk mi...* című, töredékes formában maradt kéziratban a titkot a következőképpen határozta meg Erdély: „[az avantgarde] megéri a meglévőt, de nem bezárja azt (természettudomány), hanem megnyílik, megértem, hogy titok. Ez annyit jelent, hogy az egésztest kell megértenem ahhoz, hogy bármit is megértsek. A megszokást lesöpröm róla. A titok megértése által az egésztest megérzem, ez a szépség.”⁴⁶ Ez a gondolati séma irányítja az *Aranyfasisztám* is: a naivítás ironikus megjelenítésével egyszerre mutatja fel a titkot titokként, ugyanakkor a múlt nyomait őrző nyelvjátékokon és a montázsstruktúrákon keresztül feltárja annak rejtélyét.

Mindaz, ami elmondható az *Aranyfasisztám* előadáson felolvasott szövegekről, visszafejthető az azt megakasztó akcióból is, amely egyszerre idézi meg a megváltást, a gyászszertartást, valamint az ember Isten fölé kerülésének lehetőségét. Györe Balázs a *Jób könyvének* azt a szakaszát olvasta fel, amelyben az Úr a természet fenségességének bemutatásával kívánja meggyőzni mindenhatóságáról Jóbot. A bibliai részlet felolvasása közben azonban többen becsomagolt, indigós havat hordtak fel a helyiségbe,⁴⁷ majd az ablakon keresztül kidobták az utcára. Ez az akció Erdély több korábbi munkájának montázsaként is értelmezhető. Az indigós hó *A hó fekete* című akciót idézi meg,⁴⁸ ennél azonban érdekesebb a hó becsomagolása és az ablakon keresztüli kidobása. A hó egyfajta *kargóként* visszautal a melanézek kultúrájára, a csomag ablakon kidobása így a megváltó eljövételét imitálja. Azzal azonban, hogy a megváltás ilyen módon játszódik le, szorgos kezek közreműködése által jön létre, ez a profán, dadaista rítus a messiásvárás türelmét függeszti fel, amelynek helyébe az emberi cselekedetet helyezi, bármily ironikus legyen is az.

Másrészt a hó ledobásával Erdély egy korábbi akciótervét is megidézte. 1972-ben Beke László Balatonboglárra *Utcakövek és sírkövek* címmel szervezett programot. Erdély terve az volt, hogy egy Kondor Béla ablakából kidobott utca követ fog lefűlni.⁴⁹ A követ kidobása Lukács bibliai szentenciájának („ha az emberek elhallgatnak, a kövek fognak beszélni”; Lukács 19:40) megvalósítása lett volna, megemlékezve Sarkadi Imre íróról, aki 1961-ben esett ki Kondor

ablakából. Akkor az a terv nem abban a formában valósult meg, ugyanakkor e két akció közötti hasonlóság jelzi, hogy a hó ledobása a gyászszertartás sajátos formájaként is funkcionál. A hó amellet, hogy az eredeti akcióval el-
lentétben az emlékezésnek éppen az illékonyágára mutat rá,
46 mindezekén túl visszautal a *Jób könyvére* is. Az Erdély által használt bibliafordításban található egy szakasz, amelyben az Úr kioktatja Jóbót, megmutatva neki saját kisszerűségét és tudatlanságát: „Eljutottál-é a hónap tárházához; vagy a jégesőnek tárházát láttad-é?” (Jób 38:22). Ez az akció – és az előadás egésze – Bloch lázadó Jóbjának a válasza, aki tudatlanságából kikerülve, „látva a hónap tárházát”, sőt uralva azt „fölebe keveredik Istenének, sőt túlragyogja őt”.⁵⁰

Befejezés

Amit a vészorszak traumatikus tapasztalatának tagadásával szemben Erdély nyújtani tud, az nem a múlt koherens elbeszélése, hanem egy olyan tudat kialakításának a szándéka, amely a múlton keresztül szervezi meg a jelenhez és a jövőhöz való reflexív viszonyulást, mégpedig úgy, hogy a meglévő gondolati struktúrákat elhagyja, vagy az ontológiai különbséget beállító, kísértetiességet okozó allegorikus emlékezet transzgresszivitásával kiüresíti őket. A *Marly tézisek* mellé írt kommentárjában – háttérben Bloch filozófiájával – ezt írja: „[A] művészet kioltott filozófia. Van ennek a felfogásnak marxista evolucionista interpretációja is, ami [a] meg nem valósultról szól, arról a lényről való sejtésünk, aki majd elkezd valódit történelmét. A kiüzetés hely az ő – egy magasabb tudatszint – számára.”⁵¹ Erdély tehát eltávolodik a messiásvárás hagyományától, de nem mond le az utópikus gondolkodásról. A kivonulás, kiüzetés a tudat felszabadításának, a „titkos”, hatalmi eszközökkel elrejtett tudás elérésének utópikus lehetőségeként jelenik meg, bármily kísérteties legyen is ez.

¹ Tanulmányomban a vészorszak kifejezést használok a holokauszttal helyett. Előbbi implicite utal egy olyan kutatói figyelemre, amely a holokausztként megnevezett eseménycsoportot kontextualista módon, a lokális jellegzetességekre és diskurzusrendekre koncentrálna keretbe.

² KISANTAL Tamás, *Az emlékezet és a felejtés helyei: A vészorszak ábrázolásmódjai a magyar irodalomban a háború utáni években*, Pécs, Kronosz, 2020. Különösen tanulságosak a kötet elejének módszertani megfigyelései, valamint az Alvin H. Rosenfeld *Kettős halál* című könyvének befogadási kontextusáról szóló részek (15–51.).

³ TAKÁTS József, *Nyolc év az elsődleges kontextus mellett*, ItK, 2001/3–4, 316–324.

⁴ Az esemény hangfelvétellel együtt az Artpool online archívumában található. ERDÉLY Miklós, *Aranyfasisztáim*, Artpool, <https://artpool.hu/Erdely/aranyfasisztaim.html>. Hozzáférés: 2023. 06. 03. Az elhangzott szövegek nyomtatásban Erdély Miklós *Második kötet* című posztumusz könyvében jelentek meg: ERDÉLY Miklós, *Második kötet*, szerk. BEKE László, PETERNÁK Miklós, Párizs – Bécs – Bp., Magyar Műhely, 1991, 20–21; 98–99.

⁵ MÜLLNER András, *Tükör a sötétséghez: Erdély Miklós kollapszus orv. című kötetéről*, Bp., Magyar Műhely, 2016, 43.

⁶ *Uo.*, 60–61.

⁷ *Uo.*, 178.

⁸ A humor szempontjából érdemes megemlíteni az *Üdülésem Hitlerrel* című elbeszélést, amely a hatvanas években készülhetett. A történet szerint Hitler kénytelen az üdülőterület udvarán elhelyezett árnyékszéket használni; közvetlenül a történetet elmesélő zsidó kisfiú után, ez pedig a későbbi népiártás indokaként funkcionál: „Majdhogy elsodort, úgy ugrott be a kiürült bódéba, – az volt a legkínzóbb gondolatom és még mai napig is – abba a szagba, amit magam után hagytam. Ezek után alapos okkal utálhat – állapítottam meg iszonyodva –, elvesztettem az ártatlanságot és az ártatlanság kétes fölényét is, és bármi borzasztó történéjk is velem ezek után, az említett szag »emberileg indokolt« következményének kell tekintenem.” ERDÉLY Miklós, *Üdülésem Hitlerrel*, Jelenkor, 1987/1, 1011.

47

⁹ BEKE László, ERDÉLY Miklós, *Egyenrangú beszélgetés = Hasbeszélő a gondolatában*, szerk. BEKE László, CSANÁDY Dániel, SZÓKE Annamária, Bp., Bölcsész Index, 1987, 185. Erdély kéziratos anyagai között *A költészet hagyományos szerepköre* című vázlatban ez olvasható: „nem megkülönböztethető a láger vers és a szalon siralom gesztusa” ERDÉLY Miklós, *A költészet hagyományos szerepköre*, OSZK, Fond 441, 12. füzet, 92.

¹⁰ ERDÉLY Miklós, [Nürnberg – Beuys] = E. M., *Művészeti írások*, szerk. PETERNÁK Miklós, Bp., Képzőművészeti, 1991, 37–38.

¹¹ ERDÉLY Miklós, *Az ember jele* = E. M., *A filmről*, szerk. PETERNÁK Miklós, Bp., Balassi – BAE Tartóshullám – Intermedia, 1995, 203–213, 211.

¹² ZOLTAI Dénes, *Adorno és a zenefilozófia negatívítása* = Theodor W. ADORNO, *Zene, filozófia, társadalom*, vál. ZOLTAI Dénes, Bp., Gondolat, 1970, 15.

¹³ A vészorszak és utópia kapcsolatáról érdemes idézni Szűcs Teri könyvének Adorno esztétikáját tárgyaló fejezetéből: „[A] teljes negáció a szembenézés és nemet-mondás tematizálatlan, ám világos képlete által teret nyit egy még erőteljesebben a megnevezés tilalma alá eső régiónak, amelyet utópiának, vagy más szóval, a remény horizontjának hívhatnánk.” Szűcs Teri, *A felejtés története: A Holokauszt tanúsága irodalmi művekben*, Pozsony, Kalligram, 2011, 24.

¹⁴ ERDÉLY Miklós, *Kollapszus orv.*, Párizs, Magyar Műhely, 1974, 17–18.

¹⁵ *Uo.*, 74.

¹⁶ ERDÉLY Miklós, *Kondor Béláról: Részlet egy 1981 körül készült magnófelvételtől*, *Beszélő*, 1999/1, 111.

¹⁷ SCHEIN Gábor, *Az eszkatológikus szemlélet uralmáról és az apokaliptikusság visszavonásáról Pilinszky János lírájában*, *Alföld*, 1996/6, 71–87.

¹⁸ *Uo.*, 75.

¹⁹ BORBÉLY Szilárd, *Pilinszky hagiográfiájához*, *Litera*, https://litera.hu/irodalom/publicisztika/pilinszky_hagiog_rafiajához.html. Hozzáférés: 2023. 06. 03.

²⁰ Ezt nevezi Müllner András Erdély pályáján az esztétikaiból az etikaiba, a nem-cselekvésként felfogott művészetből az akció és a jelenlét formái felé tartó átmenetnek. MÜLLNER, *i. m.*

²¹ ERDÉLY Miklós, *Varga Anna dicsérete* = E. M., *A filmről*, *i. m.*, 67–72.

²² ERDÉLY Miklós, *A szelidség medencéje (1970)*, *Artpool*, <https://artpool.hu/Erdely/mutargy/Szelidseg.html>. Hozzáférés: 2023. 06. 03.

²³ A tervezet az Artpool archívumában kommentárokkal ellátva megtalálható: ERDÉLY Miklós, *Isten-Isten (1973–1974)*, *Artpool*, <https://artpool.hu/Erdely/mutargy/Isten-Isten.html>. Hozzáférés: 2023. 06. 03.

²⁴ HORNYIK Sándor, *Egy megvalósult „poszt-neoavantgárd” utópia: Erdély Miklós művészetpedagógiájáról*, *Exindex*, <https://exindex.hu/documenta12-folyoirat-projekt/egy-megvalosult-poszt-neoavantgard-utopia>. Hozzáférés: 2023. 06. 04.

²⁵ ERDÉLY Miklós, *Remény és lehetőség*, OSZK, Fond 441, 133 füzet, 1380–1390. Az előadás egy nyolc részből álló előadásorozat egyike volt az utópia témájában, amelyet 1977-ben tartottak a Kreativitási gyakorlatok kísérőprogramjaként. A kéziratban olvasható szöveg vázlat szerű, de összefüggő mondatokból álló kidolgozott gondolategységeket is tartalmaz. A programorozat részleteihez lásd: *Kreativitási gyakorlatok, FAFEJ, INDIGO: Erdély Miklós művészetpedagógiai tevékenysége 1975–1986* szerk. HORNYIK Sándor, SZÓKE Annamária, Bp., MTA Művészettörténeti Kutatóintézet – Gondolat – 2B Alapítvány – Erdély Miklós Alapítvány, 2008, 156.

Új Forrás 2023/7 – Fenyő Dániel: Egy kísérteties utópia – A vészorszak emlékezte és az avantgárd utópikussága Erdély Miklós művészetében

²⁶ ERDÉLY Miklós, [A tézisek mellé...] = E. M., *Művészeti írások, i. m.*, 129–132, szerkesztői jegyzet, 212.

²⁷ KÓHALMI Péter, Erdély Miklós, Bp., Seleris Project, 2022, 277–278.

²⁸ ERDÉLY Miklós, [A kalocsai előadás] = E. M., *Művészeti írások, i. m.*, 199.

²⁹ Erdély Miklós érdeklődését Bloch iránt az is mutatja, hogy – Kozma György visszaemlékezése alapján – 1974 körül Erdély Párizsban tartózkodása idején azt tervezte, felkeresi az akkor már kilencven év körüli filozófust. Vö. KOZMA György, *Kalandor lélek: Erdély Miklós ősisége*, Magyar Műhely, 1999/110–111, 49–56.

48

³⁰ MESTERHÁZI Miklós, *Ernst Bloch, az expresszionizmus filozófusa*, Világosság, 1977/6, 354.

³¹ ERNST BLOCH, *Az utópikus funkció*, Világosság, 1975/8–9, 527.

³² ERDÉLY Miklós, *Avantgarde az tudjuk mi, de a költői – ez újra meghatározandó kifejezés*, OSZK, Fond 441, 27. füzet, 299–304, 303.

³³ Erdély Miklós szépséghez, igazsághoz és szabadsághoz fűződő viszonyát, illetve ennek filozófiai kontextusát lásd: TAKÁTS József, *Jelentésköltés*, Pompeji, 1992/2, 14–19; KÓHALMI, *i. m.*, 33–66; 277–334.

³⁴ „Ha az embert megragadtuk, s az elidegenedés nélküli létet a reális demokráciában megalapoztuk, akkor a világban olyasvalami jön létre, ami a gyerekkorba világít, és ahol még senki sem volt: *ott-hon*.” *A Das Prinzip Hoffnung* zárósorait idézi: GÁL Zoltán, *Reménység a teológiában és a filozófiában: J. Moltmann és E. Bloch reménységfelfogásáról*, Világosság, 1984/3, 152.

³⁵ ERDÉLY, *Második kötet, i. m.* Az *Aranyfasisztáim* a 20–21. oldalon, a többi felolvasott szöveg pedig *A véletlen története* című írás részeként jelent meg (98–99).

³⁶ H. I., *A kargó-kultusz*; EGYED László, *Azt teszem, amit akarsz?: Gondolatok a hipnózisról*, Magyar Nemzet 1984. július 20., 9.

³⁷ MICHAEL ROTHBERG, *Multidirectional memory: Remembering the Holocaust in the Age of Decolonization*, Stanford, Stanford University Press, 2009.

³⁸ ERNST BLOCH, *A Jób esszé*, ford. BENDI Júlia, Medvetánc, 1983/2–3, 145.

³⁹ „A legegyszerűbb megoldás az, hogy a világban újra meg újra megvalósul a kivonulás, amely kivezet az adott állapotból, hogy van egy remény, amely a felháborodással fonódik össze, s ez a remény megalapozza a felháborodást a konkrét lehetőségekben.” *Uo.*, 154.

⁴⁰ „Miért van egyáltalában létező és nem sokkal inkább semmi?” Martin HEIDEGGER, *Mi a metafizika?*, ford. ZOLTÁN József, Bp., Egyetemi Nyomda, 1945, 24. A további idézeteket is ebből a kiadásból veszem át. Ennek oka, hogy Erdély szintén ezt a kiadást ismerhette.

⁴¹ KÓHALMI, *i. m.*, 257–274.

⁴² HEIDEGGER, *i. m.*, 8.

⁴³ *Uo.*, 22–23.

⁴⁴ Ez a folyamat visszatükröződik az Erdély által felolvasott szövegtípusok mögötti művészeti gondolkodásban is. Amíg a *Második kötetben* az *Aranyfasisztáim*ként megjelent szöveg Erdély más műveihez viszonyítva hagyományosabb formai megoldásokkal dolgozik, addig *A véletlen történetéből* származó szövegrészek a kategorikus költészet konvencióit hordozzák. A kategorikus költemény Erdély elképzelése szerint a „kijelentés mint tett” szókapcsolattal írható le, amely az Erdély által hozott példát követve értelmezhető parrhesziaként is: „A jól megválasztott jelszó tette válik. Felállok, és azt mondom, hogy ön egy marha – mondjuk egy előadáson. Ez egy kategorikus költemény”. SEBŐK Zoltán, *Az új misztika felé: Beszélgetés Erdély Miklóssal*, Hid, 1982/3, 375.

⁴⁵ Ennek részletes tárgyalása: SZŐKE Annamária, „*Titok a jövő jelenléte*”: *Tudomány a művészet határain belül Erdély Miklósnál*, Ponticulus Hungaricus, 2007/3, https://www.ponticulus.hu/rovatok/hid-verok/erdely_miklos.html. Hozzáférés: 2023. 06. 04.

⁴⁶ ERDÉLY, *Avantgarde az tudjuk mi...*, *i. m.*, 303.

⁴⁷ KÓHALMI, *i. m.*, 216.

⁴⁸ ERDÉLY, *A hó fekete (1971)*, *i. m.*

⁴⁹ A tervezett akció Kondor Béla halála után a korabeli avantgárd művészet érvénytelenítésének ürügyül szolgált. Az esetet összefoglalja: SUGÁR János, *Minden más ezután*, Artmagazin, 2017/6, 54–59.

⁵⁰ BLOCH, *A Jób esszé, i. m.*, 146.

⁵¹ ERDÉLY, [A tézisek mellé], *i. m.*, 132.

(A félbemaradt éden kísértése)

SOKSZOR ÁLMODOM A KÉZIRATRÓL

„Minden írónak szüksége van egy befejezetlen kéziratra, amelyen állandóan dolgozik és javítgatja” – ezeket a szavakat Mirko Kovač *Város a tükörben (Családi noktűrn)* című könyvéből másolom ki. A magam számára úgy módosítom ezt a gondolatot, hogy minden írónak legalább egy kéziratával az utolsó betű leírásig meggyűlik a baja, ezért örök idő-kig javítgatja, és talán már abban sem hisz, hogy a saját mondatai egyszer földet érnek. Szenvedélyén, hogy a legjobbat adja, és megküzdjön érte, azonban ez mit sem változtat. Közben szétszóródnak az egykori élményei, de minden igyekezetével megpróbálja csökkenteni a kárt, újratölteni múlt életének a tömlőjét abban a hitben, hogy szorgalma meghallgatásra talál a könyörület óráiban. E jámbor óhaj hasznát talán lesz olvasó, aki méltányolni fogja.

Az emlékezés csapda is, a félbemaradt éden kísértése, mert a múlt elmosódik, föltámasztása sokszor hiú ábránd marad, hiába ez adja időtlen idők óta az elbeszélés illúzióját. A régmúlt események rejtjeleinek megfejtése mégsem szemfényvesztés, pedig sokszor beigazolódta a vele kapcsolatos kételyek. Az ókorban minden út Rómába vitt, az én életemben minden a kanizsai Hidegházhoz vezet vissza.

Szeretném, ha így lenne, de ez mégsem volna igaz, ha minduntalan leírnám.

Szenteste misztikus éjszakáján kezdtem bele a kéziratomba; azóta toldozgatom, javítgatom; a javítási költséget meg semmiképpen nem akartam megspórolni.

Amikor tollat ragadtam, fagyott, a hideg levegő jégvirágot tapasztott az ablakra. A fűtés jól működött, panaszra nem volt okom. A televízió kékes fényvel közvetítette a Kisjézus érkezését; az ismerősök másnap sajnálkoztak azon, hogy nem mentek el az éjféli misére. A kézirat fölött virrasztottam; álomtalan emberek vérét örökölttem. Gyötrődtem. Az ablaktáblán túl az ég lassan elveszítette szurokszínét. A hajnal kisebb jelei mutatkoztak. Nem volt értelme tovább fönmaradni. A nappal lemarja az emberről az éjszakai gondolatokat, vezessenek bárhová is.

Barátaim sokszor megbírálják az írásaim: „*cicomásan írsz, nem vagy elég lényegre törő*”, fakadt ki az egyikük; „*fogalmaz bátrabban*”, korholt egy másik szigorúan; „*fogy az idő, és még nem jutottál egyről a kettőre*”, pirított rám a harmadik, kicsit lemondóan legyintve.

50 Szemlesütve hallgatok ilyenkor; azzal vigasztalom magamat, hogy a későn érők közé tartozom.

Kovač olvasása közben néha azon tűnődöm, hogy a barátaim hangján vajon nem ő szól-e hozzám?

Néhány héttel később a tél ködös és szeles kikötőjében egykedvű közömbös-séggel húznak el egymás után az újév első napjai. A széttaposott és elhasználdott hó piszkos-szürke látványa az elmúlásra figyelmeztet. Ez az érzés szinte mindig rám tör januárban, az év leghosszabb hónapjában, amikor még nagy hidegek vannak, a tavasz jövetelére pedig nem lehet komolyan számítani. Azt a március tartogatja szerencsés esetben.

A szürke szín januárban a legszürkébb, szinte megbonthatatlanul szürke, a hályogos szemű délután pedig nem tesz különbséget a részletek között, és mindent, ami eléje kerül egybefolytat.

A koszos lankák fölött gubbasztó társasházak homlokzatán elhasználdott karácsonyi díszek lógtak; a lakók elfelejtették eltakarítani a maradványaikat.

Mint tavaly is.

A tar fák ágain balkáni gerlék gubbasztnak. Mozgó, fekete madarak a fázós ágak között. Lehetnek gerlék is; Kanizsán így nevezik őket. A terebélyes platánokat egészen a törzsek tetejéig visszavágták a teniszpálya melletti lépcsősoron, amely levisz Krisztina körútra. A pihenőkön tócsákban áll a víz, a rosszul megtervezett lejtés miatt nehéz száraz lábbelivel megkerülni a pocolyákat. Pedig kerülnem kell őket, mert a Dózsa-szobornál lévő villamosmegállóból járok föl naponta a Csap utcába. Nem ez a legrövidebb út hazáig, de a legtöbb szépséget ez tartogatja a számomra.

Százhatvanegy lépcsőfok.

Oda, és vissza.

Jöttömben, és mentemben.

Föl, és le.

Az a mostani életem biztonsági együttthatója. Ahogy az évszakokban más-más fényekkel megtelt kert látványa volt Kanizsán.

Az Ég üresen szállt, a megárvult bokrok mellett kupacokban megcsúnyult hó-bálák sorakoztak, a jég- és szemétszilánkkal kitaposott út a talpam alatt ki-mondottan kényelmetlenné vált. Az elvékonyodó percekben szorongás futott

keresztül rajtam. A homállyal átszőtt, télikabátos park szemvillanás alatt el-
lenségessé változott

Soká jöttem rá az okára.

A múlt kinyújtott karját éreztem, a fölködő gyermekkor kísér-
tését, amikor az általános iskolát kezdtem, és Nagyanyám kézen fogva 51
a Teleki utca sarkáig vezetett, Borhidáné boltjáig. Borhidánénak ma-
szek fűszerkereskedése a Teleki utca a sarkán volt, félúton a házunk és az is-
kola között. Reggelenként odáig kísért el Nagyanyám; a hátralévő utat
egyedül tettem meg; követett a szemével, amíg csak el nem nyelt előle a tá-
volság. Százszor figyelmeztetett, hogy a lábam elé nézek, mert külön-
ben megbotlom, és ha elesek, összetöröm magamat.

Ismert, mint a tenyerét, tudta, hogy útközben az eget figyelem
a hullámzó cseréptetők fölött, és a házak esőcsatornáinak görbületét
fürkészem. Lelassítom a lépteimet, hogy a fények játékát, a fanyar,
bádogszürke színt, a napsütésben a falakra eső kicsike, rebbenő ár-
nyékokat megfigyelhessem, azokat, amelyeket az utcai csap előtti hár-
sak vetettek szanaszét, szinte ezüstösen csilingelve.

Vonzotta a szememet a magasság és a messzeség, a földre köl-
töző ég, ami szinte a homlokomba ütközött.

Amikor ezeket a sorokat írom és javítgatom a kéziratot, nem titkolha-
tom el, hogy a javítások fölkorbácsolják az érzelmeimet. Az élmények
összeérnek a papíron: hirtelen a füstoszlop szagát érzem az orromban.
Gyerekként az iskolai szünetekben fölvonatoztattak Budára, a Vér-
mező sarkára, ahol anyai nagybátyám lakott; még 424-es gőzmozdony
fujtatott a vagonok elé fogva, füttyült az állomások előtt, és szaporán
eregette a füstöt a halványszürke levegőbe. Nem szabadott lehúzni az
ablakot, a párkányra csavarozott kis alumíniumtábla jelezte, hogy „Ki-
hajolni veszélyes”! A mozdony égővörös szikrákat hányt maga után, és a tüzes
kis pontocskák olykor odacsapódtak a füle ablakához, riadalmat keltve. Kis
kötőtűként szálldostak a szikrák, aztán hirtelen kihunytak, mintha csak lá-
tomások lettek volna.

A Déli pályaudvar itt van kőhajításnyira a közelemben a hegy ellapo-
sodó végénél, a vágányokon hosszú szerelvények állnak békésen. A gőzmoz-
donyokat régen kivonták a forgalomból, kormot és füstöt a bérházak
kéményei hánynak telente, ideszáll a szag, ismerős. Csak az őszi avar égeté-
sének illatát szeretem, érzéki varázsa van, ott toporog az ember a tűz mellett,
jól érzi magát, és az élet esendőségén mereng. (Elmúlás, melankólia, novem-
beri halálok. Anya, Apa, Báty nélkül másképp beszél ez a hónap.)

A fákról a levelek eltűntek. Csak a hideg ég marad. A felelősség.

Igazat adok Kovač-nak: „Minden írónak szüksége van egy befejezetlen kéziratra, amelyen állandóan dolgozik és javítgatja.”

(Alvadt vérdarabok)

52

Nem lehet kitérni a helyszínek elől, misztikusan hatnak, magukhoz láncolnak, összezavarnak, és a jelentésüket sem tudom kiismerni, mert a gondolataim összegabalyodnak tőlük.

Amikor lehunyom a szemem egy ligetet látok, ahol szobrok állnak. Máladozó, letört fejű szobrok; szobrok ujjak, karok, végtagok nélkül, féllábra dőlve, mint az ólomkatonák, könyöküknél kifecamodott, omló szobortestek az örökké nedves kert alján a hamvasszürke ég alatt. A lezuhant szobortömbök tócsákban állnak, köröskörül sár, mintha a pannon tenger iszapja idáig törne föl, minden földtani érvet megcáfolva, amit a tudományos könyvek őriznek.

Mégsem romkertet látok a haldokló szobortorzókkal, nem párába burkolódzó elhagyott, elmúlásra ítélt tájat látok, nem egykori álmok földi maradványait, hanem ép szobrok álmaikat, amit az ismeretlenség homályába merült mesterek, egyszerű kőfaragók véstek a ledöntött várból kimentett kövekből. Ezeknek a szoboralakoknak az álmai kivégzett várfalakból éledtek meg. Ezek a szobrok városom történelemének a vértanúivá váltak.

Álmomban a szobrok csodájára járnak, az utak porából idevetődött idegenek veszik körül őket, irigykedve a szépségük láttán. A tündöklő ég alatt gesztenyefák lombkoronája hímez mintát rájuk, s ameddig az öröm óráiban a szem ellát, mediterrán fény tükröződik a bokrok olajzöld levelein, a fűvek között megbújt kavicsokon, az apró, salétromos kődarabokon, amit a hirtelen záporok hordtak ide a környező dombokról. Színes fényben lepkék szárnya vibrál a napsugarak áttetsző kékjében

Amikor lehunyom a szemem egy ligetet látok, ahol szobrok állnak. Türelmesen, ujjak, karok, végtagok nélküli szobortorzók, sárba zuhant kőtömbök, a történelem freskójáról lepattant szilánkdarabok. Összezúzott fejek a kialudt szemű alkonyatban. Egykor a városnak ezen a ligetes részén gyöngyvirág nőtt és vadpipitér.

Sokszor tűnődtem azon, hogyan lehet túllépní a gyermekkori idillen, amit azok a különös körülmények változtattak idillé, amit sokszori nekifutásra próbálok elmondani. Hogy idill volt-e vagy sem, nem tudom eldönteni. A gyermekkor azonban képes eligazítani a világ dolgaiban, mert hangosan gondolkodik helyettünk életünk más szakaszaiban. A testéből sarjadzunk, teljes univerzum rá épül, amit utólag elképzelni sem tudnánk másképp. Szegénység, gyávaság; gyávaság megalkuvás nélkül. Erkölcsi győzelmet csak a fináncok kijátszása jelenthetett pálinkafőzőskor.

Ha közelebről veszek szemügyre egy-egy epizódot, olvadt vérdarabokba botlok, és fölszakadó sebek üzeneteit próbálom megfejteni, többnyire eredmény nélkül. Kicsi az ország, mintha az élet minden percében igazolódott volna, hogy a történelem nem jár igazán senki kedvében.

53

Az élet tele van vérmérgezési tünetekkel, az emberek csak az egyéni bátorsággal vethetnek számot, vajon elég lehet-e ez a bizonytalan helyzetekkel túlszűfolt napokhoz, ezen morfondíroztak a Rózsa utcában. A történelem rendbontása minduntalan hatalmába kerítette azokat, akik át-vészelték a szörnyű bombázásokat, és megérték ötvenhat őszét. Közel még a háború, nehéz eltávolodni az emlékétől, és nem is igen tudták mivel megfékezni azokat: az újságok rendre beszámoltak a gyilkolás itt maradt vészterhes nyomairól, amikor a föl nem robbant lőszer okoztak tragédiát. Ott kísértett a múlt sötét árnya a mezőn, a kertekben, a házak golyó ütötte falain, és a lelkekben. A vak bombatölcsérről a háború emléke borzongatóan volt jelen a családunk életében is. Nem maradhattam közönyös gyermekkorom háborús sebei iránt. És ez nemcsak a saját, velem született érzékenységen múlt, hanem az akkori világén.

(Borhidáné boltja)

Kis sarki fűszerkereskedés. Borhidáné sápadt, aprócska nő, egész napját az üzletben tölti. Két pult van, derékszögben állnak. A kiszolgálás a pult mögül történik, a vevők sorban várakoznak, délelőtt boltossegéd, egy idősebb férfi rakja ki az árut a polcokra. A helyiség olyan kicsi, hogy nincs kirakata, csak a szűk bejáraton át vág be vékony fénycsík, ha kint süt a nap. Odajárnak a környező utcákból és a kiépülő Katonarétről vásárolni. Mindig ég a villany, a mennyezetről tejfehér búra világít. A pénztárgép fölött kakukkos óra jár. Borhidáné a pénztárgépet ritkán használja, inkább kézzel számol, egy hosszú cetlire írja föl a számokat, és a pénzt egy pult alatti fiókba rakja. Összead, kivon, közben alig hallhatóan sutog maga elé. Ha megzavarják számolás közben, ingerültté válik, rosszállóan pillant föl a papírlapról. Piszeg, és az ajka elé emeli a bal mutatójúját.

Kiszolgáláskor hangja rekedtes, de hangos. Túlkiabálja a vevőket. A tejesüvegek a bolt bejáratánál vannak ládákban. Ha valaki elfelejti kivenni a tejet, a vevők kézzel-kézzel adják az üveget. A bolt nem önkiszolgáló, ez az egyetlen művelet, amit a vevők maguk végeznek. Még a szódásüvegek is a pult mögött állnak ládákban föltornyozva, de a pult mögé vevő nem léphet. Borhidáné boltjában ez a rend, ehhez tartja mindenki magát.

Az üzlet a koradélutáni órákra kiürül, alig jön vevő. Ekkor Borhidáné az üzlet és a lakása közötti keskeny átjáróban üldögél. Bagózik. Onnan nézi

a Teleki utca, a Tavasz utca és a Rózsa utca kereszteződését, szemügyre veszi az arra haladó autókat, azokból sok van, mert a Teleki utca egyúttal a Kaposvárra vezető műút, a város somogyi eleje. Arrafelé van a Dózsa laktanya, ahol állandó a mozgás. Katonai teherautók és dzsippek tűnnek föl időről-
54 időre. Katonazubbony is mindig látható az utcán. A katonaság más időszámítás szerint él. Gyalogosból kevés van, ebben az órában keveseknek vitt arra az útja; egyébként is az emberek vásárlás közben beszélnek meg az ügyes-bajos dolgaikat, szidják az időjárást, vagy pletykálgodnak az ismerősökről. Borhidánét a vevők kiszolgálásakor nem zavarja a zsibongás – hiszen mindenkit túlkiabál –, csak amikor számol, szigorodik el.

Sokszor küldtek el hozzá kisebb apróságokért, amik éppen hiányoztak a háztartásból, ha kifogyott valami a főzéshez-sütéshez. Szaladtam, összeszortított marokkal, nehogy kihulljon belőle a pénz. Ha azon a sarkon járok, mindig eszembe jut a kis boltocska, pedig a nyomát rég belepte a por, se híre, se hamva az épületnek. A bolt emléke is kikopott az időből, és már Borhidáné nevét se ismeri senki. Az utca múltjának képe azonban megjelenik előttem, a lakóival együtt, akit ő láthatott: mert láthatta azokat, akik legszívesebben láthatatlanná váltak volna, mert látta az arcokra kiülő fáradtságot, a megkeseredettség szomorú és betemethetetlen árkait, látta a fájdalmas magányt; látta, hogyan kívánja pokolra a körülötte örvénylő nyomorúságos világot valaki.

Látta és hallotta azokat, akiknek már alig volt helyük abban az Isten verte világban. De látott büszkeségben megöregedett, szótlan városszéli embereket, akik nem törtek meg, akik nem kapdostak levegő után, bárhogyan is vetett a sors kártyát nekik.

Elgondolom ott az utca kereszteződésében, ahogy Borhidáné esténként, ha már lehúzta az utolsó vásárló után az ajtón a redőnyt, elüldögélt

a vastag homályban a dobkályha mellett, abban a polcokkal kibélelt kalitkában, ami az üzlet és a lakása között volt. Leeresztette a szemhéját, és várakozott. Azzal a nyugalommal, amit csak az érthet meg, aki tudja, hogy bármi, ami eléje táru, az élet kioltathatlan része.

A levegő egy mítosz, ahogy hajlik, remeg, feslik, és egymáson súrlódnak rétegei. Látni benne sok ezer év visszatükröződését, fajok alakulnak ki és tűnnek el, kéreglemezek közelednek és távolodnak, népek vándorolnak, és sorra vedlik le magukról

a próféciákat, hiszen tudják mi a vége, most már tudják, mert eleget vartak, elégszer hallották, ahogy az öregek megváltásért sóvárognak, de most már érzik mind,

hogy nem fog eljönni, számunkra nem maradt messiás, csak a távolság, mondta az egyik csillogó bőrrű, szakállas férfi, amikor a sivatag egy ismeretlen tartományából megjelentek egy reggel a félmeztelen etióp vándorok, számunkra csak az maradt, hogy minél messzebbre el innen, valahová, északra. A levegő egy mítosz, a felhők, a porszemek, az élőlények mítosza. Eredetét eltakarják, eltitkolják a dűnék, szélesen elterülő, fénylő síkjaik megvakítják azokat, akik benne élnek. Tud róluk mindent, miközben ott köröz a fejük felett és egyre csak újra- meg újraírja sorsukat, hosszú mondatokkal alakítja a tájat, amelynek a részei, és amelyben alig maradtak néhányan, akik még számontartják az időt.

Volt egy istenük, kinek mindig a szeretetéről meséltek, aki meghallgatta őket, és aszerint döntött, ahogy azt jónak ítélte mindent látó szemével, erről beszélgettek alkonyat után. Néha az öregekből csak úgy feltört a panasza, hogy az, ami ebből az istenből megmaradt mennyire kevés, egy tucat ima, egy pár történet, az élelemért és ivóvízért elígért hit foszlányai, mert a jószerű isten csak nem adott eleget éhínség idején, és győzött felette a test türelmetlensége. Beletörődtek, hogy vannak a földön még nála is hatalmasabb istenek, akik enni és inni adnak, akik gyógyszert küldenek és napelemeket, de ezek az új istenek annyira nagyok, hogy nem hallják meg a könyörgésüket. Az új istenek megszólíthatatlanok. Így legvégül, mert nem hallották tehetetlen sírásukat, az aszályokat nem enyhítették, nem küldtek nedves szelet, csak tódult, zúgott az egyre nagyobb forráság, és sejtlenül vitte el magával az életet. Így űzte el végül őket is, pedig ők sosem jöttek ide, mert egyszerűen megjelentek itt a sztyeppék szelében, kicsapódtak a párából, előjöttek a fennsíkok töréseiből, ahová befolyt egy esőcseppnyi élet egy előző világból, vagy lehet, hogy ők maguk is egykor istenek voltak, éhesen vadásztak a megformálatlan térben, ahol az idő mérhetetlen, és minden össze van keveredve, fény a sötétséggel, föld az éggel, tenger a szárazfölddel, és mikor ebből a zavarból rendet teremtett az a szerető isten, őket éppen itt érte a test és a szellem kettéválasztása, de erről már útközben

Karamán Hunor 55

A FELHŐK ALATT A KÁNAÁN

beszélgettek, miután elindultak, hiszen messze volt a tenger, a gyaloglás pedig nehéz a kiszáradt folyómedrekben. Napjaik hosszúak voltak, ahogy árnyékuk is egyre inkább megnyúlt, és nehezezként függött a végtagokon. Ha esténként a rongyaikra letelepedtek, és a hideg beborította bőrüket, 56 egyre azon kapták magukat, hogy húzza őket vissza az emlékezés, de erre nem gondolhattak, nézz csak előre, mondták egymás közt, ha a karodat kinyújtod már szinte átérsz az egész egybefolyó sivatagon, beleszólhatsz a tengeri csendbe. Azt felzavarva terelhetnek esőt dél felé, özönvizet, hogy mossa el a reményt, ha már felégetni nem tudta semmi, bár, ha mélyen magukba néztek, érezték mind, hogy egyre inkább megrövidül ez az égtáj, a dél, addig rövidül, amíg végül teljesen pontszerű nem lesz, mint ami számukra sosem létezett. Tudták, hogy a messzi, nyugtalan tenger zúgása, ami álomból minden éjszaka felzavarta őket, annak a hangja, ahogy a kontinens zihálva kilélegzi őket magából.

Miféle istenek derengnek névtelen óceánjárók felett, ahol nincs más test csak a víz és a kitérülő horizont, egy kettéosztott végtelen, és a két végtelen közé zárt homályos hajó, melyet már csak erőtlen fény sugarak tartanak a vízen, mintha a belőle áramló váratlanság törné meg a fény egyenesét, és vajon mit szállít át azon a ponton, ahol a végtelenek találkoznak, miféle szelídséget, karcolatlan békét rejtenek magukban a konténerek, hogy ilyen súlytalanul úszik a tengeren, távolodik, háttal a szemcsés időnek, vissza se tér többé, de mindezt majd csak később látják, hónapok múlva, Egyiptomon túl, a Nílus mozdulatlan deltájában.

Napokig tárgyalták merre induljanak, melyik tengeri város felé hol éri meg kockáztatni a rövidítőkön, és hol kell letérni egy kerülőútra, merre találunk még őrizetlen vízelőhelyeket, miként tájékozódhatnak a térképeken, ha számukra a folyók és a szelek iránya felcserélte az égtájakat, haladjanak-e a Vörös-tenger partvidékén, főutakon, csempész városok mellékutcain, vagy kövessék a párolgó Nílust, kikerülve az ott maradt gátakat és a kiürült ártereket, és főképp, hogy magukban induljanak-e el, vagy várjanak amíg ismét arra téved egy nomád csoport, ha egyáltalán vannak még ilyenek tőlük délre, mert nem tudták, hogy maradt-e ott valami a hézagokban, a boltívek alatt, a hajlatokban, ahol megbújhat még az élet, hogy onnan egyszer csak előjőjön, ígérve, hogy a körforgás majd újra elindul, és véget ér ez a beláthatatlan nyár.

Nem ismerték a völgyeket arrafelé, amerre végül elindultak, és csak napok múlva tűnt fel nekik önkényes kanyargásuk. Hogy olyanok ezek a szer-teágazó erek, mintha a földkérgen megrepedt volna a zománc egy hirtelen forrósodó kemencében, és ahogy követték az ösvényeket és ragyogtak a verőfényben, magukba olvasztották azt a keveset, amit megmutatott magából a táj, mert magukkal viszik azt is, bármennyire nehéz, magukkal visznek mindent, az összes homokszemet és hegyet, gondolták. Nem ismerték ezeket

a völgyeket, ezért ismételve a sziklákat kérdezték arról, hogy hol vannak, merre tovább, de a táj itt már csak hallgat, évek óta mélyebben és mélyebben hallgat, nem mutat irányt, nem ad búvóhelyet, kítaszítja magából az élő, mind elég és kikövíül. Szem nem látott még ilyen mozdulatlanságot, ami átszelte itt a szélességi körök ütemes, fárasztó mértékeit. Ilyesmit 57 a nyelv sem képes befogadni, mert minden szó egy mozdulat, a többi szó mozgását erősíti fel vagy tompítja, akár a lépések, amelyekből a vándorlás összeáll. És ez volt az út, egy hosszú, mozgásképtelen felsorolás, amelyben a szavak egymás hatóerőit kiegyenlítik, völgynevek és hegynevek és folyónevek, egy fél kontinens múltja, egy teljes földtörténeti korszak, akár maga a Kék-Nílus, mert így hívták a kiszáradt folyót, amelynek a medrét követték, amíg az egykori Szudán közepén el nem érték a Fehér-Nílus lomha, iszapos maradékát, ahol a két folyó összeért, de, mint egy-egy önazonos gondolat, nem alkotott meg valami újat, egyszerűen csak egybenőtt halványuló nyomaik körvonala. Napról napra jobban ráéreztek a nyelvre, amivel a terep megpróbálta őket megtéveszteni, felismerték, ha felvillant egy-egy sűrű vízfelszín a távolban, vagy kirajzolódott egy ösvényféle, amelynek, mintha nem szabadott volna ott lennie, mert nem illett a hágó dőlésszögéhez. Lassan megtanulták az idegen táj hazugságait, amíg a hegyek végre dombokká simultak, majd teljesen ellaposodtak, és megpillantották az első, a legdélebben fekvő lakott várost, és letáboroztak az azt körülvevő telep külső sávjában, hogy néhányan közülük bemenjenek a zsúfolt utcákra, beszerezni azt, amire szükségük volt a folytatáshoz.

Beláthatatlan milyen alakot formált a kerülőút íve, amire elértek az oázist, ahol éppen egy fegyveres karaván vert tábor. Tevék, beesett hasú lovak, ládák, sátrak, barátságatlan képű férfiak és eltakart arcú nők. Már távolról figyelmesen követték, ahogy közelednek, készülődtek valamire, de végül nem szóltak semmit, csak feléjük bólintottak, és maguk közé engedték őket. Nem értették a nyelvet, nem bíztak bennük. Voltak talán százan, főleg asszonyok és lányok fekete burkában, akiknek még a szemük se villant ki a fátyol mögül miközben gyermekeiket fürdették, ijesztő volt rájuk nézni. Mintha egész életük során ott motoszkálna testükben a halál, és ez a mélysötét selyem ezt takarná el a külvilág elől. Féltek tőlük, ezért próbáltak együtt maradni, szinte hangtalanul elvégezték esti teendőiket, alig csörrentek meg az edények mikor elmosták azokat, feltöltötték a hordókat vízzel, elaludtak, és pirkadatkor arra ébredtek, ahogy körülöttük a homokról visszaverődik a mély, sivatagi csend, és a távolban némán, súlytalanul suhan a hosszú karaván, nyugatra, ahol semmi sincsen, talán ott várja őket valami iszonyú, mélysötét feketeség.

Hány napja jönnek, hány lépés, hány szellemváros, hány oázis, nem volt erejük végiggondolni, a sivatagban nincsenek rések a lendületlen időn, nem mérhető. Úgy érezték, mintha egyetlen pillanat lett volna az út Asszuánig. Itt gyűltek össze mindenféle népek, jöttek délről és keletről, itt 58 táboroztak egy ideig, majd továbbálltak, voltak, akik visszatértek, és voltak, kiket sosem láttak többé azután, hogy elindultak a Földközi-tenger irányába a Nílus-menti vándorutakon. Ők sem tervezték még egyszer megpillantani ezt a lecsiszolt pormezőt. Szemhéjukat már szétkarcolta a homok, nem figyelték többé a táj változatlanágát, mert lekötötték őket a felhők a horizonton, amik azt jelezték, hogy közelednek. Gyönyörködtek a halványuló napfényben, mert ilyenkor az alkonyvonalra merőlegesen megjelentek a nyugalom kondenzcsíkjai.

Egyszer ez a hosszú, örökéletű folyó is véget ér, ahogy véget ér most térben, mikor a torkolat kitágul és egygé válik a tengerrel, és ahogy majd egyszer véget ér időben is. A torkolat majd lassan összeszűkül, a halak és a krokodilok feltűnnek a sárban, megmutatja hosszú-hosszú múltját a meder. Így lesz majd, de egyelőre még kitart, küzd a forrósággal, és vízhozama még éppen elég ahhoz, hogy a deltaszerkezet fennmaradjon. Vannak, akik azt mondják, hogy ha majd egyszer teljesen kiszárad, visszafelé kezd folyni rajta a víz, és szép lassan Afrika visszaszívja magába az egész Földközi-tengert, ki-mossa a folyópartra az ókori fáraók szobrai, újra megszüli a nagytestű hüllőket, és végigvezeti a földtörténelmen azokat, akik ezt a befelé sodrást figyelik, ahogy visszahozzák konténerekben mindazt, amit elvittek innen, az ásványokat, drágaköveket, a vallásokat, és a láncra vert bennszülötteket, eltűnnek a hajók a láthatárról, a légkör lehűl, felszívódik a délibáb, a tektonikus lemezek üregeiből előjönnek a névtelen istenek, akik végignézték már mindezt ellenkező irányban. Így lesz majd, de ezek a fáradt népek a kikötőkben ezt nem láthatják. Magányos vándorok, családok, falvak, egykori nemzetek várják a parton, hogy felférjenek egy hajó olajszagú, levegőtlen rakodóterébe, és örökre maguk mögött hagyják ezt az izzásig hevített földrészt, sivatagot, kikapadt forrásokat, porrá száradt földeket, éhhalált. Mit visznek magukkal, mit hagynak hátra, és mi az a homályos, átláthatatlan szürkeség, ami felé ebben a zsúfolt csónakban tartanak, hogyan lehetne mindezt összegezni? Ahogy a hajótest a hullámokról alább puffan felpezseg a víz. Hogy még egyszer utoljára egy megvető pillantást vessen mindenre, visszanéz a legöregebb, egy doktor, egy pásztor, egy vadász, egy táltos, bármelyikük és mindegyikük, mert a szeme az egy egész népé, ahogy megtelik könnyel, nézi ahogy a parton sorra gyúlnak fel a fények, nézi a szárazföld felett a messzeséget, a felhők alatt, az már a Kánaán, gondolja, ahová majd egyszer talán megérkeznek újra és minden, az egész küzdelem, kezdődhet előlről.

– Gyere, Domi, mönnyünk el égyet halászni!

A Dominikra az Istennek se állt rá a szája, ha más nem hallotta, Bíró János Dominak szólította unokáját. Az élvezte, mint jóízű tréfát, mi cinkossá teszi őket.

– Nem is tudtam,
hogyan van botja tatának!

– Psszt! Más se na-
gyon tudja, de én azért
föl szoktam mönni va-
jégyször pisztrángászni
a Magyarós fölső folyásá-
hoz, Csönkér erdejibe...

– Menjünk! – lelkesedett az unoka.

Az öreg a rövidre összecukott pecabotot és minden kiegészítő kelléket belerakott egy hátizsákba, hogy ne keltsen feltűnést, némi elemózsia-t is pakolt, s nekiindultak.

– Hova sompolyogtok, tekergők? – szóló utánuk Mariska néni.

– Ne törődj! – válaszolta mosolyogva az öreg, s odavágott egyet a szemével.

– Értöm... – motyogta az öregasszony, fejét csóválva.

– Gyere, nézzünk bé ehhez a nagy gyermekhez, híjuk el magunkkal őt is! – vette az irányt a Desági bennvaló felé Bíró János.

Kinyitotta a kaput, az továbbra is le volt ereszkedve, jól meg kellett taszítani.

– Itthon vagy-é, Anti? – szóló be a házba.

– Itthon hát! S hát bátyámék mi járatban? – jött ki Anti.

– Mű mönnyünk halászni, s arra gondótam, eljöhethnél te is.

Anti nagyot nézett.

– Halászni?

– Oda hát! Mit értetlenkődöl? Pisztrangra, föl ide, né...

– Aha, szóval így...

– Hajnaloson jobb lött vóna, de csak nem zargatom föl ezt a gyermeköt olyan korán! – simogatta meg Dominik fejét.

Anti csak állt, s gyönyörködve nézte az öreget.

– Most csalódtam magában, János bátyám! – mondta aztán, vicces-színpadiasan.

– Ennél nagyobb csalódás sohase érjön... – dörmögött az.

– Úgy tudtam, rendes székely dolgozik, nem tölti az időt efféle haszontalanságokkal, mint a horgászat...

– Hát akkor úgy látszik, mű nem is vagyunk rendös székelyök...

– Maga mondta...! – röhécselt Anti.

Zsidó Ferenc 59

DOMI

– Bolondokat beszélsz, fiam! 'Sze vasárnap van, ilyenkor általában nem szokott dógozni még a székőly se...

– Bizony! Délelőtt templom, ebéd után szomszédolás, trécselés a padon ücsörögve...

60 – Milyen jól tudod...

– Kár, hogy nem a kapu előtt folyik el a Mogyorós, mert akkor a padon ülve is lehetne halászni... – vírcsálódott tovább Anti.

– Na, jósz, vagy nem jósz?! – zárta rövidre a beszélgetést az öreg, a türelmetlen-értetlenkedő Dominikra pillantva.

– Ha bátyámnak szabad, ejsze nekem is! – bölintott vigyorogva Anti.

– De botom, az nincs...

– Hagyd a szöszebe, úgyse állna jól a kezedbe... Nem is azé híttalak...

– Hát akkor miért? Csak nem félnék kettesben?

Az öreg elkacagta magát, Dominik pedig csak nézett, egyikről a másikra, nem tudva eldönteni, komolyan beszélnek-e ezek ketten, vagy csak a szájukjár. De amit hallott, tetszett neki. Az incselkedés. Hogy nemmel is lehet igent mondani, s fordítva.

Bíró János elégedetten nézett az unokájára.

– Hát ezért hívtalak, látod-é! – mondta Antinak. – Hogy halljon ilyen beszédököt is...

– Ejsze, jobb vóna, ha inkább befogná a fülét...

– Lehet, főleg akkor, amikor te szólalsz meg...

Erre Anti már nem válaszolt semmit, az út hátralevő részét szótlánul tették meg hát, viszonylag gyors tempóban. Dominik nem nyafogott, élvezte a férfitársaságot, melyben ritkán volt része, olykor megbámult egy-egy felröppenő madarat, pillangót. Rövidesen elérték a Mogyorós völgyét, az út innen a patak mellett haladt tovább, egyre mélyebben az erdőben. Nemskára olyan kanyarulathoz értek, ahol a Magyarosba egy kis oldalági csermely ömlött bele. Az öreg intett, hogy itt megállnak, aztán szájára illesztette mutatóujját. Anti és Dominik értett a szóból, félrehúzódtak. Az öreg kibontotta a szerelést, jó vastag gilisztát húzott a horogra, melyet az otthoni ganédombból ásott ki, beállította az pedző mélységét, óvatosan lendítve vízbe vetette a csalit, két-három méterrel lejjebb, majd az orsóval lassan tekerni-húzni kezdte árral szemben, közben feszülten figyelte a pedzőt. Aztán engedte, hogy az ár ismét lesodorja, s megint visszatekerte. Amikor negyedszer ismételte meg ezt a műveletet, egyszerre eltűnt a pedző, nagyot feszült a zsinag, a bot vége ívben meghajlott, az öreg bevágott, a hal megakadt, vadul vergődött, az öreg lassan kezdte kivezetni a víz széle felé, aztán egyik kézzel elengedte a botot, a merítőháló után nyúlt, úgy, hogy közben le nem vette szemét a halról, még egy kis kormányzás a bottal, s a következő pillanatban kiemelt a merítőhálával egy szép pisztrángot.

Dominik nem tudta visszafajítani izgmát:

– Azta, tata! Ez félkaros, ugye?

– Az fiam, az.

Öt perc elteltével újabb hal landolt a számban, aztán még egy.

– Gyere, most próbáld meg te is! – súgta ekkor az öreg.

– Én? – kérdezett vissza Dominik.

– Te hát! Mennyit értetlenkődik itt ma mindönki! – dörmögte tettetett haraggal.

– De én...

– Gyere, ne mondj annyit...

Az első lendítés még túl rövidre sikeredett, de az öreg csak egy apró korrigáló mozdulattal avatkozott be, a többit a gyermekre hagyta. Az megpróbálta utánozni a látottakat. Persze, még nem úgy állt a kezében a bot, ahogy kellett volna, az orsó kezelésével is meggyült a baja, a harmadik gyenge dobás után már kezdett volna lefelé görbülni a szája, amikor végre kapása lett, Dominik elsikkantotta magát, jaj, tata!; ne sokat sikótozz, hanem húzzad kifelé!, lépett oda az öreg, a merítőhálót kézbe véve, de vagy nem sikerült elég feszesen tartani a zsineget, vagy eleve nem volt elég mély a harapás, mert egyet rántás, egy rúgás, s a következő pillanatban volt hal, nincs hal...

– Ez lett volna a legnagyobb! – szólalt meg meggondolatlanul Anti, aki a háttérből figyelte az eseményeket.

Dominikból erre egyszerre kitört a sírás.

– Eszöd fazaka! Jól megvigasztaltad... – nézett rá az öreg feddőleg Antira.

Szerencsére a sírás, amilyen hamar jött, olyan hamar el is múlt.

– Még, tata!

– Nem bánom, de akkor följebb kell mönjünk... Pedig ez vót a legjobb hely, ahol a két víz egyesül...

Följebb mentek tizenöt-húsz méterrel, az öreg ismét felcsalizta a horgot, s odaadta Dominiknak. A dobások kezdtek javulni, de hal nem akart jönni.

– Úgy látom, mára ennyi vót... – állapította meg az öreg nemsokára.

– A pisztráng félős fajta: égy ha visszaesött, az elriassa a többit is... Hadd el, égyet se búsulj – folytatta, amikor látta, hogy a gyermeknek ismét sírásra áll a szája –, eljövünk mászor is.

– Mondhatom azt mamának, hogy én is fogtam?

– Szinte fogtál...

– Csak a szinte ott volt, s nem hagyta – kontrázott rá Anti.

– Te ki akard-é próbálni? – fordult feléje az öreg. – Csak osztán sírás ne lögyön belőle...

Anti intett, hogy köszöni, inkább nem.

– Akkor te voltál a nézmestör...

– Miféle? – értetlenkedett Anti.

– Nézmestör, ha mondom! Jó lassan forog az eszöd kereke,

62 hékás!

– Nem nekem való a horgászat...

– Nem rossz mestörség, aki szereti...

– Van nekem már mesterségem...

– Csakugyan, mit is mondtál, mivel foglalkoztál te ott városon?

– Finánc voltam. Vagyis vagyok. De ezt már mondtam volt...

Ha nem egyéb, lassan forog az esze kereke, bátyám! – próbált visszavágni Anti.

– Az is lehet, hogy égyéb...

Összenevettek, a gyermek is pisolygott. Aztán az öreg összeszedte a felszerelését, és megindultak befelé. Amikor egy tisztásra értek, az öreg intett, hogy álljanak meg:

– Faljunk kettőt. Hanem nem tudja ez a kicsi étel, mért hoztam el... – szólt, s kezdte kipakolni a szalonnát, kenyeret, túrót, zöldhagymát. Dominik készséggel vakarodott melléje.

– Az anyja azt mondja, otthon soha meg se kóstolja a szalonnát! Bezzeg itt! – intett a vidáman falatozó gyerek felé az öreg.

Anti elfintorodott, megállapítva, hogy nincs új a nap alatt: párszor hallotta már gyermekkorában ezt a bezzegelős szöveget a nagyszülei szájából... Mert, hogy állítólag vele is efféle csodák történtek meg egykor...

Ezúttal nem kívánta a szalonnát, hisz a favágó brigáddal mindennapos ételük volt, de nem akarta megsérteni Bíró Jánost, falt a kínált ételből, és még udvariaskodott is:

– Kint a szabad levegőn minden jobban esik...

– A finánc az olyan rusnya portéka, ugyé, amelyik elszödi az emböröktől a pénzt? – tért vissza a munkahelyi témára evés közben az öreg.

– Afféle... Vezetem a számítógépes nyilvántartást, s levélben kiértesítem az adósokat...

– Hallottam, hogy nálunk is kaptak égyesök ilyen leveleket... Vót ijedtség... Vitték is égyből a pénzt...

– Muszáj nekik, mert ha nem, zároljuk a számláikat...

– Ki van ez találva...

– Ki...!

– S hát hallod-é – kérdezte rövid hallgatás után Bíró János –, nem vót jobb dógod neköd ott fináncként, mind itt most erdőkitemelőként?

– Hát, könnyebbnek könnyebb volt, az biztos. De ki akartam jönni ide, hogy próbáljam ki, milyen az igazi székelly élet.

– Mért? Városon nem igazi?
 – De, csak másképp...
 – Te városon is Desági Andris bá unokája vagy. Ha ezt nem felejtöd el, akkor jó széköly tudsz lönni ott is... Úgy, mint ez a gyermek is, né! – lapogatta meg unokája vállát az öreg. – Ugyé, te betyár?! 63
 – Igön, tata, igön! – mosolygott Dominik, az „igön”-t jól megnyomva, ahogy a nagyapjától hallotta.
 Amikor befejezték a falatozást, az öreg visszapakolt a hátizsákba, be-kattintotta és zsebre vágta a bicskáját:
 – No, lóra! – jelentette ki.
 – Milyen lóra, tata? – értetlenkedett Dominik.
 – Hollóra... – vigyorgott az öreg, a gyermeket teljesen össze-zavarva.
 – Ezt arra szokták mondani, hogy induljunk... – magyarázta Anti, megsajnálva Dominikot.
 – Kik, a székelyek? – kérdezett vissza a gyerek.
 – Azok is...
 – Kotty belé, szilvalé! – nézett rosszallóan Antira az öreg. – Magától is réa kellött vóna jöjjön!
 – Réajöttem, tata!
 – Igön? Ennek örvendök! S annak is, hogy szóltál!
 Mosolygósan, jókedvűen érkeztek haza, úgy, mint akik megértettek valamit, mint akik összetartoznak. A székelységben s azon túl is.
 – Aztán átmegyek pisztrángot vacsorázni – állt meg a kapu előtt Anti.
 – Gyere, ha hozol... – pisolygott az öreg, s kezet nyújtott, aztán elbandukolt az unokájával, kezét annak vállán nyugtatva.

– Ebben az országban minden politikusnak le kellene mondani, mert mind-egyik bűnöző, csaló vagy buzi. Érti?! Főni? Érti?! M-i-n-d-e-g-y-i-k-n-e-k le kellene mondani! A fiam is, ha megkérdezem, hogy mi akar lenni, azt mondja, politikus! Miért?! Miért?!

64 Belényesi Pál

EGYRE MELEGEBB

A NYÁR

– kérdem tőle. Mire azt mondja nekem, hogy „mert jól keresnek!” Mert jól keresnek. Hja, na mindegy, ezek az isten-verte legyenek is, itt... csak mondom.

Rezignáltan, egyáltalán nem haraggal, a korábbi kitörését látszólag teljesen elfeledve keresi a láncot és a hozzá illő lakatot, amelyek a kaput tartják össze. Megvan ez is, az is.

A fuvardíjjal kapcsolatos játék, a rutinszerű alkudozás után bezárjuk a kaput, a porosodó és fakuló automatából megveszem a negyedik üveg fél literes vizemet, indulunk a reptérre.

38 Celsius fokot mutat az új Fiat Panda digitális hőmérője, a légkondi 16 fokra le van húzva, a design műanyag-tekerő a negatív maxon. Peppe *hasitasija* kinyitva nyugszik tekintélyes pocakján, baseball sapkája a homlokán feltolva, *demodé* napszemüvege folyton lecsúszik az orrnyergére. Gyönyörű az élet, és a saját birodalmában Peppe a császár.

Elsőre rosszul öltözött *cafone*-nak néz ki, lógó halásznadrággal, két számmal nagyobb izzadt hónaljú pólójával, amelyen nagy és neon feliratok éktelenkednek. Visszataszító egy kép ez, tulajdonképpen: generációk apo-teóziisa. Keserű a keret, fanyar a köret. Fulladozunk mindketten a hőségben, a reptér pedig szokatlanul messze van.

Peppe mosolyog. Nem esik jól neki, de nincs oka egyelőre a szomorúságra, így mondja. Ismétli. Most neki jó.

Karaktertévedésbe kerülök, és már átkozom a gyorstalpaló pszichológját, a „Hogyan ítéljük meg embereket 5 mp alatt” *best sellereket*. Peppe tulajdonképpen segítőkész, sőt barátságos és szívélyes. Gondolatai is vannak, amelyeket nem fél megosztani. Peppe valójában azonnal szerethető figurává válik, bár semmit nem tudok róla igazán, annak ellenére, hogy már 2 perce együtt utazunk, és ez, ebben a közös tízpercnyi univerzumban, már tengernyi idő. Nem is tudom, hogy lehetséges az, hogy egyikőnk sem mondott még semmit, leszámítva Peppe hangos gondolatait. Egyelőre tartjuk a csendet.

Peppe alkalmazott. Beosztott. Feketén.

Izgalmasan hasítunk a tengeri szellőt és a mesteri Antonioni-t igéző napnyugtában: még mindig meleg van, de az egyre nagyobb dugó miatt

immár tétje is van a közös utazásunknak. Ugyan senki nem sikongat, balra csak sirályok repkednek, jobbra pedig felvágott és hűtött dinnyék a plasztik mögötti kirakatban: a nagytabló régmúlt római nyárestéket idéz, amikor a *Piazza degli Eroi*-n éjfélkor, a motorinóról lelibbenve vásároltam a *bella*-nak a legtúlárzottabb görögdinnyeszeleteket. Most csak pontosan meghatározható sült-halszag van és meleg. Nagymeleg. Egy modern *Avventura*.

65

Giccses az egész – forog a fejemben –, egyszerre keserű és marasztaló.

Ne tököljünk, váltok hirtelen: el kell érnem a repülőt, menekülni kell ebből is és a múltból is. Biztosan késni fog. Mindig késik.

Új, EU-san megtámogatott körforgalomban araszolunk tovább, a lepusztult reptér-külsőn, Lazio Kökjén. A bamba marhák legelnek, az idegsítő légyrajok dűnnyögnek mindenütt, a reménytelenség itt is kínos. Pont, mint Kelet-Magyarországon, csak a kiüresedett vendéglők hiányoznak repedező a kuglipályákkal és a borzos hajú, tekintetvesztett, lehajtott gumicsizmaszárú törzsvendégekkel.

Megtöröm a csendet, pedig nem erre számítottam. Kérdezgetem a kocsisorban lassan lépegetve, hogy mégis, hogy él, merre, mivel üti el szabad idejét – hogy teljen az idő *közöttünk* is. Feltett szándékom, hogy ma nem szeretnék politikáról beszélni.

Peppének van egy felesége, gyermekük nem született soha. Úgy mondja: nem *jöhetett* össze. Nem firtatom, hogy miért. Inkább a munkájával kapcsolatban kérdezem, mert Lazióban ez mindig központi kérdés: mit dolgozol? Rögtön azután, hogy most akkor, *végül is*, én akkor most Roma vagy Lazio drukker vagyok.? Más opció nincs. Vagy Jánkmajtis vagy Csengerújfalu. Pont, mint ott.

– *Pedig* csak egy munkás vagyok, de tolom, ahogy kell. Az adó meg sok, mindent elvisz a kormány – közli kissé keserédesen, én pedig érzem, hogy az kénytelen-kelletlen, de közelítünk a nagypolitikai témákhoz. Év közben általános iskolai portás, nyáron, a tanszünetben pedig „kisegítí” Carlót: a római Fiumicino repülőtérhez közeli privát parkolóból fuvarozza a klienseket a reptérre a főnök egyik lóti-futi kocijával, majd veszi fel a visszatérő utasokat. Melegben vagy még melegebben. Amikor a *boss* telefonál, Peppe pattan. Ha sietni kell, siet, ha nem kell, akkor is. Jól érzi magát, azt mondja.

A repülőtérhez közepesen távol eső privátparkoló két év után nyílt újra, de a hosszabb bevételekiesés miatt már nem tudták megtartani a „fedett parkoló és *valet service*” szolgáltatást – amely jobban fizet valamivel, mint a sima, égető napfényben hagyott autó őrzése.

– Mert jöttek a kínaiak, és többet ajánlottak. És főni, fogalmam sincs mit fognak itt csinálni, de minket kitétek, érted-érti, ugye?

– Kocsikulcs? Ááá... Tartsa csak meg, *amico mio*, az a biztos – teszi hozzá, nem túl bizalmasan, egy fél pillanatban, amikor azt gondoltam, hogy ott kell hagynom az autó kulcsát. Mert a szabály, az szabály.

66 A parkoló Róma fő repülőterétől, Fiumicinótól 4km távolságra van, a zárt udvaron harminc–negyven autó parkol szépen elosztva, július elején, pedig legalább százötvennek van hely. A zöld hálóval letakart drótkerítésen túl műfüves sportközpont, látszik, hogy rendszeresen használják. Élet van erre is. De még milyen.

– Főni, nem azért, de ez az egész *Covid...*, tudja, ez csak egy propaganda. Tudja-*tudod*, én háromszor kaptam el, legalább. H-á-r-o-m-szor... Na, és? 5–6 nap alatt túl voltam rajta. Na és, vajon miért, mit gondol? Mert pontosan azt tettem, amit a háziorvosom mondott: antibiotikum két naponta és D vitamin. Gyümölcsből, nem pedig tablettákból, de nem ám. Haaaa-ha... Pedig nagyon fájt a tüdőm az első nap, de csak az első nap. Olyankor nem szabad beszarni.

– Igen? – kérdezek vissza. – Azért nem kellene a tudománynak hinni inkább? Antibiotikum két naponta... rezisztenssé válik a baktérium, tudja? Kövesse inkább a jól bevált gyakorlatokat, én azt javasolom.

– Hát..., ááá, nem úgy megy az. Én *tudományos* vagyok. *Ma che cazz'...* De nem mindenkire hallgatok, csak arra, aki *igazi* tudós. Az *igazi* tudósokra. Jó, jó, magán látszik, hogy igazi tudós, jól van. Mert különben, főni, akik a tévében vannak, azok sarlatánok! Tudja, egyik nap állatokat vizsgálnak, utána meg már gyógyszereket gyártanak. Hát ez baszottul nem így megy! Az igazi orvos mindig orvos! Velem ne szórakozzon senki.

– Hmmm – mondom neki, hosszan, elnyújtva, mert nem tudom és nem is akarom folytatni a beszélgetést, amelyet már annyit hallottam taxikban, trafikokban, autóbuszban. Különösen Európának ezen a részén.

Elhallgatunk mindketten, valami nekem is és neki is eszébe jut.

Továbbra is nyár van. Nagyon nyár, és a naplemente is egyre melegebb. Izzadunk mindketten, a légkondi továbbra sem ér semmit.

Alkalmi sofőröm nem foglalkozik az életközépi válsággal. Érósz és Thannatosz karizmatikus lektúrje sem érdekli, pedig a libidó még talán neki is kileng. Nem foglalkozik mélyebben az esélyegyenlőséggel, a „szivárványos köcsögökkel”, a klímaváltozással. De véleménye van. Ennyi idősen még kell, hogy legyen *valamije*. Így mondja.

Peppe rövidesen visszatér a jelenbe, megköszöni a kedélyes beszélgetést, elfogadja, hogy nem osztom minden gondolatát, és kedvesen kitesz a Terminal 1-nál, hogy gondtalanul elérjem a gépem. Mindent leellenőriz, megnézi a csomagomat, széles mosollyal búcsút int.

Alig tíz nap múlva, amikor visszajövök, hogy a kocsimat felvegyem, nem Peppe vár. A kollégája elmondása szerint – akit szintén Carlo küldött, mert

a kliens nem maradhat a reptéren – Peppe pár napja kórházba került, és már az intenzíven fekszik, mélyaltatásban, a felesége mellett, akit mégis csúnyán ledöntött a lábáról a nyavaly. Nincsenek jól.

Peppét viszont a háziorvosa is rosszul diagnosztizálta: nem Covid-ja volt legutóbb, hanem a tinédzserkori tüdőrák újult ki rajta, 67
immár áttéttel a máján és a veséjén.

Nem tudok hirtelen mit mondani Giorgio-nak, a közönyös öreg szicíliainak, aki bizonytalanul vezet vissza a parkolóhoz, minden lefordulónál engem kérdez, hogy itt kell-e lemenni.

És egyre melegebb már ez a nyár is.

HÜLLŐKOR

I.

Mondjátok, sztegoszauruszok, akiket maga alá temetett az iszap, agyonúztak a meteorok vagy élve megfőttetek, milyen érzés, hogy tetemeitekből kőolajat préselt a bazaltsúlyú idő, és a kőolajból évmilliókkal később műanyag másaitokat gyártottuk le? Ez hagy hidegebben, vagy az, hogy távoli leszármazottjaitokat háziasítottuk, és pár hetes korukban ledaráljuk őket, hogy a pépből sztegoszaurusz alakú falatkákat formázzunk?

II.

Sűrű az éj, az égen varánuszszemek égnak. Spirálalakban traktornyomok szántják a rétet; a szélén szambárszarvas iszik egy pocsoltyából. Ammoniteszek tekeredésében az eljövendő kataklizmák. Görcsöl a gyomrom, ahogy a szarvasokat lesem, számban gyűlik a nyál, sűrű, mint egy varánuszé. Dokumentumfilmet forgatni a természetvédelemről a pásztorok álszentsége, akik bottal űzik kecskéiktől az éhes sakált, és este el-elgyönyörködnek a nyájban. De amit óvnak, maguknak óvják. Nem nyelem vissza már a nyálam; ha kísétál a szarvas a képből, rárontok, belemarok, és követni fogom, amíg sebláza tart. Sűrű a nyál, savként zúg a ragadozóéneke, sűrű az éj, az égen varánuszszemek égnak.

III.

Radioaktív napraforgók tánca. Hamusivatagok. Legmerészebb álmainkban sem volt több közünk a csillagokhoz, mint most, a sziporkázó üledékes kőzetbe ágyazva, rég túl az alkukon. Már a napfény is büntudatot keltett, bezárkóztam, nyírfakéregszínűre asztam, most görnyedt csontvázamat fejtik ki egy új, változó testhőjű civilizáció régészei a kőzetből, rideg aprómunkával. Szemügyre veszik, ami borostyánná kövült szemeimben ragadt. Felállnak, kihúzzák magukat, egymásra néznek, bólintanak. Tanulnak a káromon.

SAVANYÚ JÖVŐ

Be kell látnunk, a jövő savanyú, és mi isz-
szuk meg a levét, be kell ismernünk: régóta
rohad a jelen, és nincsen számunkra más
kiút, mint az ismeretlenbe rugaszkodás a
tradíciók jótékony gyémánt startköveiről, a fel-
ismerés: a fermentált jövőt anyáink régen is a
négy fal között csinálták, sej-haj, merjük meg-
keverni a múlt gondosan lesúlyozott káposztás
pvc-hordóit, a hátranyilazást a szembeszélbe
hugyozással, beoltani egymás féltve őrizgetett,
interweben elcsere-berélt bomlasztó mikrobá-
inkkal, ne féljük a savanyútól, barátaim, ne féljünk
a penésztől, azé a jövő, aki a tejsavbaktérium-
nemzetek képlékeny határain kívül nem hajlandó
más nemzetállamokat elkülöníteni, aki meglát-
ja a rothadás gesztusában a gusztust, és el-
végzi a szeretet munkáját – azé a jövő, aki
sóval behinti, játszik kivárással s képes learatni
a dekompozíció termékeny savany-virágait!

Szabó Márton István *Betonszféra* című második kötetének központi témája korunk emberének viszonya a világhoz és az abban elképzelhető élethez, amit a kritikai attitűd, a beletörődés fájdalma és a szükségszerűség neutralitása egyaránt körülleg.

A szerző korábbi könyvéhez képest – amelyben főként a párkapcsolati dilemmákat és önmagunk megérthetőségét kutatta – merőben új szempontokat hoz be költészetébe, miközben a versnyelv terén a slam poetry-ben gyökerező stílusjegyei jórészt megmaradnak. Az el-
különböztetés Szabó előző

Hocza-Szabó Marcell 71

A BELÉNK ÉPÜLT VILÁG DISZHARMÓNIAJA

Szabó Márton István:

Betonszféra

kötetének verstechnikájától a szonettforma következetes betartásában érhető tetten. A kötött versforma az emberi produktumok (beleértve a verseket is) embert determináló természetével állhat kapcsolatban, amit a szonett művi kidolgozottsága és a tartalom épp az efféle kötöttségek elleni lázadása közti ellentét is jelez, alapvető diszharmóniát iktatva ezáltal a szövegekbe. A kötet egy sajátos, a modern ember igényeire és vágyaira szabott, viszont végletekig determinisztikus valóságot ábrázol, amelyben egyszerre van jelen az egyén felmorzsolódása és az élet minden színterét átszövő identitáskrizise egy folyamatosan újraszerveződő allegorikus-szimbolikus versbeszédbe ágyazva. A versek azonban nemcsak arról tanúskodnak, hogy a jelenkor embere miként él a világban és a környezet átalakulásával milyen változás következik be az ő belső világában, hanem arról is, hogy milyen úton tehető fel egyáltalán az a kérdés, amelyre a mai ember önmegértésének érdekében célravezető lehet választ találni.

A diszharmóniára épülő új világ legfontosabb ellentétpárja az anyag és az ember. A *Stadionok homlokzati munkáiról* című nyitóvers kezdetén a lírai szubjektum még a reprezentáció forrását látja az ember által létrehozott anyagban („Válaszokat egy ideje az építészet / történetében keresek – köhéziós / mintákra vágyom, a Betonszféra / fabuláitól remélek konklúziót”), azonban a harmadik versszakban már a materializáció veszélyével is szembeesül („Stadionhomlokzatról zuhanó / segéd munkás vagyok.”), míg végül az eredetileg saját reprezentációjaként értelmezett anyag által fedezi fel önmaga jelentéktelenségét („kivitelezői szempontból nem létezem”). A megjelenített történések is hasonló tendenciákat mutatnak a vers eleji eltávolító („Hiába vizsgálom a cementgyártás / buktatóit, a kötéselmélet degradációját

/ a gyakorlatban, hogy velünk mi történt: nem tudom.”), majd a zárathoz érve közelítő gesztusai által („Amint / földet érek, összekaparnak és áthúzzák / a testem egy másik utcába”), ami rávilágít a társadalom tömegesedésére („anyagyszerűségére”) és az egyén ezáltal halálra ítéltségére. Ahogy a 72 versidézeteiből is kitűnik, a koncepció a versnyelv permanens átalakítását is magával vonja, emiatt egy rendkívül dinamikus, ugyanakkor csapongó költészettel találkozunk. A vers mindezek mellett úgy funkcionál, mint a kötet egyetlen alkotásba sűrített diszharmonia-hálózatának összefoglalása, amelyben már megjelennek a később részletesebben is kifejtett ellentmondások: a társadalom által alkotott rendszerek mechanikusan tökéletes működése és az egyén világérzetének átformálása, elidegenedése.

A *Galápagos-elmélet* versciklusa e problémák kettősségére mutat rá a Betonszféra és a Rendszer szimbólumán keresztül térben és időben kiterjesztve. A Rendszer lényege az ember alkotta mesterséges anyagokból álló létesítmények térnyerése és beépülése a természetes környezetet először kiegészítve, majd elnyomva, végül az ember alapvető élőhelyét átalakítva, aminek végeredménye a kötet címadó fogalma, a Betonszféra. A szöveg számos motívumon keresztül, sokszor több narratívát is összeegyeztetve a Betonszféra eredetét a Föld vulkanikus szigeteinek keletkezéséhez hasonlítja, miközben a kulturális minták történetisége kapcsán is folyamatosságot feltételez: „A Betonszférának is van előzménye: az asszír, a görög, a római – szellemi alapokon nyugszik / a Betongyártás, meg lehet nyugodni.” Az effajta holisztikus perspektívák miatt több esetben is kétségessé válik elemzői szempontból e narratívák szétválasztásának indokolhatósága, mivel a kötet egyik alapvető törekvése épp az, hogy ezeket egylényegűnek mutassa be. A versek ilyesfajta intenciója a természet fogalmának diverzív jellegéből olvasható ki, amiben egyszerre marad meg a hagyományos (növény- és állatvilág, illetve olyan élettelen folyamatok, mint például az időjárás) és az átértelmezett változat (ember alkotta anyagból készült környezet), mivel a hagyományosan értett természetre használt terminusokkal végzi el az új világ leírását is, egybeolvasztva „egylényegűsítve” azt: „A Betonszféráról is tudni azért jó, / hogy a vulkanikus szigetekhez hasonló / módon, habár haldoklása: kiürült flóra”. (Kiemelések tőlem – H.-Sz. M.) Az anyag által uralt természet működésében viszont meghatározó funkciója van az egyénnek, ami végső soron azt teszi a kötet központi témájává, hogy milyen szerepe lehet ebben a környezetben az individuumnak. A kérdést explicit módon a ciklus (*A Rendszer*) című verse példázza, ahol a Betonszféra által megalkotott új, anyagi természet nemcsak megfosztja a „régit” természetet a környezetben és az emberben elfoglalt privilegizált helyétől, hanem képes akár kedve szerint megváltoztatni a benne élőket: „A fekete leguánnak az új Rendszerben meg kellett / tanulnia úszni. Addig képtelen volt rá, de a Rendszer / megváltoztatta az élettani preferenciáit.”.

A ciklus (*A hagyaték*) című versében az anyagi természetben élő egyén gondolatai is összegződnek: „Az omlani kész világhoz hozzászokni nem. / Ha Betonra: mindig elfog az áhítat. / Akkád-inka-tibeti cement a szívemen: / Betonból a bennem robbanó hidak.” Túl azon, hogy ritmikájában az egyik legpontosabban kiszámított versrészlet, valamint hogy a mondatok magyartalansága és az ebből következő nyelven kívüli érzet (elidegenedés a világtól) épp a tartalomnak mond ellent (Beton-áhítat), a motívumokra is érdemes kitérni. Az első két sorban az időtlenség áll szemben a pillanatnyiséggel, mivel a hozzászokás lehetetlensége, vagyis a jövőbe mutató végtelenség, és az áhítat átélése, vagyis a megpillantás mulandósága olyannyira intenzíven feszül egymásnak e két soron belül, ami csak egy fogalmi összevonással oldható fel. A versrészlet következő két sorában ezt valósítja meg a cementes szív és a „bennem robbanó hidak”. Az ily módon emberbe implantált anyag, és az azon keresztül kifejezett szubjektum következetesen végighalad a kötetnek a *Technofuturista szerenád* című versciklusig meghúzható első részében. A szakasz további versei ugyanis az „anyagiasított emberhez” tartozó pesszimista világnézet kiteljesedését (például *A populáció hanyatlása*) című vers), valamint az ezzel összefüggő, városokat és korokat átívelő problémák (például a *Belgrád* vagy a *Szén, 1966*) kritikus leírását végzik el, aminek formai jegyeibe éppúgy beleférnek a már-már didaktikus mondatok („Minek ide bükköt, fenyőt, cseresznyefát?”), mint a gúnyos megfogalmazások („ez nem panel, ez eklektikus Beton”) és az akár politikai célzatúnak is beillő parafrázisok („adjátok vissza a telepeimet!”), de még az ironikusnak ható sorok is („Se Firenzei Dóm, se Hagia Sofia, / se Ulmi Katedrális nem lesz már, mikor az / atombiztos Vasbeton szentély még állni fog”).

Mivel a Betonszféra már megépült, és annak expanzív működésére is számos példa mutatkozott, az ebből következő ellentmondások a későbbiekben háttérbe szorulnak. A hatalmas súlyú gondokat vizsgáló attitűd a *Technofuturista szerenád* versciklusában felszámolódik, és a helyére egy értékvesztett társadalom gondolkodási sémájának kritikája kerül, megmutatva a Betonszféra emberre tett hatását. A szövegek az eddigiektől eltérően kevésbé metaforikusak, egyre több a szellemeskedő gondolat („károsadat-kibocsátás”) és a gúny vagy a szarkazmus („ahol nincsenek fák, ott nincsenek különbségek”), melyek mögött érezhetővé válik a düh és a kiábrándultság is. A versciklus után viszont egy új, a Betonszférára épült hatalmi struktúrát jelentő szimbólum kerül egy rövid ideig középpontba. A Királyság a hatalom által irányított közgondolkodást példázhatja, amiben a Betonszféra megépülésének indoka tükröződik vissza. Az új szimbólum kihat a versnyelvre is. A *Technofuturista szerenád* a kötet hangneméből kilógó, lázadó jellegű

stílus eszközei után – amelyek a Betonszféra elleni immunválasz példái lehettek – a Királyság megérkezéssel egy belenyugvó és leíró attitűd kezd el érvényesülni. Noha a szövegekben néhol még fellelhető az ellenállás gesztusa (például „Az utazástól képed csak még nagyobb.”), azonban 74 egyre több a jelenkor rendszerének megváltoztathatatlanágát elfogadó mondat (például „Nincs mint változtatni, ezek késő éjszakák, / ezek kommersz esték az Orczy-negyedben”). Az egyén beleszokik az új világ adta rendszerbe, és az arra rátelepült Királyságba, amit csak a *Betonbarokk-értekezés* című versciklussal kezdődő szakasz old fel némiképpen. A kötet harmadik versciklusa és az utána következő szonettek visszatérnek a *Stadionok homlokzati munkáiról* tematikus és metaszintű problémáihoz, újból az egyén marginalitása és az ebből következő diszharmonikus versstruktúra dominál, viszont a folyamatok az eddigiektől eltérően immár szorosan az esztétikából vezetődnek le.

A Betonbarokk – mint a versciklus új szimbóluma – egyszerre jelenti a 17. századtól teret hódító stílustörténeti korszak visszatérését és annak a jelenre is jellemző monumentalitásában rejlő elnyomó erejét is, így a Betonszféra esztétikán keresztül megvalósuló változataként érthető. A versek az esztétikai párhuzamok kiterjesztésére szokatlanul sok új, a Betonbarokkot kiegészítő szimbólumot (Betonkor, Betonbunda, Betonkantin) vezetnek be, ami ahelyett, hogy tágítaná a szimbólum értelmezési lehetőségét, épphogy szűkíti azt, mivel egyre kevésbé jelentenek többet, mint a Betonszféra már felépített világát és annak korábban kifejtett hatásait. A versek fokozatosan vesztenek metaforikusságukból és egyre hangsúlyosabbá válik az – esetenként akár depoetizált – önreflexivitás („[n]incs mit tenni, nekem ez: otthonos. Kérdéseken, / téren és időn, esztétikai kategóriákon mutat túl / a Betonbarokk bennem”). A megszólalásmódok olykor végletekig önreflexív feszített gondolataiban a kötet metaszintű bírálata is megjelenik az olyan mondatokon keresztül, mint a könyv befejező gondolata: „Öt év, tíz, és egy-egy motívumot vizsgálni / hiába, ha nem tudni majd: hogy hol, mikor, s főleg, / ha tárgya is van, jelent-e bármit egyáltalán.” Ha az eddig felépített sokoldalú jelentéshálózat végül önmaga létrejöttének okát is megkérdőjelezi, akkor sejthetővé válik, hogy a diszharmonizált világ mechanikája végérvényesen teret nyert, méghozzá olyannyira, hogy az magával hozza az ezt megismertető nyelvezet értelmetlenségét, célszerűtlenségét is. A záró gondolat ezáltal úgy számolja fel a kötet súlyos erőfeszítéseit, hogy közben ugyanebből teremti meg létrejöttének okát.

Szabó Márton István kötete a narratívák sokasága és szétszálazhatatlansága miatt nem könnyű olvasmány. Költészetében a jelenkor emberének csapongó érzetei a metaforikán kívül a versnyelv szerkezetébe is beleépülnek. Emiatt különösen fontosak az egyes versek metaszintű jelentésrétegei,

miközben folytonos figyelemmel kell kísérni a szimbólumok olykor jelentéssűrítő, máskor jelentésszűkítő működését is. A legfontosabb verstechnikai jellegzetessége azonban mégiscsak a mikroszinten és makroszinten is megjelenő, a zárlatra kiteljesedő diszharmónia, ahol minden mindegygéválik, mert „pótolhatónak fröccsöntött minket / az idő”. A könyv legizgalmasabb szakasza, a Betonszféra felépülése és működése innen nézve éri el igazán értelmét, ugyanis nemcsak a megoldás lehetőségét veti el, hanem azzal is számot vet, hogy nem lehetséges olyan világot építeni, amelyben az élet és annak értelmezésére tett kísérlete ne fulladna végül egy determinisztikus nyelvi válságba és identitáskrizisbe, hiszen nincs olyan meghatározás, amely egyúttal ne határozná meg az azt feltáró szubjektumot is. Mindez viszont mégsem jelenti azt, hogy mostani környezetünk felépülése ellen nem kell tennünk, csupán azt, hogy a kikerülhetetlen folyamatok elleni harc sem mindig a legélesebb ellenállásból következik – mivel azt a lázadás tárgya könnyen a maga javára fordíthatja –, hanem abból, ha minden játékszabályt elvetve úgy próbálunk meg rákérdezni világunk működésére, hogy elfogadjuk azt, hogy a feltett kérdésben már eleve benne rejlenek azok a problémák, amelyekre irányul a konkrét kérdés is. Merthogy az ember leválaszthatatlan a világról: mind stadionhomlokzatról zuhanó segéd munkások vagyunk. (Scolar, Bp., 2022)

Új Forrás 2023/7 – Hocza-Szabó Marcell: A belénk épült világ
diszharmóniája – Szabó Márton István: Betonszféra

Mohai V. Lajos az irodalom elkötelezettje. Közhelyszerű lenne ez a megállapítás, ha nem támasztaná alá az életművének eddig olvasható része: esszék, tanulmányok, értelmezések sora az irodalomról mint meghatározó és éltető léte-

76 Fekete J. József

„A DIÓFÁN ÜLT A HALÁL”

Mohai V. Lajos művészetéről

lírikus – Mohai V. ezen otthonlálásának territóriumát és mibenlétét.

lemről, valamint vers- és prózakötetek sora, amelyekkel kijelölte helyét az irodalom tágas és gazdag birodalmán belül.

A továbbiakban arra teszek kísérletet, hogy megfogalmazzam a lírikus – mert prózaszerzőként is

„Ének nélkül nem maradhat az ember”

Némi csúsztatással és megengedő nagyvonalúsággal állítható, hogy Mohai V. Lajos szépírói origója a *Rózsa utca, retrospektív* című, 2017-ben megjelent kötete, amelyben együtt megtalálható mindaz, ami szépíróként, irodalomtörténészként és -kritikusként foglalkoztatja egyéb munkáiban. Ebben a kötetben eposzi szintre emeli nagykanizsai szülőhelyét, a Rózsa utcát, vele egyetemben a múltat bekebelező várost hajdani lakosaival, az általuk úzított foglalkozásokkal, a táj topográfiájával, a lecsengett gyermekkor iránti nosztalgiaival, az elmúlás tudatosulása feletti melankóliával. A szülőhelyet minden tekintetben felértékelő látásmód óhatatlanul visszahat az eposzi elbeszélőre, felmutatja a megidézett világ nagyszerűségével szembeni semmis mivoltát, egyben tudatosítja hatalmát, ami elbeszélhetővé teszi számára gyermek- és ifjúkora tapasztalásait, a hajdani emberek küzdelmeit, szenvedésüket, ami végül sajátos boldogságban, a létezés örömeiben csúcsozott ki. A Rózsa utcában nem isteni hatalmak által támogatott, segített vagy gáncsolt hősokeket vonultat fel, hanem szívet, követ és sört fuvarozó férfiakat, az otthon melegét és a család megmaradását biztosító nőket, a hársorok közti kavicsos úton hajszolt igavonó lovakat, összekoccanó itatóvödreiket, a fuvarosokat megugató kutyákat.

A történet – ha verskötet esetében egyáltalán beszélhetünk történetről – születéssel kezdődik és halállal fejeződik be. Az elbeszélő elveszíti gyermekkorát, majd családtagjait, végül, miként későbbi kötetei is bizonyítják, szinte az elmúlás, a pusztulás, az enyészet, a halál megszállottja, rémült szemlélője lesz. A két stáció, a születés és a halál közti, csupán egy irányban átjárható határvonalon a szerző dokumentálja eszmélését is, azt a folyamatot, aminek köszönhetően végérvényesen és örökre eljegyzí magát az irodalommal.

Meg a halállal. Gondoljunk csak *A bátyám hazavitte a halált* (2014) prózakötetre, meg a *Szeptember végi áhitat* (2013) verskötetre. A fragmentumokra töredezett eposzból kiderül, miközben Mohai V. Lajos értekező műveiből egyaránt kiviláglik, hogy az irodalom fogalma számára nem valamiféle elérhetetlen szellemi csúcs, hanem mindössze az, ami: 77 a szó és a gondolat művészete, az értelem és az érzelmek harmonikus ötvözése, az élet(e) értelmét adó ének metaforája. (Ezt a kötetét is irodalmi utalások sora szövi át, miközben név szerint is említ néhány alkotót, kezdve Kosztolányitól, Hrabaltól, Tandorin, Danilo Kišen és Mirko Kovačon át Esterházy Péterig.)

A visszatekintőnek, retrospektívnek titulált verskötet első hosszúversének címe: *A százegyedik út*, műfaji meghatározása: eposz. Bár terjedelmében rövidebb a klasszikus elbeszélő költeményeknél, felépítésében se követi az antik mintát, a második részé pedig a kiterelvényesedő halálkultuszra utaló *Hádész címere*, amit oratóriumnak nevez a költő. Ez a műfaji értelmezés egyaránt felfogható szentély metaforájaként és drámai költeményként, együtt pedig Mohai lírájának alapvetéseként, Hádész ugyanis a költő minduntalan visszatérő motívuma.

Említettem, hogy a Rózsa utca a szerző szülőhelye, amit az eposz „szürrealista vitrinében” nosztalgia és illúzió, „festetlen pompa” és „szalkás emlékképek”, „a felejtés tárgyilagos pókhálói” révén kelt életre a költő. Saját szavával élve ebben az utcában és ebben az eposzban testesül meg „a periféria költészete”, nyer kifejezést a „leomló örökség”, vagyis minden, amit a Rózsa utca jelent a költőnek.

Az eposzi magasságba emelt gyermekkori Rózsa utca kimeríthetetlen tárháza a megélt, a nosztalgiával vágyott és a képzelet által megformált valóság költői vetületének. Korántsem idillikus hely vagy állapot, hiszen „A Rózsa utca halotti jegyzőkönyv”, máshol „ólommal tömött zsák”, „színültig telt keserű pohár”, „abbamaradt édenrealitás”: „idegszálakkal hímezett sebhely, / szilánkosra taposott gyalogút, / köveken kopogó gyászhintó, / katonák holtteste fölött betemetett bombatölcsér, / (háborús seb, rossz emlék, a történelem ujjnyoma), / zsalun kilazult pánt, / október esője, / madárlátta kenyér, / szemembe ragadt gerlepár, / holt szemgödör, halott sirály, / balkáni bogáncs, dűnnyogó sás, / az első szerelem hangalakja, / éles tűszúrás a szívben, / a bölcső álma, amelyet fölszakított / egy rikoltozó madár.” A gyermekkorral egyenlőnek, azonosnak tekinthető helyszín olyan mértékben meghatározója a költő felnőttkorának is, hogy a „szürrealista vitrin” jellege mellett egy árnyaltan előadott monodrámának is tekinthető, csírájában mindaz a lírai élmény megtalálható benne, ami későbbi lírai és prózai alkotásaiban – akár szó szerint is – (újra) megjelenik. Az idő visszafordíthatatlansága, az elmúlás törvényszerűsége és a halál ténye

bűvöletében él a szerző költői énje, ami az eposz és az oratórium megalkotása során a görög tragédiákat megidéző drámai képek magasságába szárnyal:

Újra besötétedett.

- 78 *Öklüket rázták a szelek.
Szörnyülködtek az elemek.
A megeredt ég átkait szórta.
Ki állítaná, hogy a természet demagógia?
Az eső nem ismer mértéket.*

A költő már a *Rózsa utca*, *retrospekív* kötetben előrevetíti későbbi alkotásai halálközpontságát, előrejelzi, hogy „egyszer elfogy minden ok a maradásra, / és a Föld pora se való másra, / mint belepni nyomainkat. [...] Végső dolognak nincs mása, / Halál és halott egyazon forma, / úgy tér meg a porba, / porlad el a kettő, hogy egy, / széttört napsugár az élő, / a halott is széttört nap fénye.” Mindezen szomorú tudás terhét mindössze annak bizonyossága ellensúlyozhatja némileg, hogy „Ének nélkül nem maradhat az ember”. Ez a költő menedéke.

Búcsúra kész, szüntelen hazatérés

A *nyár szürete* című kötet nyitóverse szokatlanul optimista, elemien derűlátó: „A jó és a legjobb nem gyáva / visszakozásból történik velünk” – állapítja meg benne a költő szinte felismerhetetlenül derűs hangon, mintha a jó dolgok eleve járnának az embernek, és nem a kiábrándultság, az elveszettség, a pusztulás bizonyossága lenne terhes osztályrésze, amint azt a magyar irodalomban egyebek és elsők közt Madách több drámai tételben megfogalmazta, és ami egyben a lírikus Mohai V. Lajos alapvető, inspiráló költői attitűdje is. Ám ne tévesszen meg bennünket az intonáció, a hanglejtés csupán felütése a későbbi komor reflexióknak. Erősen baljóslatú felvetés már az is, hogy „kockajátékhoz Isten kezében a pohár” – sejteti, előrevetíti a sors (az élet) kiszámíthatatlanságát, az eleve elrendelés, a predesztináció képzetének fölszámolását, siránkozás nélküli, lamentálást elkerülő tudomásul vételét.

Már az első ciklus címének, az *Állócsillag parázslik talpunk alatt* értelmezése is a többértelműség irányába viszi el az olvasót. A közbeszédben általában hullócsillagról esik szó, ez az asztronómiai jelenség általában erős fényvel és esetleg hangrobbanással járó meteorszávguldás a Föld légkörében, aminek pusztá látványa a néphitben a vágy, a kívánság beteljesülését jelzi. No de az állócsillag? Hozzá a fényesség attribútuma mellett a távolság, vagyis az elérhetetlenség, megközelíthetetlenség és az állandóság képzelete fűződik már a középkortól kezdve. Az állócsillag fényt sugároz, fényességet emitál,

amivel szöges ellentétét képezi a sötétségnek, a nihil bizonyosságának. Egyfajta reményképzetet jelenít meg a tényyszerűség ellenkező oldalán. Leegyszerűsítve és durván torzítva akár a pusztulással szembehelyezkedő reménység megtestesülésével is azonosíthatnánk. A ciklus 13 költeményét és utóhangját Ingeborg Bachmann (1926–1973) osztrák költőnő 79 verseinek idézésével bevezetve fogalmazta meg. Az osztrák előkép nem volt kizárólagosan a halál poétája, de Mohai V. Lajos ezt az oldalát, valamint az általa megfogalmazott „saját város” mítoszát emelte költői ciklusának homlokterébe. Ha most mindezek mellett tudjuk, hogy Bachmann élete utolsó éveit (az örök) Rómában töltötte, ahol voltaképpen tűzhalált halt, kiteljesedik a versciklus címének értelmezése. Az összefüggéseknek, egybeszálazódásoknak tudható be, hogy ebben a versciklusban miért került Nagykanizsa, a szerző szülővárosa helyére (az antik) Róma, noha konkrét szülőhelye, a Rózsa utca alig bújtatva itt is mindig jelen van.

Kezdve onnét, hogy a diófalevél – a gyermekkor valutája – erezete sorspecsét, elszáradása a mulandóság metaforája, majd súlyosbodik a kép, amikor a kuvik, a halálmadár haláldalt dalol, ezzel szemben a széncinke szívverése nem a haláltánc ritmusát idézi, noha festett jégmadár díszleleg a gyászkarzaton. A versek sora az ornitológia tárháza, megjelenik benne még a daloló madár, meg a sas, a tört álmu sirály, halott madárraj, postagalambok, a határ madarai, a balkáni gerle, a tavaszi fecskék, a károgó hollók, a lebukó varjak, „a halál mondáját kegyesen a füledbe / súgja, bagolykiáltás Róma űzött egén!”

A madarak mellett az angyalok is gyakori szereplői a verseknek. Bár leginkább szárnyakkal képzeljük el őket – és ezt a képzetet a képzőművészek és az irodalmárok ábrázolásai egyaránt erősítik –, ők nem madarak. Akár szárnyas lények, akár nem, Mohai V. Lajosnál különös attribútumot nyertnek: „hiszékeny szellem-árnyak”, akik „gipszbe-roskadva álltak”, ráadásul kisírt szeműek, árvák, szárnyalásra képtelenül a város szélén várakoznak, törött szárnyakkal, mindhiába, elfeledve.

Miközben „magányos ablakokra zárul az éj, [...] az angyalokra várunk, szeretet-töredékre, / végső menedékül.” (*A madárfészek halálélménye kimerít*) A tíz versből és előhangból álló második, *Áll az angyal* című ciklus darabjai a *Curriculum vitae* alcímet viselik, állandó rekvizitumai a kidőlt kőszobor és a gipszangyalok, valamint az elvesztett gyermekkor versbe toluló emlékei. Szinte nem is meglepő, hogy a harmadik ciklusban (*Színezüst: Isten lesütött szemé*) a Teremtővel szembesülne az olvasó, ha Isten éppen nem sütötte volna le a szemét. Talán azért, mert megfeledezett a városszéli gipszangyalokról?

Ebben a ciklusban is a Rózsa utcában, a költő szülőhelyén vagyunk, de már nem az idillikus gyermekkort benépesítő bukolikus emlékek közt,

hanem valami misztikus, transzcendens jelenségek nyomában vezet a költő:

Itt járt; nem helybelinek
80 *Nézték, közeledni se közeledtek hozzá.*
Se a varjak, se más szemlélők.
Hamarosan nyomát is veszítették.
A pajták körül a földeken
Megsűrűsödött a levegő,
Mindenkinek torkán ott a szorítás
A csillagok pályájáig.

(Ott a szorítás, I)

A misztikum egyenesen átvezet a halál misztériumába, a költő ugyanis megismétli a két évvel korábbi, *Rózsa utca, retrospektív* című kötetben is szereplő, *Laudatio funebris* című versét, egyik legsikerültebb halál-költeményét, amelynek kezdő, az igáslovakat vágóhídra küldőkről szóló versszaka lenyűgöző és letaglózó egyszerre:

Ki vezeti kantárszáron őket,
hogy az istállók összedőltek?
Ha elnyelné testüket az emlék,
ki fogadna, ha innen elmennék?

Az előző kötet eposznak keresztelt hosszúversének hat sora itt külön címet (*Halottak napja*) kapva jelenik meg. Nem egyedülálló jelenség Mohai V. Lajos könyveiben, hogy egy-egy motívumot újra és újra körbejár, akár szó szerint is idézi korábbi alkotását, így például a *Szótlan kórusban* a Tandori Dezsőhöz címzett *Rezümét*, illetve az 1974-re datált *Rózsa utcai árnyékrajzok* című, akár programadónak is tekinthető költeményt, meg persze a *Laudatio funebris* is.

A mostani kötet következő ciklusa *A darázs ideje* címet viseli, benne a költő ismét a halál, a pusztulás, a veszteség témakörét és az elmúlás bizonyosságának elfogadását járja körül, majd következik a *Rózsaágyban, kavicsok ölén* című, ugyancsak gondosan fölépített ciklus öt darabja. Az itt szereplő versek visszacsatolnak a kötetkezdő tematikához, a gipszbe merevedő, hiszékeny angyalokhoz, akikkel szinte azonosul a lírai én: „a gyermekkor oda-szegez, hol / az útszéli angyalseregnek // száraz virág a jutalma csak. / Minden hely a jövőről jósol, / hiszékeny áldozatok vagyunk, / sorsunk rózsaaágyban, kavicsok // ölén rejtőzik el...” (*A gyermekszem emléke, II*)

Ez a kötet lírai utazás az egykor volt Rózsa utcába, „szüntelen hazatérés. Búcsúra készen.” (*Ahonnán a hársfák illata kiragadt*)

„Kis nyiladékon vissza a Földbe”

81

Azt hiszem, emberi kortól független a halál-érzés elhatalmasodása. Irodalomtörténetünk legalábbis arra utal, hogy fiatalt, középkorút és időset egyaránt foglalkoztatja az emberi lét végessége, akadt, és ma is van, aki az élet legnagyobb botrányának tartja a halált, van, aki eszeveszetten sóvárog a saját elmúlása iránt, és ennek elérése érdekében cselekedni is hajlandó, míg mások bölcs megadással készülnek földi létük végére. Az emberiségnek a halál botrányossága felől gondolkodó része nem hajlandó beletörődni az élet megszűnésébe, ezért különböző gondolati világokat eszelt ki, hogy azok elhitessék velük a halál utáni továbbélés lehetőségét. Ilyen képzet, menekülési útvonal a túlvilág, a feltámadás és a reinkarnáció, az újjászületés. A halálközeli élményt átélők, vagyis a klinikai halálból orvosilag visszahozottak emlékeinek legutóbbi tudományos elemzése egyértelműen bizonyítani látszanak, hogy a test biológiai működésének megszűntével valami, amit leegyszerűsítve és vélhetően tévesen léleknek nevezünk, elhagyja a testet, és elindul valami felé. Hogy hová, egyelőre tudományosan nem bizonyított.

A görög mitológiában egyenesen Hádész, a halottak istenének birodalmába, az alvilágba, amit magáról az uralkodóról neveztek Hádésznek. A sötétség birodalma nem átjáróház, kivételes személyek, kivételes indokból és kivételes történetekben ereszkedhetnek alá az elhalálozottak közé. Mohai V. Lajosnak nem kellett ezt megtennie ahhoz, hogy megírhasa a *Hádész könyve* verseit, amelyekből a *Szótlan kórus* című kötetében olvashatunk. A költőnek nem kellett igénybe venni az alvilág révészének szolgáltatását, se Hádész istenség engedélyét kérni, hogy a holtak lelkei között megtalálja könyve ars poeticáját, valamint a hozzárendelt nyelvet, könyvében így is a halál fekete drapériája szegi be a verseket.

A verseket olvasva képtelenek vagyunk szabadulni a ravatal közelségétől, noha a költő az elmúlás különböző szakaszaiban közelít az egyén pusztulásához. Kezdve a test életkorral járó leromlásától az elmúlás elkerülhetetlenségének tudatosulásán át a temetés tényéig és a temetéssel járó mesterséges és természetes dekorációig. Bármennyire is komor a téma, nem üli meg a formát, a versek feszesek, gondos felépítésűek, sőt olykor dallamosak, máshol pedig szemérmesen szikárok. Pedig a téma egyenesen romantikus külsőségekért kiált: „Temetni jönnek a varjak, / árnyékuk üt át a sötétben. // Az elveszített városban / sírkövek nyomtalan éke. / Jégtáblákból fölgözölög

/ a koporsófák emléke." (*Mindennapok az elveszett városban*); „a Hidegház sarkainál / a Föld mélyén vonuló ár / hajlása, fekete sodra / Poklot a Fönttel összefonja." (*Az elűzött határ*) Az utóbbi idézetben a költő túlmutat a görög mitológia alvilág-képzetén, és képbe hozza a kereszténységnek a halál utáni világról szóló tanítását. Látomásának monumentalitását nyomatékos képiséggel erősíti: „Villámlik. Kék ütőerek / között hasadó égszelet. / Gigász-mozdulattal zúznak / felbolydult Küklopsz-seregek." (*Szennyes homályban*) A Hádész-versek után következő költemények központi témája is változatlanul az elmúlás, a halál és a temetés. Ezek közös jelzője a „szennyes”, ami nem fizikai jellemzője a tényeknek, hanem inkább a halál már említett botrányos mivoltára („Ha meghal bárki is, bárki is, / a józan észnek vége”), illetve a temetőre mint az életből száműzöttek helyére vonatkoztatható. A rémületet keltő díszletek közt kölapként jelenik meg az égbolt, a fák nyirkos rongyokat öltenek magukra, köd lepi el a tájat. „Az égen varjú-koszorú / a közeli temető fölött, / harang szól, temetni járnak / két repülő-kör között / a varjak, a tél őrszemei." (*Már csukott szeműek a kertek*) A vers végén szövegvariáció ismétlés jelenik meg: „a tél őrszemei, a varjak, / temetni járnak, harang szól”, amivel számos költeményében él a szerző, újrastrukturálja, nyomatékosítja általuk a közlendőjét.

A verssorok közt van egy optimista kicsengésű is, amit ugyan kérdés-ként tesz fel a költő – „Semmi sincsen hiába?” –, de érezzük rajta, hogy voltaképpen állításról van szó, ami ugyan kevés vigaszt nyújthat az emberre „rásötétülő lét legalsó fokán”, de valamiben hinni és valamibe kapaszkodni kell, ha másban nem, hát abban a meggyőződésben, hogy nem éltünk hiába, sírhantunkon kívül egyéb nyomot is hagytunk a világban: „Ha már végleg vége, megszűnök, / de ne irigyeljen senki, / aki befejeződik, az se / bír csak halott ember lenni. // A Föld fészkeben se török szét / múlt-élete szárnycsapása, / ványadt kezéből nem pereg ki / el-nem-múló odaadása. // Néhány maroknyi rög alatt még / a test-kiállta kínok fájnak, / a kő-jelenlét fuldokol / koporsódeszkák iszonyatában." (*Rezümé*)

Az elmúlás ugyan általános, egyetemes érvényű dolog, de mindannyian személyesen tapasztaljuk meg, ezért szólhat róla a líra, akár a fölháborodás, akár a beletörődés hangján: „Állok legalsó fokán egy rám sötétülő létnek, / földalatti valóságom közepén, / körülöttem költöző világok, / halottak, mint leszek én, / sírásók ásója rekedt hangon szól majd, / sötét szonáta, kegyelemdöfés." (*Sötét szonáta*) A sírba helyezés utáni magány feloldhatatlan, ezért rémítő a gondolata. Nemkülönbön az öregedés stációi is azok: „Török az öntvény, mészlerakódás / a könyök porca darabos horgony, / a térdhajlatnál zsibbadt rakomány, / a bőr petyhüdt, az izom sovány, / mérgezett az erek fala, / önkényes a szívdobbanás." Majd következik a végállomás: „kis nyiladékon vissza a Földbe". (*A test batyuja*) A költőnek a test

romlása fölötti lamentációja *Az üresség tája* című versében is visszaköszön: „Az éppen-még-lüktető ütőér falán / öregségi mészlerakódás, / és makacs ízületi lob, élig-kopott csont, / meztelen idegekbe hatolt / mozdulatok föl-fölszökő fájdalma – / a lét horgonyait akkor zúzta / szét végleg, mikor a színünk előtt / belátta: nem áll többé lábra – ”

83

A kiválóan megkomponált verskötet élén egy Salvatore Quasimodo-idézet áll, amíg a végén egy neki szentelt hommage olvasható. A szerkesztés fegyelmezettségét talán érzékletesen szemlélteti a kötetet bevezető *Elnémulva* című vers:

*esőhang lepi el az otthon utolját,
hol a csönd kőnél súlyosabb teher,
hol mésznél fehérebb négy fal marasztal,
ahová ismeretlenül gyűlnek az árnyak*

*nálam elidőznek az árnyak, elnémulva
kővé válnak, csönddé merevülnek,
a csönd kőnél súlyosabb teher,
hol négy fal marasztal, mésznél fehérebb*

„Ami körbevesz minket, az szép”

A bel canto zenei műszó, pontosabban az operából származó szakki-fejezés, fordításban magyarul annyit tesz, hogy „szép ének”. Mohai V. Lajos ezt a műszót választotta a szülővárosáról, Nagykanizsáról szóló verskötetének címéül. Az emlékezésből táplálkozó, az élményeket nosztalgiával megtámogató költemények gyűjteményének címe szinte magától adódik, mi egyéb lehetne, mint szép ének.

A költő által megidézett várost már volt alkalmunk megismerni vers-és prózaköteteiből, ugyanis az emlékezés melankóliája mindig is ihletően hatott rá. Ehhez társul a versekben a nosztalgia, amit nem csupán a megélt élményekhez kapcsolhatunk, hanem az iránt is vágyakozást érezhetünk, amit csak szerettünk volna a múltban megélni. Ám ez pusztá feltételezés, ami Mohai V. Lajos írói habitusát tekintve nem állja meg a helyét. Emlékezéseinek tárgya, a prózából versbe és viszont átfolyó témái biztos fogódzót jelentenek művészetében, ahol egyazon töről fakad álom, képzelet és valóság: „Álmomban látom a füstoszlopot, szürke csík. Ott / maradt a gyermekkor városa fölött.” (*A füstoszlop*)

Ha eddig nem tudtuk volna, most megismerhetjük, hogy Nagykanizsa a költő nosztalgiával idézett gyermekkorában a fuvarosok városa volt, jellegzetes emberei a szenesek, a szódások és a sörösök a maguk szekereivel,

később jöttek az olajbányászok, akik a fuvarosokhoz hasonlóan karakterisztikus figurái voltak a településnek, miként a katonák is. Itt vannak ők mind a versekben, miként a szállítóeszközök és az azokat vontató lovaik egyaránt, a vonulásukat megugató kutyák, akár csak a város más lakói, akik akár

84 teljes költeményt, akár mindössze egy versszakot érdemeltek ki hajdani jelenlétükkel. Az égbolton a lombok közül mindenre figyelő, a levegőből mindent látó galambok suhannak, szárnyuk neszezése beleolvad a város és a természet zajába. A madarak fentről látják az utcába, kertekbe beeső fényeket és árnyékokat, a települést jellegzetes szagok és illatok járják át, az ásványi olajé, a széné, a forrásban lévő musté, az üstökben készülő szilvalekváré, a lehullott körtéké, a virágoskerteké, az eső áztatta avaré, a sarjadó pázsité... Mindezek a tapasztalások belengik a város topográfiáját, ahol a megnevezett utcák és terek a gyermekkor helyszínei. Az épületek, a bennük élő emberek és a közösségi tereken lezajlott események egytől egyig a múltba vesztek. A költő ezt a helyzetet igyekszik rímes, ritmusos, már-már gyermekversekben kezelni. Mohai V. Lajos gyermekvers-hangulatú lírájában elkülönül a gyermeki és a felnőtt perspektíva. Olykor ez az elkülönböződés éles vágásként nyilvánul meg egyetlen költeményen belül is:

*Azt mondják,
mikor a kakas kukorékolt,
akkor születtem.
Ezután csak
kakasszót ünnepelek*

*Késődélután a diófán ült a halál.
Hálót font,
a nyakamba dobta,
hát fölriadtam.
Azóta nem alszom.*

(Rózsa utcai árnyékrajzok)

Ez a vers 1974-ben született. A kötetbe sorolt „régí versekkel” egyetemben a költemények tartalmazzák azt a feltoluló tragikumot, amit a szerző *Szótlan kórus* című, a korosodást és a halált tematizáló verskötetéből kiolvashatunk, szemben a mostani versek inkább zengő könnyedségével, a ritmusra és a rímre támaszkodó hangulatával. A régi és új versek egyfajta összegzéssé fonódnak, a költő egyszerre tekint általuk vissza az életére és szülővárosa múltjára. A kötetet az ugyancsak nagykanizsai születésű író, Bánki Éva szerkesztette és írt hozzá tartalmas fülszöveget, amit azért fontos említeni,

mert lokálpatriótaként mélységesen átéli a szerző város iránti érzelmeit, szerető líráját: „Vasabroncsok alól kipörgött / kő és kavics karcolta az Eget, / a járda szalagjára fűzött házsor / térdre ereszkedett.” (A kanizsai kocsisok)

Az érzéletes költői képek mellett ebből a kötetből is visszaköszönnek az alkalomszerűen elhelyezett, a szöveget különböző helyeken 85 nyomatékosító ismétlések, variációk, gyakoriak a rímes négysorosok, akár füzérben is, és nem ritka a prózavers sem a kötet lapjain. Az olvasó éppen hogy elréved a gyermekkor emlékeit idéző sorokon, amikor hirtelen fejbe kólintja egy megrázó költemény:

*Ott állnak,
támaszkodva a fényre,
az öregség mankójára.*

*A meleg
testükből szívárog át,
s elszégyelli az ég magát –*

*Kopott feszület-bánat –
Nagymise után
Vasárnap.*

(Öregek a fõlsõtemplom előtt)

A kötet ars poeticáját legpontosabban *A füstoszlop* című vers soraiból olvashatjuk ki: „Neszez az idő, a je- / lenből visszahajózunk a gyermekkorba, kikötőből ki- / kötőbe, szigetről szigetre. Szépnek látunk mindent, ami / körbevesz minket, az szép.”

Melankolikus próza

Mohai V. Lajos gyermekkorában Nagykanizsán fürkészte az ott állomásozó katonákat, a környéken dolgozó olajbányászokat, valamint a sörfőzőket és a fuvarosokat. Ezek a férfiak külön településeket alakítottak ki maguknak a városban, amelyeknek adott volt az architektúrája, sajátos közösségi helyekkel rendelkeztek, ez utóbbiak jószerével italkimérések voltak, zömmel a legigénytelenebb fajtából. A gyermek Mohai olthatatlan szimpátiát és empátiát érzett az elesett, fizikai erejükből napról napra élő sörösök iránt. Meglátta bennünk az emberi tartás, büszkeség becsületre méltó genetikai lenyomatát.

A múlt század hatvanas éveiben szerzett benyomásokat 1984 őszén megfejtette egy prágai tartózkodással, amely során a sörök fővárosában

gyarapíthatta ismereteit, immár irodalmi kihívásokkal is mérkőzve. Addig nem nyugszik, amíg nem találkozhat Hraballal, és nem kerül intim közelségbe Hašek Nagykanizsához fűződő irodalmi hagyatékához. A két sarkalatos pontot, a gyermekkori emlékeket, illetve a prágai ősz a szerző irodalom iránti igénye

86 fűzi egymáshoz a *Tintaceruza a sörösládában*. A város és söre című kötetében, amelyet „próza és esszé”-ként határoz meg műfajilag a szerző. Nem árt hinni neki, mert hiába keresnénk elbeszéléseket, sörközi anekdotákat, legfeljebb érzékeny hely- és tájleírásokkal szembesülhetünk, mint Mándy Iván korai regényeiben és novelláiban, utcák, terek, parkok, kocsmák, lecsúszott figurákkal benépesített városrészek világa jelenik meg előttünk.

A szokatlan összeállítású kötetben, amelyben esszé, emlékező próza, intim múltidézés, cseh nyelvű szövegrész és annak magyarra fordított változata követi egymást, gyakori és sok az ismétlés. Abból a szerzői megfontolásból, hogy ha többször felidézi ugyanazt az eseményt, a hozzá kapcsolódó érzéseit, a később szerzett tapasztalatait, illetve az elemi élményhez csatolható érzelmeit, annál közelebről lesz képes föltárni az olvasó előtt az élményt, sőt, még élénkítheti, árnyalhatja a narratívát: „A fontos eseményektől sohasem végleg búcsút venni, ezért a részleteket minduntalan kiszínezzük, újraéljük, hogy tovább maradjanak velünk” – írja a szüntelen ismétlésekre vonatkozóan. Már a könyv elején közli az olvasóval, hogy „[í]rói céлом továbbra is, hogy az emlékezést mint narratív folyamatot, az eltűnt idő pillangóját lepkéhálóba fogjam. A háló persze, ahogy ott is [egy megjelent és egy készülő prózakötetében], ebben a könyvben is szakadozott: a tájak, az utcák, a házak, a temetők, a sírok és a sírkövek leírása nem csupán lelkiállapotokat tükröz, hanem történelmi ráismeréseket is tartalmaz. Az emlékezés hálójából bontom ki a reflexiókat és önreflexiókat, ami az általam elképzelt melankolikus próza természete, amivel szemben a visszaemlékezés költészete nem lehet más, mint egyszerű-jellegű.”

Ha jó értem Mohait, szerzői célja egy önközpontú, emlékezésre alapozó epika megteremtése, ami akár melankolikus költészetként is működhet. Ez, így megfogalmazva értékes írói program, de a megvalósítása szerintem gazdagabbá vált volna a folyamatos önisméltések elhagyásával.

A kötetben szereplő három elbeszélést, az *Az a Kanizsa három városból állt*, a *Tintaceruza a sörösládában* és *A Vén Diófa* címűeket zenei műszóval noktúrnek nevezi a szerző, ami eleve melankóliára utal. A valóságból eredő inspiráció és a költészet elbeszélhetősége Hrabalt idézi, aki a múlt század utolsó harmadában szinte beépült a magyar irodalomba, megismételvén a Hašek által a Monarchiában megtapasztalt határátlépések élményét, a közép-európaiságot.

Mohai optikája elsőként a „katonavárosból, olajvárosból és sörvárosból” álló Kanizsára közelít rá, ahol „iszákos embernek sem számított a városban az,

aki több korszóval lehajtott naponta belőle [a helyben főzött sörből]; a rézségséget és elbutulást a bor okozta, a szörnyű löre, amit szégyenszemre, a várost övező hegyek adtak ki magukból”. Kíváncsi lennék, hogyan vélekedne Hamvas Béla a szerző eme gondolatáról. Mohai nem apológiát írt a sörről, sokkal inkább az ital előállításáról és szállításáról, akik bőrkö- 87

tényben, kesztyűtlen kézzel ragadták mellükre a kocsiról a literes csatos üvegekkel megrakott, gyalulatlan deszkából ácsolt sörösládákat, rekeszeket. Részletező, leíró elbeszélése akár helytörténeti munkaként is olvasható, máshol, a hangsúlyozott személyes érintettség és az emlékezés révén szinte emlékiratként mutatkozik.

A kötet hangulatát pozitív értelemben megtöri az epizód, amikor Jaroslav Hašek, a legendás Švejk megalkotója 1906 telén hónapokig dőzsölt Nagykanizsán, Znojemský gyártulajdonosnál. Ott szerzett élményeit viszont maga Hašek jegyezte le.

Hőiséhez hasonlóan Hašek is bohókás figura. A humorista, satirikus szerző előbb az anarchizmus jegyében lépett fel, ezért a rendőrség huzamosan megfigyelte, többször bebörtönözte. Amikor szakított az anarchizmussal, az *Állatok Világa* című lapnál helyezkedett el, a szerkesztői székéből azért rúgták ki, mert nem létező állatokról írt a lapba. Nem mintha Homérosztól kezdve Verne Gyulán, Borgesén, Nagy Lajoson keresztül György Attiláig ne lett volna számos író passziója a kitalált bestiárium. Pártot alapított *Lassú Haladás a Törvényes Határokon Belül* elnevezéssel, elnökeként tapasztalatszerzés céljából beutazta Közép-Európát, ahol mások pénzén élt, a pártkasszáat meg elkocsmázta. Több nyelven beszélt, magyarul is. Saját pártja mindössze 36 szavazatot szerzett a választásokon, végül a bolsevik pártban kötött ki. Oroszországban úgy nősült meg, hogy előtte elfelejtett elválni cseh feleségétől, egyszóval regénybe kívánczó figura volt maga is. Pártja Mohainál a *Törvény Keretei Között Működő Mérsékelt Haladó Pártként* szerepel.

A kötetben cseh nyelven is olvasható Hašek-epizód (*Nagykanizsai idill*) mellett az *Onedinnél, a kisoldali kocsmárosnál* című prágai novella töri meg a kötet monotóniáját, melankolikus atmoszféráját, de olyannyira, hogy az olvasó csak pislog, mintha egy gótikus regény cselekményének közepébe, vagy bár a díszletei közé keveredett volna. Tehát Mohai másként is tud írni.

A költészet költői öszegzése

Utószót írt Mohai V. Lajos a magyar költészethez, ami tehát nem összegzés, nem lezárás, nem rekapituláció, hanem a magyar költészet személyes megélésének lenyomata. Korántsem segédanyag a magyar líratörténet tanításához,

hanem saját lábán álló irodalmi alkotás, ami nem harangozza be se a műfaj halálát, se nem jósolja halhatatlanságát. Mindössze különleges erővonalak mellett párbeszédet folytat egy jelentőségét veszítő jelenséggel. A szerző szerint ugyanis a költészetnek nincsen akkora súlya, amekkorát haj-

88 lamosak vagyunk neki tulajdonítani. Nem nyújt táptalajt a költői hiúsághoz: „Síron a név emlékirat-darab / vésetni hamisan nem szabad! / »elfelednek egy pár év alatt« – poétai hiúság sem dagaszt.” (*Autogram*) A költőként megnyilatkozó Mohai V. szerint a természet többet megőriz az ember mivoltáról és történelméről, mint amire a poézis képes. Erről a következőképpen fogalmaz a *Végső emlékezés* című versében:

A drótfonatú pincetorkolatokhoz az almásderes lovak emléke tömörül.

*Ahová többé nem döntik be takarmányukat a fuvarosok,
mert utánuk se ló, se szén, se szenes nem indul el már.
Bárhová tartsanak is, nem érkezik róluk hír.
Összekoccanó itatóvedrek fémes kongását elnyeli
a végső emlékezés.*

Hová is lenne innen el az út?

Ami az egyén mikrokozmoszából a vers révén kicsapódik, része a nagytermészetnek, illetve annak, amit természetnek vélünk:

*Gyermekkorai vigasz: az Ég oltott mész.
Sok felhő meszesgödörből néz.
Az Ég hepehupás, ki se látszik a Nap.
Leülekszik alján a mészdarab.*

(Mészdarab)

Másik számottevő észrevétele, hogy az alanynak ki kell vonulnia az alanyi költészetből, a személytelen líra ősfarmája már a népköltészetben adott, ebben a tekintetben jóhiszemű irányelv a „vissza a gyökerekhez!” Mohai úgy tartja, hogy az utolsó költő, aki jól sáfárkodott saját személyességével, az idős, bölcs, önironikus Arany János volt.

Arany mellett Weöres Sándor a szerző másik ihletője, saját verseszményét látja viszont Weöres 1935-ben tett feljegyzésében: „A legtökéletesebb vers az üresen hagyott papírlap...” Az ő ihletésére írta a *Varázsfény* című költeményt is, amelynek a végéről idézek:

*futórózsák tövisére
hajol a Hold
süt a fénye
csöppnyi angyal-jelenés
a tűlevelek seregén
futórózsák tövisén
a varázsfény
A varázsfény*

89

Az erőtől duzzadó természet helyet követel a versben:

*Párás görbület ezüstös éle:
megcsillan a fák sörénye.
Visszaverődik a hajnal hangja,
kondul a csend harangja.
Ahol álombeli lepkék szállnak,
egymást ölelik az ágak,
kincseit féltően őrzi a föld,
a sötétet elbírja a zöld.*

(Ahol álombeli lepkék szállnak)

A természet által nyújtott benyomások így is túl hangsúlyosak, visszafogottabbá lehet őket tenni:

*A kert elmosódó vízfestmény,
aki idelát, az látja.
egy felrebbenő felhő-árny
szűrt fényű kalligráfiája.*

(Vízfestmény)

A szerző visszanyúl a népköltészetig, Aranyig, Kosztolányiig – akinek egyik esszégyűjteményében külön fejezetet szentelt –, Weöresig, egyáltalán a magyar költészet századainak soráig, hogy tudatosítsa, a világ meglétének ritmusát nem a költői művek, hanem az évszakok változása biztosítja.

TÖRÖK LÁSZLÓ

A jellé vált kép

1972-ben alkotta meg Török László (Budapest, 1948. április 20-Salföld, 2020. június 7.) az azóta jellé vált képét, *A család* című fotóját, amivel 1973-

ban World Press Photo AranySzem díjat nyert. A díjnak meglett az eredménye. „A kép eldöntötte további sorsát, itt vált véglegessé Török és a fotográfia kapcsolata... mert az akkori kultúrpolitika nem művészi sikerként, hanem a szocialista családideál elárulásaként értékelte sikerét.” (Kincses Károly: *A Töröklét képei*)

1974-ben nyert még egy harmadik díjat is a World Press Photo-n 1974-ben, a *Nincs időnk várni* (1973) című fotójával. Ezekkel a képekkel elindult fotográfusi pályája. A kezdeti alkotásokat követték a többnyire heccekre épülő kisebb sorozatok, *A baka vonat* (1977–1982), *Egy kamera emlékére* (1977). 1978-ban megnyílik első önálló kiállítása a Fiala Művészek Klubjában Budapesten, egy évvel később már a Magyar Fotóművészek Szövetségének a tagja. (1979).

A nyolcvanas évek elején váltás történik Török László fotóművészetében, a korábbi könnyű, egyértelmű jelentést hordozó képeit felváltja egy árnyaltabb világ. Látásmódja líraibbá, álomszerűvé vált, finomabb eszközökkel valósítja meg képeit.

Ennek az elképzelésnek a megjelenési formái többnyire sorozatokban, képpárokban valósultak meg.

Rátalálva erre a sajátos fogalmazási és ábrázolási formára több meghatározó alkotása született. *Tanulmány I-IV.* (1979), *Módosulás I-III.* (1980), *Illusztráció I-III.* (1980), *Corpus I-II.* (1980), *Áldozat I-III.* (1982).

A költő-portrék, Török László barátainak arcképei lágy, kékes árnyalatú monokróm felvételek: Balaskó Jenő, Szervác József, Tóth Erzsébet, Zalán Tibor és Bari Károly képpárjai (1983). Barátját, Bari Károlyt elkísérte egy erdélyi útjára, aki a cigány kultúra megmaradt emlékeit kereste. Itt született meg a *Cigányok* című (1982–84) mágikus sorozata.

Az *Idézetek* fotósorozattal folytatódik az életmű. Ebben a ciklusban a magyar irodalom kortárs alkotóinak írásait „illusztrálja” jellegzetes módon.

Addigi munkásságát 1989-ben állami kitüntetéssel, Balázs Béla-díjjal ismerték el. Még ebben az évben elkészíti a Magyar Fotográfusok című dokumentumfilmjét, 1990-ben megalakítja a Magyar Fotóművészek Szövetségén belül az Első Alkotócsoporthat, melynek tíz évig a vezetője.

A jellé vált hely

Török László munkássága Salföldön folytatódott. Még 1991-ben, amikor Düsseldorfban Kodak-díjat kapott, úgy döntött, hogy fotóművészeti galériát nyit itt Salföldön.

91

A Pajta Galéria a magyar művészi, kísérletező fotográfia történetének lényeges színhelyévé vált. Művésztelepeket működtetett, alkalmat adva itthoni és külföldi művészeknek az alkotásra. Tovább folytatta jellegzetes fotóit, használva sajátos jeleit: aktokat, nőket, falakat, drapériát öszszemosva, átfuttatva kékes árnyalatba. Török László az általa alapított salföldi Pajta Galériába saját művei mellé többnyire a kortárs kísérletező fotográfiából válogatott képeket, ezzel nagy jelentőségű fotográfiai gyűjteményt hozva létre.

2014-ben a Magyar Művészeti Akadémia rendes tagjává választották.

2018-ban a Magyar Fotóművészek Szövetsége Életmű-díjjal jutalmazta addigi munkásságát.

Teljes életművét a Fotópoézis című könyv mutatja be (Kincses Károly-Zalán Tibor: *Török László-Fotópoézis*. Molnár Nyomda és Kiadó Kft., Pécs, 2019). Bár Török László már az égbe vándorolt, de hátrahagyta lenyomatát és a kortárs fotográfiai gyűjteményét.

Török László fotóit az is ismeri, aki nem ismeri. Pontosabban, aki nem tudja, hogy az a fotó, amit egyetlen egyszer látva is örökre rögzített vizuális memóriájában, az egy Török László nevű fotográfus műve. Ez a legjobb, ami

92 Jász Attila

A VÁRAKOZÁS IDEJÉN TÚL

Török László és munkássága

művészemberrel történhet, a név lekopik a kép alól, a mű viszont megmarad. *A család*-sorozat képei (1972) egy adott korszak szellemesen megfogalmazott, kritikus lenyomatai voltak a fotópapíron, ennek ellenére

mégsem idővel halványuló művek. Ötletszerű megoldások, mégis jól átgondolt képi kizökkentések, amelyek a megértés által válnak esztétikailag teljessé. Ugyanúgy, ahogy későbbi aktfotói sem pusztán szexuális töltetű munkák, mégis roppant erotikusak (érzékiek, a görög szerelemisten, Erósz szellemében, nem mintha a test pillanatnyi, hússzerű felvillantása nem lenne maga is a mulandóság szépségével önzonos), ezáltal, e hétköznapi metamorfózis által valóban roppant esztétikussá alakulnak át múltó idő által omló vakolatai vagy áttetsző drapériák által eltakarhatatlan díszletei, melyek mintegy védjegyévé váltak Török László képi világának.

Hogy mennyire jó alkalmazott fotós is volt, tehát a mulandó pillanatban az örökkévalóságot megragadni képes művész, azt a Bari Károly költő felkérésére, a közös gyűjtőutakon készített dokumentumfotók is remekül fényjelzik. „Ezek a fotók nem a részvét ereklyéi. [...] Újszerűsége, hogy nem a szegénység elborzasztó jeleit és nyomortól összeroncsolódott embereket villant elénk, hanem egy önmaga megmutatására és nagy titkainak felfedezésére készülődő népet. Állnak házacskáik előtt magasra emelve a lehullani vágyó fehér leplet, amely mögött a falon furcsa alakban lepattogzott mész, mintha egy ország térképét formázná.” (Bari Károly: *A mozdulatlanság örökbefogadása*. In Török László: *Cigányok*. Katalógus. Pécs, 1997.)

Azért az nem ART, ha az ember művészként is tudja, hogy mit akar, milyen eszközökkel és hogyan is lehet képes annak megvalósítására. Török Lászlónak sikerült, utólag, visszanezve egyre pontosabban látszik, hogy már pályája elején kész szemlélettel dolgozott, és tudjuk jól, ez még a vizuális művészetekben is igen ritka, (de azért előfordul, ha Huszáriknak vagy Tarkovszkijnak hívják az alkotót). És igen elgondolkodtató, hogy a nagy társadalmi életet élő fotós képei miért olyan melankolikusok mégis, mindig. (Mindig, mégis.) Ami az esztétikai irányultságon túl alkati kérdés is, de aki

jól használja a tehetségét, képes visszafordítani ezt az adottságot a szépség, a művészet nyelvére. Vagyis egyet kell értenünk Zalán Tiborral, aki a *Huszonöt év* című (1998) katalógus képeit így vezeti be: „Törököt minden munkájában a magány érdekli, illetve tulajdon magánya vezérli.”

93

Török László életművének volt még egy fontos, látható, de mégsem eléggé frekvenciált területe, kulturális szervező tevékenységének új iránya, az első hazai magánkézben lévő kisgaléria létrehozása, aminek történetét Kincses Károly így kommentálja: „Amikor 1991-ben Düsseldorfban Kodak-díjat kapott, akkor döntött úgy, hogy a Fotóművészeti Galéria pánikszerű gyorsasággal való megszüntetésével keletkezett hiány mérséklésére a Káli-medencében fekvő varázsos hangulatú kis faluban, Salföldön a már meglévő parasztháza melletti pajtát átépítve egy kiállítási teret nyit.” Török László maga is megadta a pontos választ a *miért* kérdésére („...kellott egy hely”), amit tovább is gondolhatunk kissé általánosítva: *mindig kell egy hely*. Egy pajtagaléria kertjének diófa nyújtotta árnyéka, egy készülő kép külső vagy belső tere, egy omladozó házfal hűvös töve, vagyis, egy hely, ahol szellemi és képi értelemben is otthon érezhetjük magunkat. Török László időn túli, azaz idővel időtlenné vált munkái, benne a salföldi galériával, ilyenek.

(Elhangzott Salföldön, a Káli Fecske Galériában 2023. június 23-án)

ELHAGYNAK AZ ÉVEK (I JELENET)

Elhagynak az évek, a fák mögül zene szól.
Az oázist pálmák ölelik körbe. Süvít a szél.
Minden a helyén, kivéve a kötelek csikorgását,
a lámpást és a harangokat,
minden, kivéve a távoli jéghegyek fehér délutánjait,
a tangóharmonika dallamát messze a Grand Banknál.
Minden, kivéve az egyedüli utazás szomorúságát,
az elveszettséget és a hirtelen jött hófúvást.

Ma délután Amar kertjébe mentünk.
A kerítésfalak bezárnak .” Tamarban
az unokatestvérem belázasodott. Találkoztál velem
két évvel ezelőtt, közvetlenül a ramadán után.
Emlékezett rád. Egyszer beszélt rólad, tavaly.”
És amikor leszállt az alkony
Amar elénekelt néhány szívének kedves dalt.

A bőr lassan kiszárad, a százlábúak még alszanak,
egy-két nap és az ég sötét lesz, mintha éjfél lenne.
Hajnaltól üvöltenek a kutyák, aztán éjjel újramezlik.
Közötte minden nap üres, mint a semmi szagú szél.
A gesztusok eltűntek. Most eszeveszett csend van.

VÍZVÁLTOZATOK

A föld távolodik, a vakító napsütésben kénes liliumok tűnnek fel a szem sarkában.

A tengerparton, a korallbarlangokban, a homok alatt, mint kés a vajban, vág, áramlik a víz, morajló mozgásba lendül, éjszínű langó lesz a hegyek közti kis kikötőben, majd fodrozódni kezd, ahogy a föld távolodik.

A falu fái fölötti sziklafogak érzékenyek a hangra, a szem kanyargós csatornáiban, a szem tengelye alatt, fény nélkül emelkedik és süllyed.

Az írisz mellett zöld labirintusok keletkeznek, hogy otthont adjanak a sárban élő lényeknek.

A sziget szélén a sziklák fehér tarajú hullámokba csapódnak és az éjszaka beleolvad az óceánba.

Ahogy a föld az ég irányába siet, magányos csónak tétovázik a dokkban.

A dombon díszes villa emelkedik ki az éjből, a hold elbújik a legmagasabb sziklaszirt mögött.

A szárazföld belsejében a vulkán hangját hallhattuk, de itt a tenger határozatlan irányokba árad, a kötelező ébresztő nyavalygása vár a kikötőben.

A szem szeretné felidézni a függő völgyek reggeli meleg fuvallatát, ahogy növekvő körökben pörögnek, mint a fehér spirálokban repülő sirály, ahogy a nap néma robajlással kiemelkedik a vízből, hogy megfesse az égboltot.

Kakuk Tamás fordításai

Folyóiratunk a
NEMZETI KULTURÁLIS ALAPPROGRAM és az EMBERI ERŐFORRÁSOK MINISZTERIUMA
anyagi támogatásával jelenik meg.
Terjeszti a Budapesti, a Nemzeti és a Vidéki HIRKER RT. és alternatív terjesztők

Szerkesztők

JÁSZ ATTILA – Csendes Toll (főszerkesztő)
PAPP MÁTÉ (költészet rovat: mahbija@gmail.com, zene online rovat)
REICHERT GÁBOR (főszerkesztő-helyettes, kritika rovat: reichertgabor87@gmail.com)
SZÉNÁSI ZOLTÁN (próza rovat: szenazol@gmail.com)

Lapterv

SELLYEI TAMÁS OTTÓ

Munkatársak

HEGEDŰS GYÖNGYI, KAKUK TAMÁS, MURÁNYI SÁNDOR OLIVÉR,
SOPOTNIK ZOLTÁN, SZILÁGYI MIHÁLY

Online

PAPP MÁTÉ (felelős szerkesztő), SZŰCS BALÁZS PÉTER

Tiszteletbeli munkatársak

BARI KÁROLY, BUJI FERENC, DUKAY BARNABÁS, GERLÓCZY GÁBOR,
KELÉNYI BÉLA, KRULIK ZOLTÁN, MUZSNAY ÁKOS, TOLNAI OTTÓ, URI ASAF

Korábbi főszerkesztők: PAYER ISTVÁN, MONOSTORI IMRE

ÚJ FORRÁS

IRODALMI, MŰVÉSZETI ÉS TÁRSADALMI FOLYÓIRAT
ALAPÍTÓ A KOMÁROM-ESZTERGOM MEGYEI ÖNKORMÁNYZAT
JÓZSEF ATTILA MEGYEI ÉS VÁROSI KÖNYVTÁRA

Megjelenik évente tízszer

Alapítva ezerkilencszázhatvankilencben

Alapító főszerkesztő: PAYER ISTVÁN

Szerkesztőség: 2836 Baj-Szőlőhegy 2722/4

E-mail: jasz.attila@ujforras.hu. Interneten olvasható: www.ujforras.hu

Előfizethető az Új Forrás szerkesztőségi címén. Előfizetési díj egy évre 5000 Ft.

ISSN 0133-5332

Kiadja a József Attila Megyei Könyvtár. A kiadásért felel: Új Forrás Kiadó Nonprofit Kft.

Készült a BD Sollers nyomdájában Tatán.